

Sadržaj:

STUDIJE

1. Tatjana Segedinčev	Braća Vladislav i Jovan Manojlović
2. Zoltan Mesaroš:	Mađari u propagandi ranog titoizma
3. Stevan Mačković:	Od Kramera do Željezničara
4. Smilja Prodanović:	Pčelarstvo kao unosna grana privrede početkom 20. veka
5. Zoran Vukelić:	Pisma predesniku Titu
6. Olga Kovačev Ninkov:	Likovna zbirka Gradske biblioteke

GRADA

1. Veljanović: Српска читаоница 1928

PRIKAZI

1. Zoltan Mesaros - Industrija i industrijalci
2. Tatjana Segedinčev - Gradotvorci
3. Ljubica Vuković - Leksikon bačkih Hrvata br. 3
4. Mirko Grlica - Pustrovana istorija
5. Zolna Matijević – Konyergesunk 3.

1.

Браћа Владислав и Јован Манојловић

Чланови породице Манојловић су оставили видљив траг на политичкој и друштвеној позорници Суботице на прекретници и почетком XX века.

Крај XIX и почетак XX века представља доба процвата и јачања грађанског друштва у Суботици. Чланови породице Манојловић ће се истаћи као угледни трговци, адвокати, лекари и привредници. У бурним догађајима и превирањима почетком XX века били су незаобилазни учесници а често и иницијатори догађаја који ће уследити.

У записима а по истраживању Јована Цвијића породица Манојловић се досељава из места Ксеније у Епиру. Већ око 1700. године на ову територију долази Манојловић Хаџи Арсен са сином Калојаном из Македоније. (1) Арсен је 1747. године од Градског сената добио дозволу, да може трговати домаћом робом. Спандолија Манојловић је добио

дозволу да може трговати само турском робом, међутим пошто је трговао и бечком и мађарском робом та дозвола му је одузета. 1754. године Спандолија и Калојан као турски поданици своју дућанску робу предају Калојановом млађем брату Станку и Спандолијином сину Манојлу који већ нису били турски поданици.

(2) Ови Манојловићи су се већ овде оженили.

Такође се Манојловићи помињу у пописима домаћинстава Привилегованог коморског града Сент Марија из 1765. године. Помињу се Станко са 5 чланова домаћинства, Калијан са 8 чланова и Малота са 4 члана домаћинства. (3)

По иманику трговаца из 1825. године наводи се да су две радње колонијалне робе биле Манојловићеве. Током XIX века као трговци и занатлије у Суботици се помињу Манојловић Антоније, Мануел, Јоца, Самко.

Јован Манојловић (1810-1865), је био суботички адвокат, подградоначелник града Суботице 1850. године. У својој кући и на градском тргу је имао солару 50-их година XIX века. Јован је имао пет синова : Ђуру, Самка, Димитрија, Јанка и Радивоја.

Ђура Манојловић (1843-1894.), био је адвокат, народни посланик на народном црквеном сабору у Сремским Карловцима. Био је угледна и активна личност. На пољу културе је такође био активна личност. Он је био оснивач, председник и хоровођа првог „Првог српског певачког

друштва“ које је касније добило име „Граничар“. Председник српске црквене општине је био од 1874-1879. године. Адвокат по професији био је једно време градски тужиоц (фишкар), оснивач и директор Пучке Газдачке банке д.д. у Суботици. На Корзоу број 12 гради породичну кућу 1881. године. (4) Био је ожењен са Маријом Мимиком Радић (1842-1919.), и имао је двоје деце Цветка и Веру.

Самко Манојловић (1844-1914), био је власник гвожђаре са којом је и стекао богатство. Завршио је Хамплову трговачку академију у Будимпешти. Имао је кућу на месту данашњег трга између позоришта и Градске куће, где му се налазила и трговачка радња. Покретач је првих српских новина у рукопису под називом „Љубав“ 1864. године. (5) Био је члан Управног одбора Српске православне цркве и њен тотор. Такође благајник, члан Управног одбора и оснивач „Пучке Газдачке банке д.д.“ у Суботици као и председник трговачке омладине. Подигао је палату на Корзоу број 8 почетком осамдесетих година XIX века. У

неоренесансном стилу са најамним просторијама, у којој су после његове смрти живели синови Владислав и Јован.(6)

Јован Манојловић је имао још синове Димитрија, Јанка и Радивоја.

Димитрије (1846-1924) је био лекар. Дуги низ година је радио као дворски лекар Јосипа Јураја Штросмајера у Ђакову. **Јанко**

Манојловић (1848-1919) је такође био лекар. Летњу целу сезону је радио у бањи-купалишту Стубичке Топлице. Зими је лекарску праксу обављао у Суботици или у Загребу. Године 1919. упућује молбу градском сенату ради добијања дозволе да зиму проведе код синовца Цветка Манојловића.(7) Те године је и умро.

Владислав и Јован Манојловић били су познати и угледни грађани у Суботици па и шире почетком XX века. Њихове професије, активности и интересовања су обухватале многе области живота. Значајна удружења и дешавања у граду била су пропраћена њиховим присуством. Учени и амбициозни препознавали су правце у којима треба да се развија друштво. То је посебно било истакнуто у њиховим активностима у Удружењу индустријалаца и раду и значају на развијању саобраћаја

и моторизације. Са ширим члановима породице радили су у областима јавних служби, привреде, спорта и уметности. Као представници имућног сталежа могли су да се школују у развијеним градовима широм средње Европе. Те постулате развијеног и културног друштва су покушавали током целог свог живота да пренесу и на средину из које су поникли и у којој су живели.

У овим настојањима посебно се истицао **Владислав Манојловић**.

Рођен је у Суботици 4.(17)VIII 1869. године од оца Самка велетрговца гвожђарске робе и мајке Милеве рођене Милосављевић родом из Тиса Иђоша.(8) У Суботици је завршио основну школу и гимназију. Правни факултет је завршио у Будимпешти. Промовисан је за доктора политичких наука а затим и за доктора права. Адвокатски испит је положио 1900. године. Са Меланијом Манојловић рођеном 1874. године у Суботици се оженио 1891. године.(9) После завршетка студија у Будимпешти своју каријеру је отпочео као млад адвокат у Суботици. Због своје стручне спреме и преданости у раду брзо је задобио поверење локалног живља.

Зид библиотеке Српске православне цркве у Суботици краси поретрет Владислава Манојловића насликан у уљу руком Уроша Предића. Да се портрет изради дао је народ, захваљујући за све што је учинио. Насликан је у свечаном ценом оделу, озбиљан, као да скрива сву свестраност и енергију коју је поседовао.

Најдоминантнија активност којом се бавио у животу је везана за функцију председника српске црквене општине. Са пуно ентузијазма и залагања обављаће ову дужност, најпре као потпредседник од 1900. године а затим и као председник од 17. марта 1901. до 1. фебруара 1932. године. Од 1932. године је био њен почасни председник. За време његовог мандата извршено је низ значајних реформи у црквеној општини. Укинута је црквени прирез, сређено је финансијско стање општине. У времену док је он био председник извршена је темељно реновирање и обнављање православне цркве у Суботици. Детаљне припреме су започете 1909. године састајањем грађевинског пододбора израдом планова и прорачуна и прорачуном материјалних средстава. Уследиле су дражбене понуде. Усвојена је понуда Мајан Јаноша и Андо Андраша на укупне радове осим: браварског, столарског, бојадисарског рада, израде новог иконостаса и сликања нових икона на њему. Ови радови су издати бечкој фирми „Портоа ет Фикс“ – као најјефтинијим понуђачима. (10) Делимично рушење старе цркве почело је 10. маја (27. по старом календару) 1909. године. Последње богослужење у старој цркви било је о Ђурђевдану 1909. године. Током те године дошло је до зидања новог торња, стављања нове „јабуке“ и новог крста на торањ као и монтирање громобрана. Црква је омолована. Наредне године су настављени радови. Поправљен је звоник и унутрашњост храма. Направљена је ограда асфалтирана је црквена порта. За трносање и освећење обновљене цркве је био одређен 13. новембар (31. по старом календару) 1910. године. Тада је одржана Архијерејска служба, литија кроз град, свечани банкет и вечерња свечана скупштинска седница са говорима: Др Владислава Манојловића, Др Јована Манојловића, Петра Огњанова, Њ. Преосвештенства Митрофана Шевића епископа бачког и Богдана Свирчевића. Након тога је уследила беседа са игранком. Следећи дан епископ је посетио Александрово (цркву и школу) и Палић. Приређена је свечана вечера од стране Владислава Манојловића и супруге Меланије у „Лојду“ (Удружењу Индустријалаца и трговаца). Владиславов рад на месту председника био је прекинут 1912. године када је била суспендована црквена аутономија и на место ње успостављено „комесаријатство“, са именованим црквеним одборима. Аутономија је укинута 1912. године, после анексије и уочи Балканског и Првог светског рата. После завршетка Првог светског рата поново је у службу враћена у службу бивша црквена општина. Др Владиславом Манојловићем поново је био на челу.

Владислав Манојловић је 1919.године саставио основно писмо-правила „Грађанске закладе Душана Радића“, великог народног добротвора. За његовог рада као председника црквене општине спроведене су 1932.године веће поправке на цркви, Остојићевој капели на православном гробљу и парохијском дому.(11) Приступило се уређењу најстаријег дела православног гробља. Основна школа на Келебији опремљена је училима и намештајем. Такође је сређена црквена архива и знатно је увећан број књига у црквеној књиžници. Због свога залагања и рада Владислав Манојловић је више пута биран за председника Српске црквене општине и изабран је за члана скупштине Српске православне епархије Бачке, чији је световни подпредседник био. Српски народно-црквени сабор одликовао га је избором за члана двеју највиших народно-црквених аутономних управних и судских власти : Саборског одбора и Митрополиско црквеног савета. Са супругом Меланијом 1927.године одлази на поклоничко путовање-хацилук у Јерусалим, на поклоњење гробу Христа Спаситеља света. Том приликом га је Његова Светлост Дамаскин, Јерусалимски Васељенски патријарх одликовао патријаршијским крстом. Др Владислав Манојловић је целог свог живота био активан и на политичком пољу.

Време Првог светског рата проводи као хусарски официр на руском фронту. На тромесечни одмор по наређењу војне команде одлази у Сомбор где га затиче завршетак рата. У кући Др Јоце Лалошевића настају прве идеје о формирању нове власти након рата. После преузимања управе од стране српско-буњевачког народног већа, враћа се у Суботицу. Овде одмах почиње да ради на формирању српско-буњевачког већа. У своју адвокатску канцеларију 5. новембра 1918.године позива око 16 виђених срба, и тада је донета одлука да се наредне недеље сазове велики народни збор на којем ће се изрећи резолуција за одвајање од Мађарске и да се изабере Народно веће буњеваца и срба и преузме власт над градом Суботицом.(12) На Великој скупштини 25. новембра 1918.године Војводина је прикључена Србији. Тој Скупштини је присуствовао и Др Владислав Манојловић. Велика народна скупштина га је изабрала за члана Великог народног савета, који је био прва законодавна власт Баната, Бачке и Барање. Велики народни савет изабрао га је за члана Народне управе, која је била прва народна влада северних крајева, где му је поверено управљање финансијама. После уједињења постаје Велики жупан бачке жупаније, а 1927. постаје потпредседник обласне скупштине Бачке.

Још 1921.године је постављен за краљевског јавног бележника, овај посао је обављао све до смрти 30.маја 1938.године.

Посао општинара-већника је обављао деценијама, а од доба формирања бановина постаје већник Дунавске бановине.

За свој рад и залагање био је одликован Орденом св. Саве III степена и Југословенском круном IV степена.

Главни иницијатор оснивања суботичке „Српске штедионице д.д.“ је био Владислав Манојловић.Спровело се пробно пописивање деоница и већ почетком 1906.године одржана је скупштина деоничара, те је основана „Српска штедионица д.д.“ у Суботици са основном главницом од 1000.000 круна.Завод је отпочео рад 15.маја 1906.године.Председник је постао Душан Радић велепоседник.Управитељ је био Др Јоца Манојловић адвокат, правни заступник Др Владислав Манојловић адвокат,књиговођа Ненад Бешлин а благајник Милан Огњанов.Чланови Управног одбора били су: Др Владислав Манојловић, Др Јоца Ненадовић лекар у Липику, Данило Пушин земљопоседник,Глиша Међански земљопоседник, Ђурица Огњанов гостионичар и Сава Вучић приватник из Аде.Чланови Надзорног одбора су били: председник Богдан Димитријевић градски главни благајник, секретар Богдан Свирчевић управитељ школе, Милан Недељковић градски чиновник и Милан Огњанов старији, градски чиновник. (13)У почетку рада у Завод се сливао капитал појединаца и установа српске оријентације да би касније због доброг пословања задобила поверење и код несрба у граду и шире.Штедионица се налазила у улици Ивана Антуновића у Рајхловој палати.По избијању Првог светског рата Владислав Манојловић, Јован Манојловић, Цветко

Манојловић и Јоца Радић као таоци су интернирани у Кечкемет.Књиговића и благајник су позвани војну дужност.Тада градска полиција поставља за књиговођу „Српске штедионице д.д.“ Ернеста Хорвата, који је о раду установе дао позитивно мишљење.Као чиновник у Штедионици је остао све до смрти.Након рата она се са стањем од 1.јануара 1921.године претвара у овдашњу филијалу „Српске банке д.д.“ у Загребу, која је доцније радила под називом: “Трговачко индустријална банка д.д.“ у Загребу подружница у Суботици. Године 1946. ова је филијала ликвидирана. Владислав Манојловић је неких 15 година био председник Удружења привредника у Суботици.

Осим тога у списима наилазимо да је био члан Месног школског одбора (14), председник „Руско-СХС клуба“ 1921.године(15), председник Аутомобилског клуба у Суботици.

Почетак XX века обележен је брзом индустријализацијом и развојем технике.Богатији и виђенији људи упознају се са новим достигнућима на својим путовањима по развијеним градовима Европе.У Суботици се пољављују први аутомобили.Један од пасионираних заљубљеника у аутомобиле постаће Владислав Манојловић.Ту своју љубав испољаваће кроз рад у Аутомобилском клубу .Био је један од оснивача Аутомобилског клуба у Београду.Прве идеје о формирању клуба у Суботици, дају власници аутомобила и пријатељи аутоспорта на седници 11.новембра 1924.године која је одржана у дому Удружења трговаца и индустријалаца.Аутомобилски клуб је основан 23.јануара 1925.године.(16) Председник клуба је био Владислав Манојловић.Због своје ангажованости и доприноса раду клуба, на седници Управног одбора суботичке секције Клуба 14.фебруара 1932.године изабран је за доживотног председника.На овој функцији ће остати све до смрти 1938.године.У оквиру ове функције залагаће се за стални напредак аутомобилизма, услова вожње, изградњу путева, увођењу разних олакшица за власнике кола.У овом периоду забележена је и интензивна сарадња међу Клубовима.Председник клуба је у циљу популаризације туризма често учествовао и сам на ауто-излетима у земљи и иностранству.Учествовао је на ауто-излету у Салцбург и Минхен 1928.године, долином Ибра кроз Шумадију и Подунавље 1929., кроз јужну Србију до Солуна 1931.године.Приликом пута 1932.године у Братислави је имао незгоду где је сломио горњи део десне руке те му је рука била у гипсу.(17) Дочекујући госте и пријатеље из других ауто-

клубова често је приређивао вечере у свом дому.Велики допринос развоју привреде и напредку друштва давали су чланови Клуба залажући се непрекидно за изградњу међународног али и локалних путева.Осим интересовања за аутомобиле и аутомобилизам Владислав Манојловић је испољавао велико залагање за изградњу и напредак града и регије.Тежио је напретку и модернизацији друштва.У својим препискама упорно се обраћао градским властима, са молбом за изградњу једног модерног међународног пута од Хоргошке границе до града.Након његове смрти овај пут је отворен.У говору октобра 1935.године поводом прославе десетогодишњице клуба у Суботици истиче:“Аутомобил није више луксуз, него практично саобраћајно

средство широких маса људи, које служи земаљском саобраћају и народној привреди а уједно и народној одбрани!“ (18) Ова његова изјава најбоље илуструје његово виђење развоја друштва.

Владислав Манојловић је био акционар и оснивач неколико фабрика у Суботици. “Коларит д.д.“ фирма која је производила кровне плоче и друге производе од асфалта, катрана и минералног уља је била једна од фирми где је био акционар, затим у „Бачкој, фабрици шпиритуса и квасца д.д.“ (19) а на оснивачкој скупштини „Севера д.д.“ имао је 111 акција.(20). Био је члан Управног одбора „Ферума д.д.“ 1922. године. Поред свих функција, обавеза и свога посла имао је и један хоби. Наиме Владислав Манојловић је био и ловац. Заједно са својом браћом и пријатељима уживао је у лову на ситну дивљач у ловачком друштву „Премудри ловци“. Из овога периода остало је забележено низ анегдота и „ловачких прича“.(21)

Из брака са Меланијом Манојловић је имао троје деце: Александра (1892.), Катинку (1895) и Самка (1897).

Овај свестрани човек изненада је преминуо 30. маја 1938. године. Многобројни познаници, пријатељи и чланови разних удружења и клубова присуствовали су сахрани. Смртовница је изашла у листу „Нарло“. Владислав Манојловић је сахрањен 1. јуна 1938. године на православном гробљу у Суботици.

Јован Манојловић је био млађи брат Владислава Манојловића. Рођен је у Суботици 31. маја 1872. године. Основну школу и гимназију је завршио у Суботици, право је слушао у Грацу, Будимпешти, Братислави и Клужу. Докторат права је стекао у Клужу. Адвокатски испит је положио у Будимпешти 1901. године. Отворио је адвокатску

канцеларију у Суботици коју је водио до педесетих година двадесетог века. Новосадска адвокатска комора је 1952. године приликом прославе своје 30-годишњице прославила и 50-годишњицу његове адвокатуре. Учествовао је у народно-црквеном животу српског народа, као члан црквеног Управног одбора, члан Скупштине односно савета црквене општине, као члан Скупштине, административног одбора Епархије бачке. Од априла 1914. године је био правни саветник Српске православне црквене општине у Суботици. Јован Манојловић је израдио правила задужбина којима управља црквена општина у Суботици : Писмо задужбине Јована Христофоровића, Јована Радишића, удовице

Младеновић Ђоке рођене Градић Јулијане, Драгиње Арадски рођене Лудајић, правила задужбине Тиме и Марије Радић.(22)

За своју душу, као верник, заједно са братом Владиславом, снајом Меланијом и Др Радивојем Миладиновићем јавним бележником, 1927.године обишао је света места у Јерусалиму, Сирији и Египту.Са овога ходочашћа браћа Манојловић су на поклон православној цркви донели посвећени сребрни крст.

Захваљујући његовом правном залагању , црквеној општини на Келебији и Александрову су враћене незаконито одузете школске зграде и учитељски станови 1920.године.Јован Манојловић је као народни посланик учествовао са програмом Српске народне радикалне странке на Угарском сабору у Будимпешти од 1906-1910.године. Након Првог светског рата, од стране буњевачко-српског народног збора у Суботици 1918.године је изаслан на Велику народну скупштину у Новом Саду која је изрекла уједињење Војводине са Србијом.Био је народни посланику Привременом представништву 1918.године и у Уставотворној скупштини у Београду 1921.године.Заједно са братом Владиславом угостио је Др Јована Цвијића у својој кући 1919.године када је боравио у Суботици, након што га је изаслала париска Мировна конференција ради решавања питања Бајског троугла. (23) Суделовао је на интернационалном трговачком конгресу народних посланика из свих Антантских земаља у Бриселу 1919.године.За банског већника Дунавске бановине је изабран 1938.године. (24)

Јован Манојловић је сарађивао у „Суботичким новинама“ Младена Карановића, посебно 1897.године када су у јеку биле борбе за Велико

коло и буњевачку наставу у основним школама.

Од младости са својих 15 година је сарађивао са песмама у „Невену“, „Стар малом“, „Јавору“, а после у Летопису Матице српске.Имао је низ текстова у преводу.

Жестоке дебате водио је у Летопису Матице Српске са професором Правног факултета у Суботици Др Михаилом Константиновићем да суботички Правни факултет nebude премештен у Нови Сад.

На енглески језик је превео позоришну игру Косте Трифковића „Школски надзорник.“

Уређивао је више библиотека, међу којима своју, црквене општине и Грађанске касине у Суботици. Саставио је и штампао каталоге ових књижница. Каталог књижнице Грађанске касине је први штампани каталог по свим модерним принципима. Ово је био први штампани каталог јавне књижнице у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. По избијању рата 1914. године (на дан Сентиштвана 20. августа) био је девет месеци интерниран у Кечкеметску државну тамницу, заједно са браћом Владиславом и Цветком Манојловићем и Јоцом Т. Радићем. (25) Захваљујући залагању грофа Тисе након месец дана су пуштени. (26) Након рата је одликован је два пута са орденом „Белог орла“ - први пут после Тријанонског уговора а други пут после доношење Видовданског устава. У војсци је имао ранг судског капетана I класе.

Др Јован Манојловић се налазио на више функција. Био је члан Управног одбора „Српске штедионице д.д.“. Такође је имао акције у фабрици ципела „Југословенска деоничка творница обуће“. (27) Након смрти Владислава Манојловића постаће председник Аутомобилског клуба у Суботици. Ову функцију ће обављати до првих дана Другог светског рата. Остало је забележено са којим ентузијазмом је организовао дочек колегама из „Мађарског ауто клуба“ на тек отвореној Хоргошкој граници.

Др Јован Манојловић је био и љубитељ лова. Када је основано ловачко друштво „Премудри ловци“ 1910. године, изабран је за секретара и адвоката. Први излет је био 31. јуна 1910. године, а друштво је конституисано на другом излету 11. септембра 1910. године. За председника и лекара је изабран Др Пера Радић, Др Владислав Манојловић је изабран за потпредседника. Осим њих Цветко Манојловић је изабран за благајника, Душан Манојловић за домаћина а Душан Радић је био једини члан одбора до 1913. године. Ловачки терен им је био Фолдјараш на Томпи. Чланови „Премудрих ловаца“ често су одлазили у лов и на друге терене. О сваком лову су водили дневник који је био илустрован фотографијама. Најчешће су ловили фазане, патке, зечеве и ситну дивљач. О самом лову и ловцима написано је више шaljивих песама и анегдота. Друштво премудрих ловаца престало је са даном избијања рата 1914. године. (28)

Др Јован Манојловић се није женио и није имао деце. Живео је у породичној кући у Александровој (Корзо) улици број 8. У пријави ратне штете коју је поднео 20. септембра 1945. године наводи како је 13. априла 1941. тучен песницама и кундацима од стране мађарских војника, уз псовке и понижавање. (29) Наводи: „2 пута сам се

срушио на земљу под ударцима .Био сам сав крвав.Један војник ми је извукао златан швајцарски сат из цепа.После су ме војници одпратили у градску кућу.“(30) Интерниран је десет дана у артиљеријској касарни.Из куће су најпре однели мађарски војници разно покућство а затим и руски војници који су становали у кући.Такође су руски војници однели са салаша Павловац 31. разно покућство и ловачка кола.Јован Манојловић је при подношењу ратне одштете заступао нећака Самка и нећаку Катинку.Код пријаве за Самка Манојловића, лекара наводи се да је кућа у Александровој улици страдала два пута приликом бомбардовања 1941. и 1944.године.Породични аутомобил „Fiat 65 ХР“ предат је на захтев југословенској војсци.У стану су руски војници заузели пет соба децембра 1944.године (31) После њих су стан заузели чланови контролне комисије а затим је ту био пионирски дом.Нико није плаћао кирију.Јован Манојловић је заједно са нећаком Катинком био власник зграде на Даничићевом путу број 9.Катинка Манојловић је нестала у Загребу, у ратном вихору априла 1941.године.Њихову кућу је држао под закуп Бредер Липот, који је јуна 1944.године нестало из Суботице.Зграда је оштећена у бомбардовању, абила је окупирана у рату од стране мађарских, немачких, руских и југословенских војника. (32)

Након Другог светског рата наставио је да води своју адвокатску канцеларију.Са новим властима често је вршио преписку, због одузетог простора у кући, и станара који су у њу усељени.Тако 1951.године упућује жалбу Градском Народном одбору ради одузимања пословних просторија.Канцеларија му се тада налазила на углу Републиканске и улице Владимира Назора, где је некада била књижара „Напредак“. (33)

У преписци коју упућује Градском Народном одбору ради адаптације куће, жали се да нема средстава јер адвокатска канцеларија јако слабо иде, земља је одузета а кирије за закуп су биле јако мале.(34)

Старији суботичани још памте Др Јована Манојловића „чика Јоцу“, како је у пелерини са шеширом и штапом пролазио Црнојевићевом улицом до гробља.

Др Јован Манојловић је умро 1956.године.Сахрањен је у породичној гробници на Православном гробљу у Суботици.

Овој познатој породици припадали су и угледни суботичани Цветко и Душан Манојловић.

Цветко Манојловић је рођен 24.априла 1869.године у Суботици.Отац му је био Ђура Манојловић а мајка Марија-Мимика Радић.Деце није имао. Владиславу и Јовану је био брат од стрица.Био је ожењен са Идом Миклош (1887-1957.)Завршио је Трговачку академију и Конзерваторијум у Лајпцигу-одсек за клавир.(35) у Берлину је био три године ђак професора Едварда Ширнера и његов асистент.Овде се упознаје са Стеваном Мокрањцем, који га одводи у Београд.(36) Заједно са њим и Биничким оснива музичку школу у Београду.Био је наставник клавира Њ.Величанству краљу Александру, кнезу Павлу и кнегињи Јелени од 1903-1908.године.(37) Београд напушта приликом анексије Босне, по наредби Аустро-Угарског конзулата, јер су му одузели пасош и наредили да у року од месец дана напусти Београд, јер ће се у противном сматрати дезертером.У градској Музичкој школи је од 1919.године.На управитељско место је дошао после пензионисања Ернеста Лањија.Као познати пијаниста, делатник у градском оркестру и филхармонијском друштву одлази у пензију школске 1934/35.године.Живео је са женом у кући коју је наследио од оца у Александровој улици број 12.Од имовине је поседовао још око 70 ланаца земље оранице на Келебији и Лудошу.Умро је 19. децембра 1939.године.Надгробни споменик Цветка Манојловића, једини је сакрални објекат-породична гробница на православном гробљу заштићен као културно добро поред капела. (38)

Даљњи рођак Владиславу, Јовану и Цветку је био **Душан Манојловић**.Рођен је у Суботици 8.марта 1883.године.Отац му је био Стеван Манојловић (1850-1902.)-градски велики бележник и мајка Савета Беквалац.Био је ожењен са Анастасијом Димитријевић ћерком градског сенатора.Имали су две ћерке Иванку и Савету.После завршене

гимназије, студирао је права у Клужу и Пожуну.Након Првог светског рата био је именован за главног градског благајника 1919.(39) Од 1920-1921. био је градски велики капетан, а од 1927-1929. велики жупан града Суботице.(40) Дуго година је био бесплатни благајник „Добротворне задруге српкиња“.Председник Трговачке коморе у Суботици до 1930.године.За свој рад је био награђен Грчким орденом „Феникса IV“ 1931.године. (41)

Душан Манојловић се бавио мачевањем, и био је председник „Друштва За мачевање“, чоје су се просторије налазиле у Александровој улици број 13. (42) Имао је кућу у Јелачићевој улици број 9.Дозволу за градњу ове куће је тражио од градског Сената 1913.године.(43)

Умро је првога дана Другог светског рата 6.априла 1941.године у Суботици.

Браћа Манојловић са ширим члановима своје породице оставили су видљив траг на политичкој и друштвеној позорници Суботице у првој половини XX века.Описујући њихов живот базорамо се на њиховим професијама и функцијама.Иза представљених података из биографије крију се личности какви заправо и јесу били са својим људским особинама, које једино можемо докучити приликом ретких изјава које су сачуване и гледајући сачуване фотографије.На основи њих закључујемо и повезујемо нити њихове личности које би иначе остале нејасне.

НАПОМЕНЕ

- 1.Ивањи Иштван, Историја слободног краљевског града Суботице, II књига, Суботица 1892, 220.
- 2.Исто
- 3.Корени – Gyokerek, Историјски архив Суботица, 1991, 202.
- 4.Гордана Прћић Вујиновић, Викторија Алацић, Мирко Грлица, Градотворци I, Суботица 2004, 72.
- 5.Научни Зборник Матице српске, I, 1950, 66.

- 6.Гордана Прчић Вујиновић, Викторија Алаџић, Мирко Грлица, Градотворци I, Суботица 2004, 66.
- 7.Историјски архив Суботица, (у даљем тексту ИаС) Ф:47, XIX 97/1919.
- 8.ИАС, Ф:57, 533771937. Сведоцба о држављанству Краљевине Југославије.
- 9.Исто
- 10.Петар Огњанов, Генерална обнова Српске православне цркве, храма Св.Вазнесења Господњег, Суботица, 1952, 16.
11. Исто, страна 90.
- 12.Марко Протић, Златни дани Суботице, Суботица, 1930, 21.
- 13.Петар Огњанов, Грађанска заклада Душана Радића, Суботица, 16.
- 14.ИАС, Ф:47, V 88/1921.
- 15.ИАС, Ф:47, Градоначелник 17/1921.
- 16.ЕХ PANNONIA, 5-6-7, Суботица, 2003, Татјана Сегединчев, Аутомобилски клуб Суботица 1925-1945.година, 32.
- 17.ИАС, Ф:54, 40/1932.
- 18.ЕХ PANNONIA, 5-6-7, Суботица, 2003, Татјана Сегединчев, Аутомобилски клуб Суботица 1925-1945.година, 41.
- 19.Стеван Мачковић, Индустрија и индустријалци Суботице (1918-1941), Суботица, 2004, 207.
- 20.Исто, 287.
- 21.Марко Протић, Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год., Југословенски дневник, 210-211.
- 22.Петар Огњанов, Генерална обнова Српске православне цркве, храма Св.Вазнесења господњег, Суботица, 1952, 106.
- 23.Марко Протић, Златни дани Суботице, Суботица, 1930, 82.
- 24.ИАС, Ф:54, Записник Управног одбора секције А.К.К.Ј., 30. XII1938.
- 25.Марко Протић, Златни дани Суботице, Суботица, 1930, 12.
- 26.Исто
- 27.Стеван Мачковић, Индустрија и индустријалци Суботице (1918-1941), Суботица, 2004, 404.
- 28.Петар Огњанов, Грађанска заклада Душана Радића, Суботица, 15.
- 29.ИАС, Ф:69, 3195
- 30.ИАС, Ф:69, 3195.
- 31.ИАС, Ф:69, 3199.
- 32.ИАС, Ф:69, 3198.
- 33.ИАС, Ф:68, ГНО Суботица XVIII, 93/1954.
- 34.ИАС, Ф:68 ГНО Суботица V 1074/1954.
- 35.ИАС, F:47, VII 8368/1940.

36. Марко Протић, Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год., Југословенски дневник, 204.
37. ИАС, Ф:47, VII 8368/1940.
38. Наташа Николић, Међуопштински завод за заштиту споменика културе Суботица, Студија: Православно гробље у Суботици, Суботица, 1996, 7.
39. ИАС, Ф:47 XV 436/1919.
40. ИАС, Ф:47 VI 3056/1938.
41. ИАС, Ф:235 262/1931.
42. ИАС, Ф:47 XV 289/1925.
43. ИАС, Ф:2 III 311/1913.

Мађари у пропаганди раног титоизма

(од краја 1944 год. до доношења првог Устава ФНРЈ, на основу Борбе,
листа централног органа Комунистичке партије Југославије)

1. Увод

Мађари и јужни Словени, тацније Словенци, Хрвати и Срби живе једни поред других много стотина година, па чак и више од миленијума. Логично би било да се добро познају, међутим то није тако. За ово стање је дакако заслужан и период титоизма, у коме је подржаван једноставан стереотип који је настао у његовом раном периоду. У овом кратком периоду се та слика ипак менјала, да би се 1945. године стабилизовала и остajала таква (са мањим променама) све до објављивања прве научне књиге о историји Мађара.

Od 2002.¹ godine, svako može da ima relativno objektivnu sliku, sa puno detalja. Međutim ovo ne znači da slika formirana u titoizmu a i u periodu pre nje ne živi i dalje.

U ovom radu će biti reči o tome kako je nastala ta slika, kakve je promene doživela pre nego što se stabilizovala. Takođe će biti reči o tome kako se ona ne sklapa sa stvarnošću i kako je formirana iz ideoloških motiva, i služila ideološke motive. A sve ovo će biti u funkciji pravog upoznavanja.

2. Problemi kod definisanja predmeta studije

Može nam se učiniti suviše uopštenom formulacija «Mađari». I zaista pojam «Mađari» je od 1920. godine postao razuđen i manje jasan. Moguće ga je primeniti na Mađare u celom svetu, a i samo na stanovnike novonastale Mađarske. Takođe se može govoriti o Mađarima u manjini, a i preciznije o Mađarima u Austriji, Čehoslovačkoj, Sovjetskom Savezu ili kasnije Ukrajini, Rumuniji, Jugoslaviji ili Kraljevini SHS, a i o Mađarima u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Međutim punije razmatranje ovog pojma je još komplikovanija. Za Mađare u Austriji se može koristiti termin Mađari u Ersegu (Őrség), što doslovno znači «čuvari», i odnosi se na to da je ta teritorija bila zapadna granica Ugarske, koja ju je čuvala. Za Mađare u nekadašnjoj Čehoslovačkoj, kasnije u Slovačkoj (što se tiče Češke ni ona nije bez Mađara ali je situacija specifična²) postoji termin Felvidek (Felvidék). Ovaj pojam koji je nastao za vreme postojanja Ugarske, doslovno znači «Gornji krajevi». Za Mađare u današnjoj Ukrajini se može koristiti termin Zakarpatje, koji označava tu teritoriju u ruskom a i ukrajinskom jeziku, a u mađarskom jeziku termin «Kárpátalja» znači isto. Mađari iz Rumunije mogu da budu Čangoi (Csángók), koji žive van Karpatske kotline; naučnici imaju različite teorije kako su dospeli tamo i govore jedan osobit arhaičan dijalekat. U Rumuniji žive i Sikulci (székelyek) sa osobitom svešću, na teritoriji koji se naziva u mađarskom jeziku kao zemlja Sikulaca (Székelyföld) koji je deo Erdelja. Takođe u Rumuniji žive Mađari u Erdelju (Rumunski Transilvanija) u Parcijumu (delovi na latinskom: pojam se odnosi na

¹ Peter Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš: Istorija Mađara, Klio, 2002

² U Češku su Mađari dospeli za vreme i posle Beneševih dekreta, kao deo te delimično uspele akcije da se iz Slovačke rasele Mađari sa teritorije gde su u većini.

to da su delovi kasnije pripojeni Erdelju) i u Banatu, koji su čvršće vezan za maticu. Situacija u Jugoslaviji se iskomplikovala ratovima u zadnjoj deceniji dvadesetog veka. Međutim ni pre nisu činili jedinstvenu celinu Mađari koji su živeli u njoj. Mađari u današnjoj Sloveniji su istorijski vezani za zapadne županije, to je slučaj za deo Mađara u Hrvatskoj (Muravidék, Pomurje; tačnije Murántúl, Muraköz, Prekomurje i Međumurje). Mađari u Slavoniji su se nastanili kupovavši zemlju, bili su prisutni u od prilike 10% i asimilirani su za vreme postojanja Jugoslavije veoma brzo. Mađari pored Dunava su tamo još od drevnih vremena pošto je prirodna okolina dozvolila da opstaju za vreme turske najeзде i posle. Sličan je slučaj i sa Baranjom; međutim, tamo je značajnije kasnije useljavanje. I konačno najveća populacija Mađara u bivšoj Jugoslaviji je bila u Vojvodini. Dosta je bila jaka veza sa Mađarima iz Baranje i Podunavlja. Branju kao deo Slavonije i Podunavlja i Vojvodine su nazivali po mađarskoj terminogiji i Delvidek (Délvidék), što znači južni krajevi. Ovaj pojam se u periodu od 1941-1944. god. u legalnom smislu odnosio samo na teritorije koje su bile prisajedinjene sa Mađarskom (Baranja i Bačka), tako da ona ima negativnu konotaciju u srpskom jeziku. Izvorno u ovaj pojam se uračunao i Srem. Što se tiče Banata ona se tokom istorije smatrala osobitom celinom.

Kao što smo videli pojam Mađar, mađarski može da se odnosi na niz stvari. U ovom radu će se koristiti na državu Mađarsku i na Mađare u bivšoj Jugoslaviji. U propagandi ranog titoizma nema detalja o baranjskim ili vojvođanskim Mađarima, koji su faktički delili istu sudbinu, dok je sudbina Mađara u današnjoj Sloveniji bila drugačija iako ne mnogo lakša.

Čini se realnim da se razdvoji pojam manjinskih i većinskih Mađara tj. Mađara iz Mađarske i Mađara iz Jugoslavije. Istorijski događaji čine ovu distinkciju ponekad teškom, a takođe je činjenica da su Mađari u različitim zemljama imali svest o pripadnosti istom narodu (po svojoj prilici vojvođanski Mađari imali su pre zadnjih južnoslovenskih ratova najmanje intenzivnu svest, zbog dobrobiti «zlatnog» i poznog perioda titoizma). Mađare su kao celinu doživljavali i ostali narodi, a i tretirali su ih tako. Recimo u Vojvodini i Baranji su lokalni Mađari doživljavali kaznu zbog toga što je Mađarska u svojoj unutrašnjoj propagandi pozivajući se na njih mogla napasti Jugoslaviju (videćemo da se okupaciona vlast samo delimično oslanjala na njih). Istorijska zbivanja

su takođe nekada jačali konvergenciju, a nekad diovergenciju raznih zajednica Mađara. Ipak u ovoj studiji ćemo paziti na ovaj detalj i kada bude potrebno tačnije ćemo ga formulisati.

3. Konfliktan novi vek među Mađarima i Srbima

Novi vek na prostorima Balkana i Karpatske kotline zapravo nisu doneli društvene i ekonomske tokove novog veka, nego su označili kraj nečemu što je postojalo u srednjem veku. Razbila se suverenost (ne u današnjem smislu), a žive veze između Crnog i Jadranskog mora, te između Balkana i Srednje Evrope. Propadala je jedna dobro definisana kultura. Južni krajevi (grubo rečeno današnja Vojvodina, tačnije Podunavlje i to i sa desne strane reke) su bili među najrazvijenijim krajevima Ugarske, ali je sve to nestalo. Čak šta više prostori severnog Balkana i južne Ugarske su bili zahvaćeni sa više velikih ratova od 16-18 veka, a sve manje plajčlaške pohode koji su bili i te kako razarajući, niko ne pamti. Takođe je bilo karakteristično da su porez ubirali i mađarski feudalci i Turci. Južni krajevi Ugarske su se gotovo ispraznili, u kluturnom i civilizacijskom smislu su svedeni skoro na nulu.

Dok je srednji vek donosio situacije u kome su se savezništva i ratovi i zaraćene strane menjale maltene iz decenije u deceniju, novi vek je doneo to da su prostori na Balkanu i Karpatskoj niziji postali delovi velikih imperije i/ili saveza, koji su bili u permanentnom konfliktu. Kontekst istorije srpskog i mađarskog naroda je postao isključivo ovaj. Takođe je deo Srba uspeo da utemelji sebe na prostorima Ugarske i Hrvatske, i tako su dospeli u konstelaciju u kome su Habzburgovci vodili politiku u kojoj je s vremena na vreme nastala konfliktna između Mađara i Srba. Ove borbe imaju izraziti uticaj na svest dvaju naroda. Vidimo da nije bilo ni jednog velikog evropskog konflikta (osim onih koje je Habzburška monarhija vodila sa zapadom, najviše sa Francuskom), a da politički centri Mađara i Srba budu na istoj strani.

Sve ove sukobe je pratila i propaganda određenog perioda, u njima je silom prilika utemeljena negativna slika oba naroda. Čak se i danas sa emocijama navode događaji iz revolucije 1848-49. god. sa obe strane. Početkom ludih devedestih godina 20. veka i period Rakocijeve bune je postao pedmet rasprave u dnevnoj politici...

Dobri odnosi se između dva naroda nisu se mogli izgraditi ni u vreme svetskih ratova. Jedina promena je bila da je srpska strana postala mnogo uspešnija i mogla se sa pozicije jačeg ophoditi sa Mađarskom i Mađarima, jer se 1920-e godine odigrao obrt u poziciju dvaju naroda. Ugarska je raskomadana/raspala se³ i velik broj Mađara je palo pod suverenitet novonastale južnoslovenske države, dok je broj Srba i ostalih južnih Slovena ostalih pod mađarskim suverenitetu postao mali (što se Srba i Slovenaca tiče broj je zaista minimalan, dok je broj Hrvata veći).

4. Prilike u Kraljevini Jugoslaviji i položaj Mađara u njoj, Mađarska i Evropa u međuratnom periodu

U vreme osnivanja i povlačenja granica nove južnoslovenske države Mađari su učestvovali u štrajkačkom pokretu 1919 i 1920 godine⁴. On je imao i neke promađarske/ugarske ciljeve. Ovaj pokret je bio slomljen silom, neki su čak bili kažnjeni smrtnim kaznama.

U Kraljevini Jugoslaviji Mađari su kao neslovenski i nedržavotvorni narod bili u podređenom položaju. Iz maninskog položaja su potekle i neke objektivne poteškoće. Granica sa novostvorenom državom Mađarskom bile su zatvorene, na legalan način se granica skoro u opšte nije mogla prelaziti. U krajevima gde su živeli pripadnici mađarske nacionalne manjine porez je bio najveći.⁵ Agrarna reforma je takođe bila nepravedna na štetu Mađara. Iako je ogromna većina njih bila sirotinja, a velik deo njih bezemljaši, nisu dobili ništa (vlasti su se pozivale na pravo optacije). Takođe, Mađari i Nemci kao nedržavotvorne manjine, nisu mogli kupovati zemlju blizu granice s Mađarskom. Agrarnu reformu inače nisu uradili u kraljevini SHS do kraja. Stigli su samo do toga da su podelili veća imanja (legalizacija promena se oteгла do 26 juna 1931. god), međutim

³ Po ovom pitanju ima različitih mišljenja, ali je sigurno da je tim događajima bilo elemenata raspadanja a i raskomadanja.

⁴ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség (Magyarok a Délvidéken 1918-1947), Napvilág kiadó, 2004 20. str. (Enike A. Šajti: Promena imperija, revizija, manjine (Mađari u južnim krajevima 1918-1947) Napvilag idavačka kuća, 2004,

⁵ Šandor Mesaroš: Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1981. (Mészáros Sándor: A magyarok helyzete Vajdaságban 1918-1929 között) 101. str.

želju za zemljom nisu zadovoljili.⁶ Tako su njihovi budući protivnici dobili prostora za napad.

Najveća opasnost za novu južnoslovensku državu je bila opšta nacionalistička zaslepljenost u Evropi. To je bio jedan od preduslova razvitku fašizma i nacizma. U ovom periodu je u politiku prodrlo razmišljanje da se uspesi mogu steći snagom, prevarom, finesama. Uz velike sile je ovo bilo karakteristično i za male države. Takođe je moral stanovništva bio poljuljana «školom Verdena», ali ne samo time, nego i njihovim lošim socijalnim položajem. Sa druge strane ekstremnim internacionalizmom je deo te zaslepljenosti i staljinizam. Sve ovo je nosilo u sebi buduću energiju razaranja. Naravno, ni Mađarska, ni Južnoslovenska država nije bila izuzetak. Ekstremitet je imao i dodatne energije u Mađarskoj. Ona je nastala zbog toga što je Mađarska/Ugarska izgubila posle prvog svetskog rata 2/3 svoje teritorije, više nego polovinu stanovništva, svaki treći-četvrti Mađar je ostao izvan granice Mađarske i skoro nije bilo porodice u Mađarskoj koja nije imala nekog člana van granica. Odmah posle povlačenja granica su se pojavile izbeglice koje su proterali iz novonastalih država, desetak godina su živeli po vagonima na železničkim stanicama širom Mađarske. Sve ovo je Mađarska doživljavala kao surovo kažnjavanje za nešto što i nije bila kriva. Ni mađarska vlada 1914. god. nije bila za rat, odgađala je koliko je mogla, pristala je na njega u dvojnoj monarhiji na presiju austrijskog dela. Tokom rata su mađarski vojnici bili poslušni, kao i vojnici južnoslovenskog porekla, ali su priželjkivali kraj rata, a kada su se osećali dovoljno jaki pokrenuli su revoluciju, koja je imala veoma jak antiratni i pacifistički momenat. Ipak to nije uticalo na zemlje pobednice. Zbog svega ovoga je iracionalan momenat bio prisutan u politici Mađarske. Geslo te politike je bilo «Ne, ne nikada» („Nem, nem, soha”). Pojava Hortija (Horthy) je malo smirila situaciju pošto je umirio i levi i desni ekstremizam, ali što se tiče retorike samu ju je malo menjao. Jedno vreme se javno nije govorilo o promeni granica, ali se na to stalno mislilo. Ekstremnih struja je bilo i u Jugoslaviji, među njihovim ciljevima je bilo i da se Mađari drže pod kontrolom i u strahu (npr. onemogućivali su osnivanje mađarske partije, a kada se ona konačno osnovala u Senti 1928 god. Članovi ORJUNE su demonstrirali u centru grada pri govorima svoju snagu

⁶ Mesaroš : Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1981, 95. str.

pojavivši se u uniformama itd.) Na Balkanu je situacija bila napeta zbog međusobnih odnosa balkanskih zemalja. Granice su bile diskutabilne. Jugoslavija je imala probleme skoro sa svim njenim susedima. Austrija i Mađarska su bile nezadovoljne granicama sa Kraljevinom SHS. Sa Rumunijom⁷ i Albanijom su problemi bili manji, ali je Bugarska bila tradicionalan neprijatelj Srbije pa i novonastale Kraljevine SHS.

Konstelacija evropskih i balkanskih nacionalizama je bila takva da se iz nje i da se htelo nije moglo istupiti, postojeće stanje je zatrovalo sve međunarodne odnose. U ovoj situaciji se moglo desiti, da neka država u jednom trenutku bude saveznik svakoga, a u sledećem trenutku da ostane bez ijednog saveznika.⁸ U Jugoslaviji⁹ je od početaka postojao srpsko-hrvatski rivalitet. Hrvatska emigracija je uspela da plasira ideju nekim vladama da je potrebna samo iskra i da se počne sa hrvatskim ustankom. Italija, Mađarska, Austrija i Nemačka su je podržali, a novci su stizali i iz SAD i Argentine.¹⁰

Za vreme parlamentarizma su Kraljevina SHS i Mađarska imale relativno dobre odnose, ali ti odnosi nikad nisu bili do kraja iskreni. Zapravo radilo o tome, što je Mađarska imala najmanje problema sa Kraljevinom SHS (tj. gubila manje teritorije). Horti je 29. avgusta 1926. god. održao govor koji je bio veoma pomirljiv, taj govor je primljen i u Jugoslaviji veoma dobro. Ipak, već su bili u toku pregovori sa Italjom, što je po logici tadašnjice značilo da mađarsko-jugoslovenski odnosi nisu imale perspektivu.¹¹ Do Drugog svetskog rata odnosi su bili hladni, iako je bilo nekad i manjeg otopljenja.

Uglavnom su Jugoslavija i Mađarska, kao toliko puta do tada bile su u savezima suprotne orijentacije. Silom prilika Jugoslavija se od prve polovine 1930-ih godina približavala savezu kojom je dominirala Nemačka, koja je sticala sve veći uticaj u njenu unutrašnju politiku, ali ne i toliko da bi uspela da izbegne nagli preokret 1941. god.

⁷ Oko pripadanja Banata i Temišvara su se sporile Rumunija i Jugoslavija, ali zajednički protivnik (Mađarska) a i želje francuske diplomatije su ubrzo dovele do pregovora i rešenja spora.

⁸ Jedan od prvih primera ovoga je položaj Bugarske u balkanskim ratovima, da bi se skoro ista stvar ponovila sa Jugoslaviojom u drugom svetskom ratu.

⁹ Razne nacionalizmi nisu nestali u titoizmu, ni titoizam sam nije prekinuo s nacionalizmom. Da se videti da je stvorena nova leguru različitih nacionalizma – jugoslovenski nacionalizam.

¹⁰ Ormos Mária: Merénylet Marseille-ben, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 70. str. „Cserneyei adatai szerint 1929 és 1934 között hozzávetőleg 100 merényletet hajtottak végre”. (Maria Ormoš: Atentat u Marseju, Kossut Kenyvkiamo, 1984 70 str. „Po podacima Černjeija između 1929 i 1934 je od prilike izvršeno sto atentata”)

¹¹ O ovom pitanju detaljnije: Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927, Forum Könyvkiadó Újvidék, 2004. (Arpad Hornjak: Mađarsko-jugoslovenski odnosi 1918-1927, Forum, Novi Sad, 2004.)

5. Mađarska u ratu protiv Jugoslavije

Mađarska se 11. aprila 1941 god. uključila u rat protiv Jugoslavije¹². Treba reći da je Horti odbio uključenje u napad protiv Poljske 1939. god. On inače nije cenio Hitlera, nije bio blizak s njime, ali nije mogao odoliti kada mu je Hitler ponudio teritoriju. Hortijev cilj je bio da povрати što više teritorija koju je Mađarska izgubila 1920. godine. To mu je bila glavna motivacija, a ne to što je bio fašista ili nacista. Zapravo njegov sistem je bio autoritativan, ali je kao masku nosio privid parlamentarizma i demokratije. U više navrata je bio prisiljen da ima uz sebe profašističko orijentisanog premijera, ali čim mu se ukazala prilika on ih se oslobodio. Međutim, sve ovo nema veze sa napadom na Jugoslaviju. Motiv napada je bio dvojak: kao prvo trebalo je dokazati savezničku privrženost zbog druge bečke presude kojom je dobila severni Erdelj, kao drugo dobijale su se nove teritorije.

Mađarski napad nije počeo 6. aprila jer je mađarska vlada htela da ispoštuje legalnu formulu o nenapadanju Jugoslavije. Naime, Teleki je potpisao ugovor o većitom prijateljstvu sa Jugoslavijom¹³. Proglašenjem Nezavisne države hrvatske Mađarska vlada je smatrala taj ugovor nevažećim. Ali se već pre toga spremala za napad (Teleki je u znak protesta izvršio samoubistvo). A zapadne sile su smatrale mađarski izgovor smešnim i opomenule su je da ne počinje napad. Plata za napad je bila Bačka, Baranja i Prekomurje, ali i to da su zapadne sile prekinule diplomatske veze s njom. Kasnije, objavom rata protiv Sovjetskom Savezu se mađarski diplomatski položaj još više pogoršao.

Napad nije imao mnogo žrtava (u odnosu na ostala ratna dejstva u Drugom svetskom ratu, iako je i jedna žrtva mnogo). Mađarska vojska (Magyar Honvédség), je više puta napadnuta pojedinačnim hicima sa nekih tavana. Napadače su oštro kaznili, a kao rezultat napetosti su dva puta pucali na civile u gomili. Kasnije su uveli statarijalni

¹² Mađarska je 27. dec. 1941. anektirala osvojene teritorije.

¹³ 12. decembra 1940. god. je sklopljen ugovor, o većitom prijateljstvu. Teleki je ozbiljno mislio da neće nastupiti protiv Jugoslavije, iako je i on bio revizionista. Međutim Horti i ostali političari su smatrali taj ugovor kao taktički potez (o pravoj vrednošću ugovora govori i to da nije bila na snazi ni godinu dana). U to vreme se inače odigravala serija tajnih dogovora čiji je cilj bio usmeren protiv Jugoslavije (npr. Čano (Ciano) i Pavelić su se već početkom 1940. god. dogovorili o savezu Italije i Hrvatske posle raspada/razbijanja Jugoslavije). Teleki je u noći između 2. i 3. aprila izvršio samoubistvo ostavivši pismo u kojem najoštrije kritikuje političku struju na vlasti.

postupak i doneli teške presude. Ipak, delovi Jugoslavije koje je Mađarska zadobila su bile relativno male, a glavna narodnooslobodilačke borbe se odigrala van nje. Takođe je interesantno, što je bilo dosta komunista mađarskog porekla koji su saradivali sa komunistima i narodnooslobodilačkom borbom, iako se dobar deo mađarskih komunista pasivizirao posle napada (to znači da su prestali da održavanjem veza sa NOP, ali ne i to sa su podržavali okupacione snage). Mađarska manjina je sa radošću primala okupacijsku vojsku, smatrala je da je njenoj patnji u Jugoslaviji konačno došao kraj. Tokom perioda provedenog u Jugoslaviji je ovo stanovništvo kao kontrast stvarnosti razvilo sliku o Mađarskoj koja je bila puna iluzija. Mađarske vlasti nisu imali puno poverenja u Mađare u Vojvodni. Dovodili su stanovništvo da bi «osvežili krv» Mađara. Službenici i nastavnici su stizali iz drugih delova Mađarske. Euforija je trajala nekoliko meseci, ali su se posle toga suočili sa time da su bili regrutovani u mađarsku vojsku i bili poslani u Rusiju¹⁴. Oni koji su ostali kod kuće su bili pritisnuti represivnim merama¹⁵. Trebalo se više raditi da bi se ispunile obaveze prema savezniku, Nemačkoj. Kažnjavanje manjih ispada, na primer paljenja žita su postala najstroža (ovo je isto bilo u vezi sa ispunjavanjem obaveza). Mađarske vlasti su se različito ophodile prema Srbima: dobrovoljce su hteli da isele u najkraćem roku¹⁶, dok su prema «starosedeočima» bili manje opresivni. Nemci u Bačkoj su želeli prisajedinjenje sa Nemačkom, dok su Mađari iz Banata želeli pripadanje Mađarskoj. Ophođenje prema Hrvatima je takođe bilo blaže. Mađari iz Srema su bili regrutovani u domobranske odrede pod ustaškom komandom, dok su u Banatu bili regrutovani u pomoćnu policiju (Hilfpolizie, Hipo), ali su bili samo pratioci folksdojčera.

Mađarske vlasti su početkom 1942. god. započeli raciju u jugoistočnoj Bačkoj, koji je u Novom Sadu ali ne samo tamo postao pokolj nedužnog civilnog stanovništva i dostigo neverovatne mere. Racija je pokrenuta zbog napada partizanskog odreda na graničare. Tisa je bila granica između Mađarske i Banata pod nemačkom upravom. Bila

¹⁴ Horti i politička elita su na istočni front poslali manje vrednu II vojsku, jer su hteli da u povoljnoj prilici iskoristi moć I vojske, u njoj je video garanciju za vođenje sopstvene politike, ako se ukaže prilika (međutim prilika se nije ukazala). Druga vojska nije bila dobro opremljena, neki vojni istoričari smatraju da je njena opremljenost bila toliko loša da se radi o žrtvovanju te vojske.

¹⁵ Uveden je određeni obrok po glavi, ali je ova bila najmanja drastična mera, mere kažnjavanja su postale sve oštrije, ipak ove mere nisu bile toliko oštre kao nacističke.

¹⁶ Njihovo iseljavanje se nije desilo zbog toga što su Nemci procenili da bi to bio suviše veliko opterećenje za okupiranu Srbiju.

organizovana da se pronađu i likvidiraju ili zarobe članovi partizanskog odreda. Na inicijativu lokalnih zapovednika se pretvorila u masovno ubistvo nedužnih civila, prvenstveno Jevreja i Srba (u Novom Sadu je bilo više dece i među žrtvama). Taj pokolj nije imao nikakvih vojnih razloga.

Znatnije ratne operacije su zahvatile Vojvodinu tek u jeseni 1944. god. Crvena armija je prvo stigla u pojedina mesta, ali sem pojedinih izuzetaka (među kojima je bila Subotica) nije bilo otpora, jer su snage koje su vršile opsade povučene pre eventualnih borbi. Posle Sovjeta su stizali partizani. Mađarske okupacione snage su se povukle zbog toga da bi se branila linija Dunava. Horti tada već nije imao realnu vlast, pošto je Mađarska od marta 1944. god. bila pod kontrolom Nemaca, koji su izgradili u njoj svoj okupacioni režim (faktički je Mađarska bila isto okupirana). Horti je pristao da odigra legalističku ulogu, koja je bila krajnje formalna (isto kako je bilo sa parlamentarizmom za vreme njegove vladavine), jer se nadao prilici da u datom momentu (eventualno iskrcavanje Britanaca na Balkan) moći da pridobije i stvarnu vlast. Horti je hteo oktobra da istupi iz rata, ali su ga uspeli ucenuti. Zapravo su znali za sve njegove spoljnopolitičke akcije, zbog špijuna koji su bili oko njega. Vojsku su isto imali pod kontrolom, dobar deo oficirskog kora je bio lojalniji Vermahtu nego Hortiju, većina oficira je bio nemačkog porekla. Od kraja 1944. god. je počeo kolaps Mađarske sa sve ekstremnijim i zločinačkim vladama, ali ona od kraja Septembra prestaje da ima kontrolu nad Delvidekom. Negde je nastao period bezvlašća koji je redovito trajao nekoliko dana, a nekada i do deset dana. U tom periodu nije bilo nasilnih dešavanja.

Sovjetske trupe su brzo nastavile svoj put prema zapadu. Partizanske trupe su odmah na većini mesta uvele strogi režim, sličan statarijalnom procesu koji je trajao nekoliko dana a nekada i do dve sedmice. Za to vreme su sakupljali prvenstvano muško stanovništvo koje su ubijali, a često i mučili. Popove su svirepo mučili, a na nekim mestima – ne zna se zbog čega – su nastale svirepe povorke sa najneljudskim mučenjima. Većina ubijenih ljudi nisu saznali za šta ih optužuju, veći deo njih je ubijena bez toga da su išta uradili za vreme mađarske vlasti. Drugi su se pak učlanili u neke partije i organizacije u kojima po pravilu nisu imali nikakav aktivitet sem učlanjenja. Te organizacije (Njilaši (Nyilaskeresztes Párt), Turanski Lovci (Turáni Vadászok)) su bile zaista fašističke, ali su se u nju učlanjivali zbog obećanja da će dobiti zemlju (pošto ni

mađarske vlasti nisu započele agrarnu reformu). Neke organizacije su smatrane fašističkim Leventi (Leventék) i Delvidečki mađarski kulturni savez (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség), a izvorno nisu bile to ali ih je državna vlast iskorištavala za svoje svrhe. Nekolicina je za vreme mađarske vlasti nekoga uvredio pa je bio optužen iz proste ljudske odmazde. Neki – radi se o manjini – su krali ili pomagali mađarsku vlast, znači nisu uradili zlodelo koje zaslužuje smrtnu kaznu. Što se tiče onih koji su zaista činili zalodela, njih je jugoslovenska vlast uhapsila i organizovala im suđenja, koja iz legalističkog aspekta nisu bili dovoljno temeljite, ali u ogromnoj većini slučajeva su im dokazali krivicu¹⁷. U Jugoslaviji su Nemce, Mađare, a i deo Rumuna zatvorili u kampove nalik nemačkim logorima. Delovi Vojvodine su se ispraznili begstvom a i progonom prvenstveno Nemaca,¹⁸ a u manjoj meri Mađara. Mađare su prognali iz jugoistočne Bačke, što je po svojoj prilici bio genocid. U ostalim delovima to je bilo kolektivno kažnjavanje jedne populacije.

Nauka još nije rekla zadnju reč o svemu ovome, ali se da zapaziti, da su jugoslovenska dešavanja u kontekstu toga što se dešavalo u Evropi, a dešavanja unutar Jugoslavije isto nisu izolovana. Velike sile su odlučile o sudbini Nemaca. U Jugoslaviji je genocid nad Nemcima u vezi sa represijom i delimičnim genocidom nad Mađarima. Sve ovo je povezano sa ideološki motivisanim represijom u Srbiji, ali se ne mogu odvojiti ni od dešavanja u NDH, jer su vojnici koji su u Vojvodini izvršili «partizansku raciju» – u nekoliko slučajeva je to lako utvrditi – poreklom iz tog kraja.

6. Propaganda o Mađarima u posleratnom periodu

O Mađarskoj se ne piše puno u jugoslovenskoj štampi, ni Mađarska ni Mađari nisu u velikoj meri interesantni za Jugoslaviju. Važnija je za Jugoslaviju tema Trsta, Italije,

¹⁷ Na primer Borba izveštava: Ratni zločinci Milan. L. Popović, i D-r Leo Deak i ostali osuđeni su na smrt, Borba, 1945. nov. 3. 3. o. (O pravnom procesu se govori na frenetičan način i ne spominju to da Popović nije učinio nikakvo zlo delo (krivica mu je bila ta što je kao Srbin bio poslanik u mađarskom parlamentu). Što se tiče Lea Deaka (Deák Leó) zaboravljaju da je imao ulogu u zaustavljanju racije 1942. god.

¹⁸ Što se tiče Nemačke manjine o njenom tretmanu je već nastala studiozna knjiga. Herbert Prokle i grupa autora: Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948, Beograd 2004. U njoj govore o genocidu. Što se tiče Mađara ima dosta pokušaja ali nema ovakve sintetične publikacije, najozbiljnije su publikacije A. Šajti Enike iako se ona više bavi agrarnom reformom.

Sovjetski Savez, ostale bratske zemlje pogotovo Bugarska. Mađarska iako spada u recimo «eventualno bratske» zemlje, nije velik faktor. Mađarska manjina u Jugoslaviji nije bila najproblematičnije pitanje u zemlji. Položaj Jugoslavije je puno povoljniji i u političkom i u vojnom smislu od svih njenih suseda. Zbog svega ovoga o Mađarskoj i Mađarima uopšte ima šturih i šematskih obavesti, koje će se kasnije ponavljati i postati deo opšteg diskursa iako nisu istinite, tj. delimične su istine koje se ne bio smele shvatiti kao apsolutne.

Za Jugoslaviju, dok je trajao rat bilo je važno da se ratna propaganda održi i plasira radi brže pobeđe. U njoj nije bilo puno mesta za mađare, ali je već u ovo vreme – ne bez osnova – nastala slika o hortijevskim fašistima. Ona nije bila tačna, međutim propagandi to nije ni bilo potrebno, jer je važnije bilo da se ona uklapa u sliku protivnika, u kome dominira lik Hitlera i kvislinga. Mađari i Mađarska su bili mali deo te slike, međutim nju su dalo lako uklopili u opštu sliku protivnika, zlikovaca zbog zlih dela što su učinili prvenstveno u Novom Sadu. Ipak sve ovo je bio rezultat razvoja propagande koji se odigrao od kraja 1944. do početka 1946. god.

6.1 Prva faza povoljna slika

Početkom 1945. god. izveštaji su iz Mađarske dosta važni. Na početku godine 1945. u više navrata izveštavaju i na velikom prostoru o njoj. Ovo je zbog opsade Budimpešte. Skoro se vodila bitka za svaki blok, Sovjeti su kuću po kuću potiskivali branitelje Budimpešte. U isto ovo vreme ima informacija i o tome, kako je u Mađarskoj osnovana vlada koja je prosovjetski orijentisana. Stoni Beograd (Székesfehérvár), Veszprem (Veszprém), Velika Kanjiža (Nagykanizsa) pada tih dana pod kontrolu Sovjeta (Velika Kanjiža 3. aprila). Od februara 1945. god. se samo postavilo pitanje: koliko još ima do Berlina? Odgovor na ovo pitanje je bio srž tadašnje propagande.

Jugosloveni su posle pobeđe svoje interese pokušali da realizuju na više razina. Propaganda je bila u funkciji ovoga. Na razini visoke politike u Londonu su prvo posredstvom Sovjeta, a i kao učesnici rata realizovali deo interesa. Za to su imali realne šanse, jer su se mirovni ugovori trebali sklopiti i sa Italijom, Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom, Finskom. Ipak na ovoj razini nisu imali velike uspehe. Ugovor je sklopljen

1947. god. i granice od 1. januara 1938. god. su podržane (Osim u slučaju Jugoslavije i Italije). Mađarska je trebala da plati 50 miliona dolara, što je ona odmah počela da isplaćuje. Za Jugoslaviju koja je pretrpela izuzetno veliku ratnu štetu je veoma važno pitanje bilo dobijanje materijalnih sredstava. Ona se – barem na razini propagande, iako izjave diplomata nisu takve – ozbiljno nada ratnoj odšteti. Ali je nju do avgusta 1945 plaćala samo Mađarska. Jugoslavija je trebala da dobije ratnu odštetu drugu po veličini posle Sovjetskog Saveza, ali su zapadne sile to sporile, a i da nisu sve to bi bilo nedovoljno za obnovu zemlje

Takođe su na razini međunarodnih odnosa sa susedima ostvarivali ciljeve, ali ni na ovoj razini uspjesi nisu bili veliki. Jugoslovenska vlada tj. partizani su uspeli da zadobiju i da prisajedine teritorije ostalom delu države na severozapadu zemlje, ali nisu uspeli da stvore sebi povoljnu situaciju u Trstu. Takođe nisu uspeli – iako su hteli – da otvore pitanje granica sa Austrijom. Što se tiče Mađarske postojale su razne ideje, ali pošto je ona bila u istom taboru kao i Jugoslavija, Rumunija, Bugarska a i Albanija, zzz te ideje nisu dospeli među ciljeve za koje se zalagala jugoslovenska diplomatija. Bilo je otvorenih pitanja i sa Grčkom. U jugoslaviji se sa manje-više intenzivno govorilo o slovenima oko Baje i Pečuja. Ovo pitanje je dospelo do najvišeg stepena u Titovom govoru (11. feb. 1945).¹⁹ Potraga za ratnim zločincima u Mađarskoj je tekla bez problema, Obrad Cicmil vođa delagacije o prkidu vatre se slobodno kretao i pronalazio optuženike.

Što se tiče niže razine politike, unutrašnji odnosi su se odigrali upravo tako kako je Tito i vlast htela. Svoje ideološke i nacionalne ciljeve su ostvarili. Da su hteli mogli su da se reše mađarske manjine, međutim zbog sovjetskih interesa, koje su Tito i njegovo okruženje absolutno prihvatili to nije desilo. 1945. god. su na državnom nivou razmatrali mogućnost razmene stanovništva. Plan je razradio poznati sociolog koji se bavio selima Sreten Vukosavljević²⁰ (Iz severne Bačke su hteli na ovaj način evakuisati Mađare). Sve

¹⁹ Petranović, ibid. 175. str.

²⁰ Vukosavljević, Sreten (1881-1960): Po zvanju je učitelj. Ušestvovao je u balkanskim ratovima. U međuratnom periodu radi u južnoj Srbiji i Skopljuna agrarnoj reformi, u to vreme je narodni poslanik i državni sekretar. Od 1925 bavi se socijologijom sela. Od 1938 postaje vanredni profesor fakulteta u Beogradu na odseku za pravo. U drugom svetskom ratu je predsednik Narodnooslobodilačkog odbora Sandžaka. Tito ga je delegirao u zajedničku vladu sa Šubašićom, postaje ministar za prehranu i obnovu zemlje (njegov je resor rudarstvo a i čumarstvo). Kasnije postaje član predsedništva. Od 1951 redovni je profesor Beogradskog pravnog fakulteta i član Akademije nauka i umetnosti Srbije.

ovo su poveztali sa kolonizacijom i podelom zemljišta. U tom periodu Mađarska je bila absolutno nemoćna, jedino je mogla da govori samo o nekim pitanjima. U Jugoslaviji su «Neslužbene izjave» o promeni granica na najžešći način odbacivali.²¹ Jugoslavija je bila oštra i prema Rumuniji. U Tamišvaru se sakupio kongres u organizaciji Antifašističkog Fronta Slavena 21. aprila 1945. a učestvovali su na njemu lokalni Sloveni. Sve u svemu Jugoslavija je u ovo vreme bila samouverena. O Mađarskoj su pričali na pomirljiv način, o Mađarima u Jugoslaviji gotovo nije bilo reči.

Vesti o inostranstvu u danima pobeđe ima malo i difuzni su. Ima izveštaja i o unutrašnjoj politici u Mađarskoj.²² S vremenom na vreme se piše i o Čehoslovačkoj i Albaniji²³, retki su izveštaji o Zapadnoj Evropi u minimalnom obimu. Ima sećanja na Francusku građansku revoluciju koju su aktualizovali.²⁴ Isti je slučaj sa poljskom narodnom vladom, čiju prvu godinu veličaju.²⁵ Pored poljskog,²⁶ francuskih, sovjetskih tema ima egzotičnih izveštaja npr. iz Mongolije.²⁷ Način govora pokazuje to, da su Petena (Petain) nezvali «grobarom francuske». Ima vesti i o Grčkoj.

Mađarskoj se piše da je na dobrom putu ka demokratiji.²⁸ Pišu i o tome, da je Erdelju/Transilvaniji prilično dobra saradnja između Rumunka i Mađara.²⁹ Citiraju kako list Južna Mađarska (Délmagyarország) traži presudu za Hortiju.³⁰ Omladinska delegacija je takođe posetila Beograd.³¹

6.2. Propaganda o Mađarskoj i Mađarima (Od relativno povoljne slike do nepovoljne)

²¹ Petranović, ibid. 176. str.

²² Sporazum vođa mađarskih demokratskih partija, Borba 1945. júl. 18. 4. str. n.n. n.

²³ Albanski poslanik u Beogradu juče predao namesnicima svoje akreditive, Borba 1945. júl. 22. str. n. n.

²⁴ V. Begović: Velika Francuska revolucija, delo francuskih narodnih masa, Borba 1945. júl. 14. 2.str..

²⁵ Godišnjica Poljske narodne vlade Borba, 1945. júl. 22. 6. str. n. n.

²⁶ Sporazum o obrazovanju privremene poljske vlade, 1945. jún. 24. o1.TASSZ

²⁷ Mongolska narodna republika Borba 1945. júl. 11. 4. str. n. n. Ugyanitt: Deseti jun dan rođenja albanske vojske n. n.

²⁸ Mađarska na putu demokratije, Borba, 1945. máj. 17. V.S.

²⁹ Na kongresu Mađarskog narodnog Saveza Transilvanije manifestovana je priska i prijateljska saradnja Mađarskog i Rumunskog naroda. Borba, 1945. máj 22. 3. str. TASSZ

³⁰ Segedinski list piše de je Horti,Borba 1945. máj. 16. 3. Tanjug.

³¹ U Beograd je stigla prva delegacija Mađarske Demokratske Omladine MADIS, Borba, 1945. jún. 13. 2. str. n. n.

Partitanski pokret je postigao uspeh u propagandnom ratu. Sve svoje protivnike je uspeo da stavi u isti koš, a posle je nju mogao kroistiti za razne ciljeve. Mađari su uklopljeni u pojam neprijatelja. Iz slike neprijatelja/protivnika u ovo vreme redovito izostavljaju mađare. Oni inače i nisu bili toliko eksponirani u ovoj slici kao ustaše, četnici, Nemci i Italijani. Ali je slika neprijatelje veoma probojna, ona dobija i teološke dimenzije. Među Spomena Nedića, Pavelića, Mihailovića se gotovo gubi spomen Mađara, propaganda nije direktno usmerena protiv njih. O Mađarima i dalje postoje teški stereotipi (povampireni šovinizam, Hortijeovski fašizam), ali se ni oni ne spominju često, spominju se uzgred rečeno. Ali se čini da Mađari nisu zaboravljeni, pogotovo ako se uzme u obzir naredni period.

Ipak o Mađarskoj i dalje pišu kao o «đaku koji se popravlja». Naravno iza toga stoji da se tada u obe zemlje stvari odvijaju po želji sovjeta. Direktivni je povoljni komentar TASS-a.³² Pišu i o poseti delegata sindikata iz mađarske.³³ Vidi se da su obavesti o Mađarskoj i Mađarima ambivalentni. Pojavilo na primer krajnje tendencizni članak, u kojem veličaju ulogu Slovaka u obnovi Čehoslovačke.³⁴ U njoj je jako negativna ocena Mađara.³⁵ Po njima ugnjetavanje mađarskih feudalaca je ometala slobodu Slovačkog naroda, ali su to doveli kraju u Čehoslovačkoj. O tome ne govore, da je položaj mađarskih kmetova, a kasnije slejaka isti bio, i da je broj mađarskih kmetova i seljaka u Ugarskoj bio jako velik, čak veći nego njihov postotak u celokupnom društvu Ugarske³⁶. Takođe ne govore o tome da je aristokratija dobrim delom nije bila nemađarskog porekla, a to je još više tako što se tiče velike buržoazije. Objavljuje se komentar Klementisa – jedan od vodećih političara iz Čehoslovačke – koji je gotovo u nacističkom stilu govorio o rešavanju «mađarskog pitanja» u Čehoslovačkoj.³⁷ Sa druge strane sa priznavanjem govore o mađarskoj agrarnoj reformi šibajući velikoposednike.³⁸

³² Demokratske snage u mađarskoj su na ispravnom putu, piše mađunardni komentator Tassa, Borba, 1945. szept. 30. 6. str..

³³ Boravak naše sindikalne delegacije „Abraševića” u Budimpešti, Borba, 1945. okt. 8. n. n.

³⁴ Uloga Slovačkog naroda za obnovu Čehoslovačke, Borba 1945. jún. 28. 3. str. n. n.

³⁵ Radovan Lalić: Slovački narod.... Borba, 1945. júl. 17. 4. str.

³⁶ O ovome vidi detaljnije: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században, Osiris, Budapest, 2000 str. 45-68 (Ignac Romšič: Istorija Mađarske u XX veku, Oziris, Budimpešta, 2000)

³⁷ Državni potsekretar Čehoslovačkog ministra spoljnih poslova o rješenju pitanja Mađara i Čehoslovačkoj, Borba, 1945. szept. 19.4. str. n. n.

³⁸ A. Gurevič: Agrarna reforma u mađarskoj, Borba, 1945. aug. 25. 6. str..

Pišu o jačanju demokratije³⁹, o Komunističkoj partiji Mađarske i o tome da je vlada povećala delokrug sudova. A o izornoj kampanji pišu navijajući Komunističkoj partiji⁴⁰. O Mađarskoj tokom leta i rane jeseni 1945 god. Pišu više pozitivno, u čemu ima i refleksija na ratna dešavanja ali u stilu opraštanja (ali čak i japanski narod dobja ovakve oproštaje).⁴¹

Obavesti iz inostranstva imaju funkciju da naprave povoljniju atmosferu za odluke koje se žele sprovesti u zemlji. U svemu ovome kvantitativna iznimka Bugarska, o njoj ima toliko članaka, da je sigurno da je ona uzor Jugoslaviji. Bugari ulaze u zonu bratstva jedinstva o njima pišu samo pozitivno. To se moglo dogoditi i sa Mađarskom, ali stvari nisu potekle tim tokom.

Pišu i o tome, da dolaze ljudi u Vojvodinu iz Sandžaka, i Srbije. O tome nema reči kako je nastao manjak ljudi u Vojvodini, tj. nisu govorili o proteranim ili ubijenim Nemcima i Mađarima.

Tokom pozne jeseni se započela kampanja i protiv veleposednika.⁴² Sazivani su skupovi na kome su “dokazali” da veleposednik zapravo i nije slejak, pa su mu oduzeli zemlju. Posednici su činili, jadne i žalosne poteze pokazajući žuljeve na svojim rukama i slično, međutim to nije donelo uspeha, čak šta više tako su ih još više ponizili. Interesantan je detalj da je na jednom od ovih sesija, jedan Srbin opomenuo drugog, da govori i na mađarskom. Ovo je po svojoj prilici bio znak tobožnje jednakosti (Treba znati, da su o ovo vreme oduzimali zemlje onima koji su živeli na salašu, a to je upravo pogađalo najviše pripadnike mađarske manjine, u člancima u Borbi su ljudi kojima oduzimaju zemlja mađarskog imena).

Tokom jeseni je započela izborna kampanja za izbore u 11. novembru. U ovom periodu ima još manje obavesti o inostranstvu, pa i o Mađarskoj.

6.3 Mađarska – od bratskih zemalja među fašista

³⁹ Proglas nacionalnog fronta nezavisnosti dokazuje jačanje demokratije u Mađarskoj, 1945. okt. 30. n. n.

⁴⁰ Predizborna situacija u Mađarskoj, Borba, 1945. okt. 21. D.B.

⁴¹ Potlačeni japanski narod želi mir... Borba, 1945. okt. 24. n. n.

⁴² “Zemlja pripada onom ko je obrađuje”, Borba, 1946. jan. 20. 3. str. D.P.

U posleratnoj propagandi se desilo da je jedna zemlja iz dobrih prebačene među loše. To se upravo desilo sa Mađarskom, u jeseni 1945 god. Što se tiče italijana odnos prema njima je isto dvojak, ali u ovo vreme se pojavljuje način razmišljanja o njima u kome pokušaju da ih pridobiju pa pišu sa simpatijama o italijanskim radnicima u trstu i slično.

Članci o mađarskoj od novembra 1945 počinju da budu negativni. Tito je u razgovoru sa predstavnicima omladine⁴³ razjasnio svoje viđenje politike o manjinama – ona ne sme da bude van okvira južnoslovenske države. Ovo će najjasnije i veoma čvrsto odrediti poziciju mađarske manjine tokom čitavog postojanja Titoizma. Njen uticaj je prisutan čak i danas. Kasnije je politika prema susedima još više učvrstila sve ovo.

18. novembra⁴⁴ u Borbi Tito još govori o želji Mađara za demokratijom, i da samo reakcija podržava iredentizam. Nekoliko dana kasnije u razgovoru sa čehoslovačkim novinarima kaže da su sa Mađarima postupili blago i velikodušno, jer oni nisu radili zla dela kao pripadnici nemačke manjine.⁴⁵ Po svojoj prilici ovo je laž, i to takva koja će biti deo slike koju je Titoizam gajio o sebi, ali je u isto vreme je izraz njegove želje što se tiče budućnosti. Po njemu je položaj Mađara u Čehoslovačkoj sasvim drugačiji, jer su Mađari bili deo ekspanzionističke politike tako potpomagavši „denacionalizaciju” slovena. Iz svega toga je Tito doneo svoju konkluziju, da se Čehoslovačka s pravom postupa s Mađarima (ovako indirektno podržava Beneške dekrete), ali tada on sam nije planirao slične.

O izborima u Mađarskoj gotovo i ne izveštavaju, a o formiranju Mađarske vlade izveštavaju u malom i neznčajnom mestu,⁴⁶ njena malenkost je jako vidljiva pored članka o Bugarskoj (govor Petka Stojanova). Pored ovoga su objavljena tri članka o programskom govoru Zoltana Tildija (Tildy Zoltán) u neutralnom stilu⁴⁷ (iz govora izdvajaju pohvalu Sovjetskog Saveza, ocenu agrarne reforme). Pišu o Čehoslovačko-Mađarskim pregovorima⁴⁸ o programu vlade i o zasedanju parlamenta.⁴⁹

⁴³ Razgovor maršala Tita sa omladinskom delegacijom plenuma centralnog odbora USAOJ-a, Borba, 1946. jan. 15. 1. str.

⁴⁴ Odgovori maršala Tita na pitanja pretstavnika strane štampe, Borba, 1945. nov. 18. 1. str.

⁴⁵ Izbori su pokazali..., 1945. nov. 22. 1. str.

⁴⁶ Sastav nove mađarske vlade, Borba, 1945. nov. 22. 3. str.

⁴⁷ Programski govor mađarskog ministra-pretседnika Tildija, Borba, 1945. dec. 5. 4. str. TASSZ

⁴⁸ Čehoslovačko zvanično saopštenje o Čehoslovačko mađarskim pregovorima u Pragu, Borba, 1941. dec. 15. n. n.

⁴⁹ Diskusija o vladinom programu na zasedanju mađarske Narodne skupštine, 1945. dec. 13. 6. str.. n. n.

Opet pišu i o napadu Mađarske protiv Jugoslavije.⁵⁰ Tada je već postaje negativna propaganda prema Mađarskoj. Osnova ovom članku je dokumenat koju je objavilo mađarsko ministarstvo za pravdu (Igazságügy-minisztérium). U članku napadaju Demu Stojai (Sztójai Döme) i Hortija jer je Stojai – još kao ambasador u Berlinu – predao Hortiju poruku Hitlera, u kome ovaj daje do znanja da zna za revizionističke planove Hortija. Takođe pišu kako je Horti govorio o napadu sovjetskog saveza kao nužnom koraku. Posle ovoga počinju da se bave «povampirenim» Mađarskim revizionizmom.⁵¹ Iz korištenja termina «povampireni» vidi se da je napad najoštrijeg stila. Povod za napad je bio članak u listi «Istina» (Igazság), koja je bila bliska Malim posedicima. Izvesni Lajoš Kelemen (Kelemen Lajos) se poigrao sa mišlju revizije organizovanjem referenduma. Kao repliku na ovaj članak se objavljuju članke o položaju i ugnjetavanju južnih slovena u Mađarskoj. Kritikuju što primenjuju zakone donete pod Belom Miklošom (Miklós Béla). Takođe osuđuju kako lokalni autoriteti presionirju Slovene u selima oko Pečuja, da svoju decu upišu u mađarske razrede.⁵² U sličnom stilu pišu i to na prvom listu (!) kako je sigurnost i materijalna bezbednost južnih slovena ugrožena u Mađarskoj.⁵³ Iz članka se vidi kako je komisija iz Jugoslavije obišla podravljje da sakupi podatke. Opisuju seriju pojedinačnih incidenata. Prvenstveno kritikuju grad Mohač (Mohács) i njegovog gradonačelnika, a takođe bliža sela kao što su Veršend (Versend), Belavardđula (Bélavárdgyula), Hercegseseš (Hercegszölös). Iz članaka čitaoc može da ima sliku da su južni sloveni sve više ugroženi. Naširoko opisuju nepovoljne doživljaje južnih slovena. Uzimali su životinje, grubo su postupali sa seljacima. Neki su izrekli radikalne rečenice: „Sve ćemo vas Šokce povešati”; u Hercegsantou „dole sa divljim Srbima”. Problem je i nestašica (u Borbi se ovako piše) slovenskih udžbenika. Pišu da mađarske vlasti napadaju i antifašistički zbor seljaka. Ističu kako su nemci izbeglice dobijali brašno, dok lokalni sloveni ne. U članku je konačna konkluzija sledeća: Južni sloveni u Mađarskoj žele da budu dobri građani svoje zemlje, ali neka im niko ne brani de vole svoju zemlju i maršala Tita.

⁵⁰ Mađarska imperijalistička klika učestvovala u hitlerovskom pripremanju za rat protiv Jugoslavije i Sovjetskog saveza, Borba, 1945. dec. 20. n. n.

⁵¹ Blagoje Nešković: Povampirenje Mađarskog revizionizma, Borba, 1945. dec. 2. 5. str.

⁵² Teror nad našim življem u Mađarskoj, Borba, 1945. dec. 18. str. 3. Tanjug.

⁵³ Ugroženi su život, imovina i osnovna prava naše manjine u Mađarskoj, Borba, 1946. jan. 17. 1. str. n. n.

O člancima o Mađarskoj ima nekih u kojima tako iskazuju kritiku da citiraju mađarske komuniste.⁵⁴ Poduže citiraju Jožefa Revaia (Révai József), vodećeg političara kulture, iz lista Slobodnog Naroda (Szabad Nép).⁵⁵ U naslovu se ponovo pojavljuje famozna kovanica «povampirena», iako nju verovatno on nije koristio. Na početku svog govora daje dobru procenu položaja Mađarske. Pametno zaključuje, da nema nade za bilo kakvu reviziju. On priznaje pojedine optužbe (citira Titovu izjavu rečenu u Čehoslovačkoj, i članak pukovnika Velebita iz Borbe). Na ovoj tački bi mogao da govori o mađarskoj manjini koja je preživljavala teške dane,⁵⁶ ali Revai započinje kritiku mađarskih manjina. Umesto da se Mađari iz Rumunije i Jugoslavije saraduju sa demokratskim snagama svojih zemalja stali su na stranu reakcije. Ova njegova ocena je totalno irealna, a sigurno ne proističe iz njegove neobaveštenosti. Zapravo bilo je Mađara iz Vojvodine koji su saradivali s «demokratskim snagama». A takođe se nijue moglo očekivati neka široka saradnja među Mađarima i Rumunima zato što ih je službena politika razdvajala i činila protivnicima, to je bio slučaj i sa Jugoslavijom. Iz govora se vidi da su izlazak lista Istina zabranili osam dana, međutim ovo ne dobija pohvalu u jugoslovenskoj štampi. Revai kritikuje i one koji žele takoreći pravedne etničke granice. Na kraju svog govora iznosi da postoji samo jedna prepreka na jugoslovensko-mađarskim relacijama a to je mađarski šovinizam. Kaže još da je i mađarski interes, da izlazi na Jadransko more pripadnu Jugoslaviji, koja deli sa njom «podunavsku sudbinu». Žao mu je što mađarski političari nisu dovoljno rano shvatili te interese u vezi Trsta. Pozivavši se na Košuta (Kossuth) kaže da se ne treba tražiti dobra volja velikih sila, nego suseda a najviše slovena. A protiv reakcije čiji je brat šovinizam treba se boriti. Sigurno je da ni čovek kao Revai nije mogao da reši najveće pitanje mađarske politike dvadesetog veka, jer je ona nerešiva. To nerešivo pitanje je da je Mađarska/Ugarska morala da podnese nepravedan mir, tako da nije ništa mogla da učini da ublaži nepravdu, a kada je htela da

⁵⁴ Jedna od njih je veoma mala, ali je naslov probojan: Mačaš Rakoši žigoše šovinstički propagandu i revizionizam Mađarskih reakcionara (Rákos Mátyás megbélyegzi a magyar reakciósok sovinszta propagandáját), Borba, 1946. jan. 5. n. n.

⁵⁵ “Sabad nép” ustaje protiv povampirenog mađarskog šovinizma i kvarenja odnosa sa susedima, Borba, 1946, jan. 7.

⁵⁶ O tome kako da okarakterišemo teške dane ima više mišljenja. Neki misle da se rade samo o represiji ili o atocitetima, drugi pak misle da se radi o odmazdi. Moje mišljenje je da se radi o genocidu što se tiče jugoistočne Bačke, a o raciji – o sličnoj kakvu su mađarske okupacione vlasti sproveleu jugoistočnoj Bački – u ostalim krajevima gde su Mađari živeli. Što se nemačke menjine tiče nema sumnje, radi se o genocidu.

govori ili čini nešto protiv očigledne nepravde to je uvek donelo još veću tragediju. Nastup Revaija pokazuje, kako tada ni u Mađarskoj ne može biti reči o njoj. Revai je pametno procenio situaciju, ali njegova pozicija u kojoj negira postojeći paradoks je autodestruktivna. Situaciju koja je nastala povlačenjem granice Mađarske do sada nije ni jedna politika ublačila, to zapravo je činilo samo vreme na taj način da polako nestaju mađarske manjine, i državne granice sve više postaju etničke.

Citiraju i drugi govor Revaija iz 20-og januara 1946 god., na konferenciji komunističke partije: Samo borbom protiv unutrašnje reakcije i realnom spoljnom politikom može Mađarska popraviti svoj međunarodni položaj.⁵⁷ Bedan položaj Mađarske pokazuje i to da pored veoma samokritičnog članka Revaija u Borbi pojavila čak i dva veoma oštra članka (jedan komentar Borbe a drugi je spoljno politički komentar Tanjuga),⁵⁸ a Revaija ne hvale kao prijatelja slovena, što bi se moglo da je bilo želje za to. Umesto toga u Borbi ponavljaju stereotipije vezane za Mađarsku: Borila se do zadnjeg trenutka uz fašiste (Što nije istina, jer je Tisoova Slovačka i Pavelićeva NDH još duže bila uz nacista, a pri ovoj oceni ne uzimaju u obzir, kako je već Kalaijeva vlada želela da istupi iz rata i da je Hortija omela u tome nemačka akcija, a ni to da je mađarska bila okupirana od 19. marta 1944. god.). Ističu kako se nije sama oslobodila (što je zapravo istina za svaku istočno evropsku zemlju), da je revizionizam pretrpeo poraz, i fašisti i revizionisti su napadali Slovene. U članku piše kako se prema Mađarskoj treba ophoditi kao prema poraženoj državi. Članak Kelemena u listu Malih posednika Istina (Igazság) i članak iz Malog lista (Kis Újság) objavljen 22-og decembra, u kome ističu želju za potpunom afirmacijom etničkog principa, karakterišu kao bestidnu provokaciju (A zapravo je jadno filozofiranje koje ni za šta drugo nije dobro nego da posluži kao meta žestokim napadima). U jugoslovensku poropagandu su umešali i omladinu i neverovatno zamutili situaciju. Spominju kao pozitivni primer prava mađarske manjine u Jugoslaviji (za šta nikakvo pravo nisu imali pošto su ubijali uglavnom nevine i slučajno izabrane pojedince, mađarske manjine), ali sve ovo pokazuju da žele ostvariti neki modus vivendi. Kritikuju što su iz mađarskih zatvora pustili jednog fašistu, Pavla Perpatića (iz imena se vidi da je poreklom sloven) ko je učestvovao u zločinima u Novom Sadu. Sve ovos služi

⁵⁷ Samo borbom protiv unutrašnje reakcije i realističkom spoljnom politikom može Mađarska popraviti svoj međunarodni položaj – rekao Jožef Revai, Borba, 1946. jan. 21. 6. str. n. n.

⁵⁸ Velikomađarski revizionisti nastavljaju sa rovaranjem, Borba, 1946, jan. 13. 6. str..

da daju još veću probojnu snagu svojoj politici immanentno ističući da se bore protiv zla tj. fašizma a ne protiv Mađara ili slično. Retoričke formulacije u članku čine veoma teškim da se s njim spori bilo ko, međutim mi sa distance možemo zaključiti, da je ova propaganda koristila tragedije drugih radi svoje manipulacije. Što se tiče Mađara u ovom članku se ne kaže doslovno ali se između redaka i te kako plasira da su se mađarske vlasti pokobile i krenuli opet ka fašizmu. Pišu sve to u ternutku, kada je službena politika više puta dala do znanja da se odriče revizije, kritikuje politiku Mađarske u vreme Hortija, i vode se parnice protiv nekadašnjih premijera (Bardosija i Szalašija), koje uskoro rezultiraju njihovo pogubljenje. U ovom članku pa i u celovitoj jugoslovenskoj politici tema revizije se koristi da bi se postigao bolji efekat. Mađarska je opat svrstana u sliku izvornog zla, protiv koje se treba boriti. U članku je prisutan minimalni optimizam. Kažu da se demokratske snage već bore (ciljajući na komuniste).

U Borbi pišu i o članku objavljenom u listu «Nezavisna Mađarske» (Független Magyarország), rekavši da ideja revizije škodi mađarskoj spoljnoj politici. O mađarskoj i Austriji se objavila jako neukusna karikatura pod naslovom Austro-Ugarska idila uz zvuke Herst-Orkestra.⁵⁹ Promenu u tretmanu Mađarske pokazuje najbolje, da se već članci o njoj nalaze pored članaka o Austriji i Italiji, protiv kojih je jako oštra propaganda zbog teritorijalnih sporova. Bez sumnje jugoslovenska propaganda ide na potpuno diskreditovanje Mađarske o čemo svedoči članak iz 28-og januara 1946 god.⁶⁰

Odnos prema mađarskoj najemblematičnije dokazuje primer jednog manje značajnog govornika. Nastaje skandal zbog govora člana partije Malih Posednika (Kisgazda Párt). Mođorosi (Mogyorósi) održao govor u sedmom kvartu u Budimpešti. Tema govora je bio da se Barđoši (Bárdossy) koji je između ostalog dao naređenje za napad na Jugoslaviju, ne treba pogubiti, jer se Mađari ne trebaju dirati međusobno. Upravo su zbog ovog govora održali pretres u njegovom stanu, zbog čega su ga uhapsili. Ipak veoma neprincipielno su u Borbi Mađarsku su oštro kritikovali. Kritika je neprincipelna, jer su mađarske valasti postupili dosta oštro. U Albaniji odigrala skoro ista stvar u isto vreme, međutim⁶¹ u vezi nje je u propagandi istaknuto kako se ona bori protiv

⁵⁹ Austro-Ugarska idila uz zvuke Herst-Orkestra, Borba, 1946, jan. 14. str. 2.

⁶⁰ Svojim ćutanjem nadležni u Mađarskoj daju utisak da žele da prikriju progone slovenske manjine – piše “Sabad nep”, Borba, 1946. jan. 28. 4. str. n. n.

⁶¹ Ostaci fašizma u Albaniji nisu izbegli budnom oku narodna pravde, Borba, 1946. jan. 29. 1. str. n. n.

fašizma. A o Mađarskoj zbog skoro iste stvari govorilo o povampirenom mađarskom imperijalizmu. Ista stvar izaziva u vezi Mađarske oštru kritiku, a u vezi Albanije pohvalu. Iako su o obe zemlje preuzele slične korake protiv “neprijatelja”. Govor Mođorošija je dala povod da kritikuju Mindszentija (Mindszenty) primarijusa (hercegprimás) katoličke crkve u Mađarskoj (koji je između ostalog prvi digao glas protiv masovnih ubistava Mađara u Jugoslaviji) i Imrea Benčika (Bencsik Imre) koji je isto pripadnik Malih posednika i od koga je dobio letke. Zapravo greh Malih posednika u Mađarskoj je bio što se nisu hteli utopiti među komuniste, iako su imali puno sličnih ciljeva, a najveći greh im je bio što su dobili su izbore pobeđivši komuniste. Iako je Mođorosi dospao u zatvor, u članku bez obzira napadaju sve i svakog u Mađarskoj, i sve ovo povezuju sa proganjanjem slovena u Mađarskoj (Bez sumnje da su sloveni u mađarskoj doživljavali diskriminaciju ali tada proganjani nisu bili).⁶²

Tito je u ovo vreme često davao izjave stranim novinarima. U njima dotiče i pitanje Mađara. Dao je izjavu francuskom listu *Le Humanite* („L’ Humanite”).⁶³ Novinar je veoma pohvalio Tita, nazivajući ga vođom sa vizijom, velikom teoretičarem ističući da veoma tačno formuliše svoje misli. Tito govori i o pobedi ističe da je pobjeda na izborima 11. novembra bila logična, o ustavu rekavši da se ustav ne donosi samo za jednu generaciju i zbog toga se ona diskutuje najšire. O crkvama kaže da se ne proganjaju, ali pošto narod to želi zločinci će biti kažnjeni (karakteristično je za Tita kako sakriva svoje ciljeve iza «želju naroda»). On je svojim nastupom već presudio crkvi/crkvama⁶⁴. Osuđuje pastirsko pismo kao poziv na terorizam (što ona nije), i to što se crkve bore protiv toga da im uzmu imetak. Između ostalog govori i o Mađarskoj i Rumuniji sa kojima se poboljšavaju odnosi. Italiju oštro kritizuje, kao i Križare i Pavelića i to da ga nisu izdali. Na kraju govori o kolonistima u Vojvodini koje treba pomoći.

⁶² Ona se objavila dan pre da su objavili: U albaniji je budna narodna demokratija, jer zatvara ostatke fašizma (Isto kako postupaju sa Mođorošijem)

⁶³ Svi naši narodi žele da uspostave duboko prijateljstvo sa francuskim narodom (Izjava Maršala Tita dopisniku lista “Imanite”, *Borba*, 1945. nov. 18. 1. str.

⁶⁴ (Reformatska crkva (kalviinistička) je postala najveća protestantska crkva, čiji su pripadnici većinom bili mađari. Njihove popove su takođe zlostavljali i ubijali iako je jedan od njih čak i spašavao neke komuniste. Iseljjenje jevreja od kojih su mnogi bili vezani za mađarsku kulturu i jezik je vlada aktivno pomagala iseljjenje u Izrael.

Sa čehoslovačkim novinarima je Tito govori dugo.⁶⁵ Govori o spoljnoj i unutrašnjoj politici, ali dotiče i pitanje Mađara. Rekao je da toga želi ravnopravnost i duboke socijalne reforme. «naša demokratija je široka i specifična» ne daje detalje po čemu je specifična. Mislim da je ovo početak praznog govora koji je praktikovan u zlatnom preiodu Jugoslavije. Govori i o zapostavljenoj imovini. S kojom treba nešto početi dobro je koristivši. Agrarnu reformu želi da uradi radikalno. O crkvi kaže da je odnos sa doljnjim sveštenicima odnos uvek bio dobar (što nije istina, jer se zna da su mnoge ubijalki mušeći ih).⁶⁶ Ali imaju probleme sa visokim sveštenicima. Odnose sa Čehoslovačkom naziva najboljima. Nemce oštro kritikuje, kaže da su se već u ratu odlučili da će s njima najoštrije postupiti, a sa Mađarima će postupati velikodušno i blago postupiti. Ovo ukazuje na postojanje umirenih planova što se tiče Mađara. Tito takođe govori o tome da se s njima ne sme postupiti kao da su strani državljani (sa ovim cilja na njihov tretman za vreme kraljevine), nego ih treba prihvatiti kao svoje. Po njemu Jugoslavija ne može sebi da dozvoli da je manjine u njoj ne smatraju svojom domovinom. Ova izjava može da ima dva tumačenja. Može da se shvati kao nametanje manjini kako da se ponaša, ali se takođe može smatrati kao samokritika što se odnosi na to kako država treba da postupa s manjinom, ovo je do tada nečuveno i bez sumnje pozitivno. Dajući odgovor reporterima ističe junaštvo slovačkog naroda, koji je – kako Tito ističe – ustala još tada kada je Hitler bio jak, zbog šega odaje poštu.

Parnica Mihailovića je bio veliki hepening⁶⁷ koju je dovela do vrhunca njegova egzekucija (17 jula 1946.) Tokom 1946. god. Su i druge parnice organizovali, tako su kaznili počinitelje novosadskog masakra. Komandante su osudili i pogubili⁶⁸ (neke su na licu mesta vešali, neke pogubili metkom). Ali su u svemu ovome načinili i grešku pogubivši Sombatheljija (Szombathelyi) koji je dao naređenje za raciju, ali ne na pokolj koji se desio, i koji je zaustavio raciju. Njegovu krivicu nisu dokazali jer je i nedokaziva

⁶⁵ Izbori su pokazali da narod ide jednim određenim putem i da kod nas nema nikakvog kolebanja, Borba, 1945. nov. 22. 1. str. Tanjug.

⁶⁶ Lásd: Matuska Márton - A megtorlás napjai (Ahogy az emlékezet megőrizte). A Forum könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása Újvidék 1991. (Maron Matuška: Dani odmazde (kako ga je sećanje sačuvalo), Forum i Mađar So 1991.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Više detalja se može saznati iz dela: Görkei Jenő: Idegen bírák előtt (Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése), Zrínyi kiadó, 2002. (Jene Đerkei: Ispred stranih sudija (Parnica i egzekucija Ferenc Sombathelyija u Novom Sadu), Zrinji, 2002

(jer je pokolj bila inicijativa nižih komandanata, koju su to na svoju ruku uradili) ipak su ga pogubili, a pri pranicu su neprincipijelni isticali njegovo nemačko poreklo, što je u tom momentu bio otežavajuća okolnost.

Moglo bi se postaviti pitanje šta je dovelo do ove promene u propagandi prema Mađarskoj, a odgovor je veoma lak. U Mađarskoj su bili održani izbori oktobra 1945. god. Na njoj su komunisti pretrpeli težak poraz, partija Malih Posednika ubedljivo pobedila. To se nije uklapalo u planove Sovjetskog Saveza. Sovjetske želje su za kraći period bile onemogućene u Mađarskoj. Zato je krenula u totalni propagandni rat protiv postojeće vlade i partije Malih posednika. Pošto je Jugoslavija bila dobrovo služila interesima Sovjetskog saveza u tom momnetu podržala je Sovjetsku propagandu. Ironija svega toga je da su Sovjeti postigli uspeh u Mađarskoj u skoro isto vreme kada su se pogoršali Jugoslovensko-Sovjetski odnosi.

7. Dalji razvoj slike o Mađarima i Mađarskoj

U Mađarskoj komunisti nisu uspjeli da stvore situaciju kako npr. u Jugoslaviji (jugoslavija je bila zamja gde se komunistički režim prvo uspostavio, ali ju je pratila i Bugarska⁶⁹ i Rumunija i Albanija). U Mađarskoj je pitanje komunističke valsti bila otvorena čak dve godine, što je značilo da se sveukupna komunistička propaganda bila usredsređena protiv njene kolebajuće nekomunističke vlade. Ipak 1948. god. kada bi se situacija mogla promenuti, jer su u Mađarskoj Komunisti dopeli do vlasti dogodio se još jedan obrt. Jugoslavija je postala meta Sovjetske propagande. Kao toliko puta u novovekovnoj istoriji politički centri Mađara i južnih slovena su opet bili u različitim intesnim grupama okrenuti jedan protiv drugog. U Mađarskoj se razvio veoma agresivna, ratno huškačka propaganda.

Granica Mađarske – kako se to u sovjetskoj propagnđi govorilo – postala granica saveza za mir (béketábor). Na njoj je napetost postala ogromna, zapravo do danas nema odgovora zašto nije Staljin intervenisao. Promena se dogodila u odnosima tek pred

⁶⁹ Bugarsku je preticala tako što je pre nje uspjela konsolidovati komunistički sistem. Zapravo su u Bugarskoj pre bili zakazani izbori međutim one su se odgodile zbog povlačenja seljačke stranke u njoj. Sličan je slučaj i sa Rumunijom.

revoluciju u Mađarskoj 1956, u kome je Tito odigrao neslavnu ulogu, doprinevši pogubljenju Imrea Nađa (Nagy Imre). Ipak tokom daljeg razvoja situacije odnos Mađarske i Jugoslavije se normalizovao, ali ne i toliko da se stereotipi iščeznu.

U Jugoslaviji se razvila slika o svetu iz obrazca ratne propagande. To je bila jedna jednostavna slika u kojoj su delili pojave na dobre i loše. Međutim u njoj je bilo mesta tome da se narod i politika elite razdvoji. Mađarska manjina je u Jugoslaviji upravo ovom formulom bila zahvaćena. Sa jedne strane je postojala slika o Mađarima tj. mađarskim feudalcima koji su vekovima ugnjetavali slovene, sa Košutom koji je htio rat sa Srbima, da bi se kraju niza stereotipa se našao Horti, i «Hortifašizam» koji je oslikan najcrnije, i postavljen kao antiteza poštenim Mađarima. Mađari u Jugoslaviji su sa druge strane dobili podršku tako što je uvećavan značaj Petefi Brigade (Petőfi Brigád), takođe su podržavali «kult» mađarskih narodnih heroja. «Pošto su se i Mađari borili protiv okupatora» imaju ista prava kao i svi ostali. Ova slika nije bila neizdrživa, ali je bila i te kako teška. Prihvatanjem nje su Mađari implicitno odricali svojih prirodnih veza, svoje istorije i svoje kolektivne svesti. Ali je ovo bilo i prihvatljivo zbog toga što im je Jugoslavija ipak nudila relativnu dobrobit, čija je vrednost bila povećana i sa time, da je u Mađarskoj standard bio niži. U titoističkoj Jugoslaviji je nacionalna pripadnost bila veoma ozbiljno shvaćena, u tom smislu da je bio veoma jak tabu, da se ičija nacionalna pripadnost vređa, ili da bude predmet vređanja. Otvoreno omalovažavanje Mađara nije bilo moguće. Uz ovo afirmacija pojedinaca je bila moguća. Čak su Mađari bili prisutni već u prvim većima građana i republika,⁷⁰ a i kulturna pitanja su bila nekako rešavana.⁷¹ Ovo je besumnje uticalo na to da su Mađari prihvatili, a mnogi se čak i ponosili time što su građani Jugoslavije. Ipak sa vremena na vreme su neki mađarski intelektualci izlagani neprilikama ako su se njihova viđenja razlikovali od službenog (bilo je slučajeva čak do kraja osamdesetih, da bi se tada sve promenulo).

Ipak prva asocijacija, posle komemoracija, i na osnovu udžbanika je bila bes sumje negativna. Sadržaji koje su se vezale za mađare i mađarsku su bile skoro uvek negativni. Još veći problem je bio taj, što se među većinskim stanovništvom utemeljena

⁷⁰ Kada se pogleda lista u veću građana imamo četiri imena sa prezimenima mađarskog zvučenja a veću republika ima tri takvih.

⁷¹ Osnovan je mađarski kulturni savez u Jugoslaviji, Borba, 8. sept. 1945. 4. str.

ta trajno negativna slika. Govorilo se o Ugarskoj kao ugnjatavačkoj državi bez toga da se spomene, da su Mađari u njoj takođe bili «ugnjatavani». Govorilo se o Srbima o Ugarskoj bez toga da je ona bila utočište za njih, i da su se vekovima mogli održati i to ne samo tako što su goli život sačuvali nego i zajednicu i veru. Pokrete Mađara nisu pokušali da razume, već je glavna poenta bila da se one osude. U srpskoj a i Južnoslovenskoj historiografiji nema ni trunčice empatije što se tiče Trijanona, smatraju je pravednom samo zbog toga što je bila povoljna za Jugoslaviju. Mađarsku su smatrali poslednjem savezniku nacista (iako to nije bila). Slika koja je nastala u Jugoslaviji nije bila izmišljena, ali ipak nije bila istinita. Radi se o tome, što se pažnja usredsredila na događaje koje mogu da budu samo negativno okarakterisane. Nije bilo reči da je i Mađarska doživela neviđeno razaranje na nekim mestima (i u glavnom gradu), da je i ona bila opsednuta, da je čak i Horti tražio veze sa Srbima u određenom momentu rata. Nije bilo reči ni o tome da je i Mađarska u drugom svetskom ratu doživela i enormno veliki gubitak (Kada se uspoređuje broj njenog stanovništva i gubitaka). Nije se govorilo o tome, da je Salašijev režim isto toliko bio narodan kao i – recimo – Pavelićev ili Nedićev, jer su i s njom isto manipulisali kao i ostalim zemljama. O svemu ovome nije bilo reči ni u školama ni u štampi. Negativna slika o Mađarima je trajno opstajala.

8. Konkluzije

Razlika između Jugoslavije i Mađarske bila ogromna. Jugoslavija je bila zemlja pobednica, a Mađarska poražena. Njena politika revizije je nastala u okruženju susednih ali nepovoljno raspoloženih zemalja, čije su snage znatno bile veće od snage Mađarske. Njeno učešće je u drugom svetskom ratu bilo motivisano ovim, a savez sa nacističkom nemačkom je bilo sredstvo da se ostvari revizija. Mađarska politika je bila toliko kratkovida, da nije primetila da je ona sredstvo u rukama Hitlera, a ne nacistička Nemačka u njenim rukama. Mađarska politika je rezultirala totalnim porazom, a njen položaj je postao možda najniži tokom čitave njene istorije. Ove okolnosti nisu mogle nestati bilo šta da se desi u posleratnom periodu. Mađarska je bila a i ostala dugo «sumljiva zemlja». Mađarske manjine su kao hipoteku imali na sebi i rezultat te politike, osim svega toga što su doživele kao manjine.

U ranom Titoizmu propaganda koja pocrnjuje Mađarsku nije samo plod dešavanja, nego i želja (o tome najbolje govori slušaj Mođorošija) Jugoslovenskog rukovodstva u najužem savezu sa SSSR. U jugoslaviji je kritikovanje Mađarske imala još jednu funkciju a tu da se mađarska manjina drži pod kontrolom tj. da njeni pripadnici ne govore slobodno, a pogotovo da ne misle slobodno, posle košmara što su doživele pri kraju rata.

Sa druge strane Jugoslavija se obnovila i postala jača nego njena prva varijanta. Uspela je da preživi napad Staljinizma i sve do kraja osamdesetih godina dvadesetog veka je bio ugledni član međunarodne zajednice. Nije postojala potreba da se kritički bavi svojom istorijom. Još je manja bila potreba da se bavi istorijom susednih država, a pogotovo ne da razume tok tih dešavanja. Zapravo je historijografija bila veoma povezana sa aktualnom politikom. U njoj nije bilo pokušaja da se izgradi razrađena slika o Mađarima i Mađarskoj.

Možda je početak dvadeset i prvog veka pravo vreme da se počinje sa pravim upoznavanjem, što ne znači negiranje ili bagatelizaciju događaja za koje bi bilo najbolje i da se nisu nikad desile, ali se slika treba dopuniti s time o čemu se nije smelo govoriti, o čemu se jednostavno ćutalo, a i s time što se nije moglo upoznati zbog jezičkih barijera ili zbog manjka pažnje.

Korištena Literatura:

- A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség (Magyarok a Délvidéken 1918-1947), Napvilág kiadó, 2004 Enike A. Šajti: Promena imperija, revizija, manjine (Mađari u Južnim krajevima 1918-1947) Napvilag idavačka kuća, 2004,
- Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, Püski, Budapest, 1995, Janoš Čuka: Istorija Mađara Delvideka 1918-1941, Piški, Budimpešta, 1995
- Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927, Forum Könyvkiadó, 2004 (Arpad Hornjak: Mađarsko-Jugoslovenski diplomatski odnosi 1918-1927, Forum, 2004.
- dr. Aleksandar Kasaš: Mađari u Vojvodini 1941-1946, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 1996

- Matuska Márton: A megtorlás napjai (Ahogy az emlékezet megőrizte) A Forum könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása Újvidék 1991. (Marton Matuška: Dani odmazde, zajedničko izdanje Mađar Soa i Foruma, Novi Sad 1991)
- Mesaroš, Šandor: Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929, Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1981.
- Mesaroš, Šandor: Mađari u Vojvodini 1929-1941, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 1989.
- Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva (Délvidéki fátum 1944-1945) I., Hatodik síp alapítvány 1995 (Šandor Mesaroš: Proglašeni mrtvima I (Sudbina na Delvideku 1944-1945) I. Fondacija Hatodik šip, 1995.)
- Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva II. (Délvidéki fátum 1944-1945) II. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék, Hatodik síp alapítvány 2000. (Šandor Mesaroš: Proglašeni mrtvima II (Sudbina na Delvideku 1944-1945) Banat, baranja, Pomurje . Fondacija Hatodik šip, 2000.)
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században, Osiris, Budapest, 2000 str. 45-68 (Ignac Romšič: Istorija Mađarske u XX veku, Oziris, Budimpešta, 2000)
 - Vajdasági Magyar Tudományos Társaság: Rémuralom a Délvidéken, Atlantisz, Újvidék, 2004, Szerkesztette Csorba Béla, Matuska Márton, Dr. Ribár Béla (Naučno Društvo Vojvođanskih Mađara: Strahovlašće na Delvideku, Atlantis, Novi Sad, 2004, editor: Bela Čorba, Marton Matuška, Bela Dr. Ribar)

Stevan Mačković, viši arhivist

Razvoj tekstilne industrije-konfekcionarstva, od *Kramera* do *Željezničara a.d.*

Krajem XIX veka u talasu industrijalizacije Subotice javlja se i prva manufakturno-industrijska konfekcionarska radnja **Krámer Antal és Társa (Kramer Antal i drugovi)**, koja se specijalizovala upravo za izradu službenih odela i uniformi. To će biti osnova za razvoj te delatnosti i u međuratnom periodu, da bi na tim temeljima u drugačijim društveno političkim okolnostima, od 1945. godine nastajala manja preduzeća za izradu konfekcije, koja će u procesu ukupnjavanja i udruživanja izrasti u preduzeće **Željezničar**. A ono je, trajajući do današnjih dana, u periodu 70-tih i 80-tih godina XX veka činilo okosnicu tekstilne industrije na ovim prostorima. Prateći razvoj te industrije

konfekcije, u koju su bila utkana pregnuća hiljada radnika, ocrtava se sudbina preduzeća ali i daju obrisi šire društvene klime, koja je u velikoj meri određivala i uslovljavala mogućnosti prosperiteta svih privrednih subjekata. S tog aspekta, jasno se razlikuju po specifičnim karakteristikama periodi Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, zatim period socijalističkog doba, te današnja tranziciona vremena.

Zajedničko za prva dva perioda je da se celokupna ekonomsko privredna delatnost odvijala u uslovima vladavine privatne svojine, gde su preduzetnici i njihova preduzeća bili izloženi direktnim uticajima tržišta. Sa procesom izgradnje socijalističkih društvenih odnosa, uspostavljanjem direktivno-komandne ekonomije, dolazi i do razvlašćivanja predratnih industrijalaca, podržavljanja njihove imovine, a država preko svog aparata, praktično preuzima upravljanje tim tokovima i kreiranje ekonomskog razvoja. Nagrižen malim stepenom ekonomičnosti, u okruženju koje je dominantno ekonomski snažnije, taj političko-ekonomski sitem doživljava slom s kraja XX veka, a period koji ga sledi, nazvan – tranzicionim, odlikuje se pokušajima obnavljanja temelja kapitalističkog privređivanja, oličenim u određivanju titulara dotadašnje društvene ili državne imovine, odnosno privatizacijama.

Dugu i bogatu tradiciju ima krojački zanat u Subotici. Tragovi o toj zanatskoj struci se mogu pratiti još od srednjeg veka. Gradski popis zanatlija iz 1720. godine beleži imena krojača Sztipana Petrova, Branka i Ignata Terzije a 1748. godine ima 7 krojača. U 1776. godini bilo je zabeleženo (upisano) 35 krojača. Svoje cehovske privilegije dobili su verovatno 1863. godine, zajedno sa kabaničarima. U 1890. godini beleži se 141 muški krojač i 21 ženski. U prvim godinama 20. veka njihov broj dostiže već gotovo 600! Firma **Krámer Antal és Társa** osnovana je 1868. godine u Segedinu. To je bila krojačka radionica, koja će se uspešno i brzo razvijati na tržištu i ubrzo prerasti u specijalizovanu radionicu za izradu konfekcije, odnosno uniformi za potrebe gradskih i državnih ustanova. Već 1873. godine otvara se i filijala (radionica) u Subotici u VII krugu, gde će ubuduće biti i sedište preduzeće. Sa izradom konfekcije firma započinje 1886. godine. Adresa glavne prodavnice joj je 1900. godine glasila Fötér 1 (Glavni trg), a 1910. godine uzima pod najam prostorije u Hotelu Pest (zgrada današnjeg Pozorišta – Korzo). Vlasnik *Kramer* je, poput drugih uspešnih subotičkih porodica, privrednika, izgradio za svoju porodicu na Paliću vilu. (koja se nalazila u današnjoj Splitskoj aleji na mestu samousluge Trgoprometa). Čime se bavila ova firma? Iz jednog računa sa memorandumom iz 1896. godine saznajemo da je **Kramer Antal** muški krojač, da izrađuje uniforme i vojnu opremu, te da je snabdevač Mađarske kraljevske državne železnice uniformama. Krojačko konfekcionarska radionica snabdevala je znači građanstvo, ali i isporučivala veće serije uniformi za gradsku redarsku službu (policiju), vojsku, železnicu, vatrogasce, lugarsku službu, i druge gradske službe. Pojedinačno to su bili sledeći odevni predmeti: kabanice, pantalone, mantili, kape, prsluci, atilla -gornji kratki kaput (mađarski staleški simbol), bekecs – prsluk bez rukava od ovčije ili kozije kože. Materijali od kojih su se ti artikli izrađivali su bili: kalmuk, flanel, parket i drugo. Povodom milenijumske proslave i izložbe u Budimpešti 1896. godine, **Kramer** je opremio subotički banderium, svečanim odelima i drugom prigodnom opremom. Kao javno trgovačko društvo suvlasnika *Antala Kramera* i *Filipa Šulmana* registrovano je 1907. godine (Ct V 41/1907). Subotica je po mađarskom državnom popisu iz 1910. godine imala 18 industrijskih preduzeća sa 940 radnika i 3380 zanatskih radnji sa 6399 zaposlenih. U zanatstvu je daleko nadmašivala druge vojvođanske gradove. Novi Sad je u

24 preduzeća imao 1175 radnika, a Budimpešta - pravi industrijski centar čak 1296 preduzeća sa 128 358 radnika. Podaci tog popisa jasno ukazuju na zaostajanje današnje Vojvodine pa time i Subotice postepenu razvoja industrije u Ugarskoj. Firma **Kramer** je nastavila da radi i nakon 1918. godine.

Od 1918. godine i u Subotici započinje jedan novi istorijski period, koji će biti omeđen novouspostavljenim državnim okvirima, obeležen novom ideološko-političkim i nacionalnim smernicama, pa time i iziskivati prilagođavanje svih društvenih faktora, kako političkih tako i privrednih, uslovima koji su zavladaali. A oni će se, sa aspekta subotičkih privrednika, pokazati bitno drugačijim no u prošlim vremenima. Od perifernog položaja u Monarhiji, grad dospeva u sam pogranični region Kraljevine SHS, gubeći zaleđe sa kojim je do tada bio povezan. Iz sredine u kojoj je po stepenu industrijskog razvitka bio relativno slabo rangiran, prelazi u položaj da se nađe među teritorijama (pored delova Hrvatske i Slovenije) t.j. mestima koja su prednjačila po dometima industrijalizacije. Prilike da realizuju date prednosti u tom privrednom okruženju, uspešno je koristila grupa subotičkih industrijalaca.

Po statistici iz 1921. godine od ukupnog broja stanovnika Subotice, u industriji i zanatstvu je radilo 16233 (17,80%), u zemljoradnji 49%, trgovini 6,6%, činovnika i slobodnih profesija je bilo 9,4% i 17,2% u ostalim strukama. To potvrđuje još uvek pretežno zemljoradnički karakter grada.

U latinskom jeziku pojam "industria" ima dosta opšte i široko značenje; marljivost, vrednoću, staranje, radinost. Ipak, u novije doba, industrijom se označava jedna posebna vrsta privredne delatnosti - fabrička proizvodnja. "Industrija je proizvod zapadnoevropske kulture, rezultat duhovnog razvoja i materijalne civilizacije zapadnoevropskih naroda." pisao je polovinom tridesetih godina *dr Mijo Mirković* (1898-1963), profesor na subotičkom Pravnom fakultetu, jedan od vodećih ekonomskih istoričara Jugoslavije.

U okvirima nove jugoslovenske državne zajednice tekstilna industrija je spadala u red novih industrijskih grana. Brzo i uspešno se razvijala u čitavoj Vojvodini, pa tako i u Subotici. Obezbeđivala je snabdevanje stanovništva odećom, što je, posle ishrane, najvažnija elementarna potreba. Na nivou države carinska politika je omogućila jeftin uvoz sirovina - pamučnih i lanenih prediva, i time smanjila uvoz gotove robe, stimulišući stvaranje fabrika u zemlji i zapošljavanje relativno velikog broja domaće radne snage.

Uz nastavak rada manjih pogona, koji su postojali do 1918. godine, prave industrijske fabrike u ovoj grupi osnivaju se tek nakon rata. To govori o pravoj konjunkturi za tom vrstom proizvoda u zemlji.

Međuratni period u Subotici, u okviru tekstilne industrije, obeležiće postojanje 11 firmi, od kojih su 4 osnovane pre rata. Bila su to preduzeća, mahom još zanatsko manufakturnog karaktera i bavila su se izradom odela (**Kramer**), zatim preradom kudelje i izradom džakova ("**Weitzenfeld d.d.**"), tkanjem ("**Mekka, predionica i tkaonica istočnih tepiha**") i proizvodnjom šešira ("**Armin Roth, tvornica šešira**"). Većina novoosnovanih, bavila se trikotažom ("**Đeno Beck trikotaža**", "**Fabrika trikotaže, Opšte Kreditne banke d.d.**"), izradom čarapa ("**Fako, jugoslovenska tvornica čarapa i trikotaže d.d.**", "**Merkur, tvornica čarapa i pletene robe**"), ili izradom traka ("**Nonnenberg & Schodere, tvornica traka i čipaka d.d.**") i imala je karakteristike prave industrije, bogat, mada ne baš i najmoderniji mašinski park. Osnivači, vlasnici-akcionari većine tih novosnovanih preduzeća, bili su stranci, koji su pored kapitala, donosili iz svojih zemalja (Nemačke,

Austrije), i mašinski park i tehnologiju. U njima je bio veliki broj zaposlenih, pretežno žena.

Tako će i konfeksionarsko preduzeće **Kramer és társai (Kramer i drugovi)**, nastaviti da radi i u novim državnim okvirima. U firmi **Kramer** tada se kao suvlasnik javlja i *Mate Stipić* (Subotica 1890-?) iz Subotice.

U drugačijim političkim i nacionalnom okruženju, nije više bilo potrebe za odelima sa specifičnim mađarskim nacionalnim karakteristikama i obeležjima, ali kvalitet njihove ponude nije se iscrpljivao samo na tome. Uniforme su i dalje bile potrebne, kako za lokalne subotičke gradske službe, redarstvo i vatrogasce, tako i za državne – železnicu i vojsku. A preduzeće, koje je u 1920. godini imalo oko 60 zaposlenih, pretežno radnica, uspevaće da dobija poslove i od tih naručilaca. Primer za to je, kada je firma 1928. godine učestvovala na licitaciji za nabavku 181 letnje uniforme za gradske službe. Gradski Senat je tom prilikom tražio ponude za 50 odela za vatrogasce, 50 za gradske redare, 25 za uručitelje, 25 za poslužitelje, 18 za drumare, 10 za lugare, itd. Odeli su se sastojala od “jedne kape, jedne bluze i jednih hlača“. Jedna od klauzula “dražbenih uslova“ je glasila: “Materijal odela treba da je bar takve vrste i boje, kao što je materijal sadašnjeg odela grad. nameštenika.“ To kao da je davalo izvesnu prednost upravo firmi koja je i do tada izvršavala takve poslove. I ovoga puta, ponuda **Kramera** je bila najpovoljnija te je i dobila je posao njihove izrade.

Kapacitet je iznosio 10 do 12.000 komada odela i 100.000 kapa godišnje. Za intendanturu žandarmerije u Beogradu, firma je 1929. godine izradila 500 gumiranih pelerina i 300 "haveloka", za cenu od 100.000 dinara. I u 1924. godini radi sa 60 krojačkih radnica. Kasnije se (1929. godine) pojavljuje podatak o čak 140 uposlenih radnika. Stručni radnici - specijalisti su često bili iz inostranstva.

Nakon smrti osnivača *Kramera*, kao vlasnici se 1926. godine javljaju osnivačev sin *Mirko (Imre) Kramer*, *dr Mirko Šulman* te *Mate Stipić*. Oni su dobili obrtnicu za krojački zanat (A 93/1926) i bili upisani u registar Ct IX 164. Imovina firme je te godine cenjena na 2 miliona dinara. Uniformama su snabdevali i Generalnu direkciju željeznica u Beogradu.

I dalje su imali prodavnicu u najprometnijoj gradskoj ulici - Aleksandrovoj br 2 (Korzo).

U 1933. godini je uvrštena u industrijske radnje. Tada je imala: "10 nameštenika u samoj radnji i kancelariji, 39 radnika (krojača i izrađivača kapa) u samoj radnji i 28 radnika van radnje, no koji rade samo za firmu i svaki od njih zaposluje još 1-3 lica." Raspolagala je sa 15 šivaćih mašina.

Postojala je i u ratnom periodu, tada pod starim mađarskim imenom. U zadnjem upisu u firmoregistarke knjige, 1944. godine, kao vlasnici se više ne javljaju lica jevrejske nacionalnosti (Kramer, Šulman), nego samo *Mate Stipić*.

Sa oslobođenjem zemlje započinje i period izgradnje novih društvenih odnosa. U industriji više nije bilo mesta za privatno vlasništvo. Svi industrijski kapaciteti u Subotici su bili preneti u državno vlasništvo. Na takvim osnovama će se razvijati i tekstilna industrija. U Subotici, u oblasti konfeksionarstva zapaža se da u prvo vreme dolazi do formiranja nekoliko manjih preduzeća a zatim, u 60-tim i 70-tim godinama, do njihovog fuzionisanja u okviru **Željezničara**.

Decembra 1945. godine firma **Kramer** je prestala sa radom, a njene kapacitete i radnu snagu preuzima novoosnovana zanatska radionica **Rad**, koja će ubrzo ući u

likvidaciju. **Preduzeće za izradu svih vrsta odela i uniformi Željezničar** osnovano je 1948. godine rešenjem Glavne direkcije za snabdevanje željezničara Beograd, br 25/48 od 19. jula, a na inicijativu strukovnog sindikata radionice **Rad**, upućenu Direkciji željeznica. Novoosnovano preduzeće nije raspolagalo ni sa najosnovnijim sredstvima za rad. Delimično rešenje tog problema je bilo što su sami radnici svoje sopstvene šivaće mašine uključili u rad, dok je Direkcija železnice ustupila prostorije pored željezničke pruge. Broj zaposlenih je u početku je iznosio 30 sa 2 službenika. Već tokom 1948, te prve godine rada, kupljene su i neke polovne mašine a broj zaposlenih se do kraja godine udvostručio. Od 1952. godine dolazi do izdvajanja iz okvira Direkcije i započinjanja osamostaljivanja u okvirima Gradskog Narodnog odbora. Zbog nesrazmera u broju opreme i mašina preduzeće zadržava neke karakteristike zanatske proizvodnje. Proizvodilo je dve grupe proizvoda: službenu odeću i tešku konfekciju. Ali od toga doba, zanatska proizvodnja odeće sve više ustupa mesto proizvodnji konfekcije te najmlađa grana tekstilne industrije uspeva pored količinskog efekta postigne i odgovarajući kvalitet proizvoda zahvaljujući raznovrsnosti asortimana i prilagođavanju ukusu i zahtevima potrošača. Kao što je u razvijenim industrijskim zemljama industrija konfekcije skoro isključivi snabdevač potrošača odećom (oko 75%), taj trend se zapažao i u našim uslovima (ali u znatno manjem obimu, oko 25%). Očekivanja su bila da se sa porastom standrda stanovništva i njegove kupovne moći, taj procenat ubrzo udvostruči. To je pružalo perspektivu i industriji konfekcije u Subotici. I dalje je usmerenost na službenu odeću bila dominantna, pošto je u zemlji, ukupan broj kategorija stanovništva zaposlenog u službama, za koje je i **Željezničar** izrađivao odeću bio velik – čak 316 000. Ali, uz tu pozitivnu okolnost, postojala je i ona negativna, izuzetno velik uvoz sirovina, 94% pamuka, 50% vune, 100% sintetičkih vlakana. U Jugoslaviji je tada bilo još samo 3 ozbiljna preduzeća koja su proizvodila službenu odeću. To je objašnjavalo planove i dalja ulaganja društvene zajednice u cilju povećavanja izrade službene odeće i teške konfekcije.

Drugi sastavni deo **Željezničara** bila je **Titovka**. Njen istorijat počinje avgusta 1945. godine kada je osnovana krojačka zadruga koja prerasta u krojačko preduzeće čija je osnovna delatnost bila usluga građanstvu. Radila je u prostorijama na Korzou (bivši stari mlin, danas RK Beograđanka). **Titovka** je preživljavala velike teškoće u godinama 1950-1952, no uz pravilno postavljene nove programe, koji napuštaju svaštarsku zanatsku delatnost i počinju sa proizvodnjom industrijske konfekcije, otvaraju se putevi za opstanak i razvoj preduzeća. Godine 1958. iz **Titovke** u cilju specijalizacije izrade dečije konfekcije izdvojena je **Modna dečija i ženska konfekcija Snežana**.

I **Željezničar** beleži uspon, naročito od 1952. godine kada je izdvojeno u samostalno preduzeće sa širokom perspektivom razvitka. Od te godine pa nadalje, preduzeće pokazuje snažan uspon, rast ukupne proizvodnje i izvoza, broja zaposlenih. Neke od etapa koje to najbolje ilustruju su: otpočinjanje izgradnje nove fabrike, u 1961. godini (tada Put JNA 58), čime je omogućeno da se stvore uslovi za veću konkurenciju na domaćem i stranom tržištu, te zapošljavanje nove radne snage; fuzija **Titovke** i **Željezničara** u 1962. godine i stvaranje preduzeća pod nazivom **Novi Železničar**. Ono se s prelaskom na proizvodnju konfekcije, naglo proširilo i otvorilo nekoliko novih prodavnica, te ih je tada u čitavoj državi imalo 31. Cilj je bio da se preduzeće bavi 80% sa konfekcijom i 20% sa izradom uniformi, a ne kao do tada, kada je taj odnos bio obrnut. Važan je bio i početak rada na adaptaciji **Nove budućnosti** (Kosovska 2-4, Gubođar),

1973. godine, gde se preduzeće i danas nalazi. Tada **Željezničar** već važi za najveću konfekcionarsku firmu u regionu, zapošljava do 1300 radnika i ima značajan izvoz. Proizvodne i organizacione celine (OOUR) su bili: Moda, Uniko i Snežana. U periodu 1979-1981 godine izvršeno je preseljenje pogona na adresu Put Jovana Mikića 56. Opređenje je bilo jasno, preduzeće koje se nekada nalazilo na 6 lokacija trebalo je da se locira na dva mesta.

Naredne godine biće obeležene borbom ovoga nekadašnjeg giganta za opstanak.

Pčelarstvo kao unosna grana privrede početkom 20. veka

O pčelarstvu je dosta pisano i amaterski i naučno. U razvoju pčelarstva subotičkog kraja u prošlom veku, samo preko sačuvanih dokumenata, zna se vrlo malo.

Početak veka, tačnije 1910. god. mađarsko Ministarstvo poljoprivrede obavestilo je putem dopisa gradske vlasti u Subotici da je izvršena reorganizacija u podeli države na pčelarske okruge – od osam okruga broj je povećan na devet. Subotica je tada ušla u deveti krug: Temišvar (zajedno sa Novim Sadom i Somborom, a skupa su činili Bač-Bodrošku županiju).¹

Te se godine spominje i organizovanje izložbe pčelarskih proizvoda u Mađarskoj gde se održavao 55. sabor pčelara na koji su bili pozvani i subotički pčelari.² U samoj Subotici izložbe pčelara su organizovane (prema sačuvanim dokumentima!) mnogo kasnije:

- Subotička nedelja se održavala od 30. 9 – 8. 10. 1936.god. Tom je prilikom održana i izložba industrijskih proizvoda. O tome Udruženje trgovaca za grad Subotica izveštava Gradsko poglavarstvo.³
- Sokolski sletski odbor u Subotici je organizovao u vreme sletskih dana u parku na Trgu Ćirila i Metoda i izložbu „pčelnjaka i košnica“ u saradnji sa udruženjem pčelara.⁴

Podaci o tim izložbama su dosta šturni. Ne znamo ništa o eksponatima, o posećenosti izložbe, izlagačima...

U novoj državi, a posle rata, trebalo je najpre sagledati postojeće (zatečeno) stanje u svim privrednim granama. Zato Ministarstvo trgovine i industrije iz Beograda zanima 1919. god. i stanje u pčelarstvu svake regije. U toku su bili „trgovački pregovori“ i izrada novih carinskih tarifa, pa su im bila potrebna saznanja o svakoj privrednoj grani – tako i o pčelarstvu. Zanima ih broj košnica, proizvodnja meda i voska, da li se izvozilo i koliko i „šta bih trebalo učiniti da se proizvodnja meda i voska poveća“. Tom dopisu je priložena carinska tarifa sa maksimalnim i minimalnim stavom u dinarima za: žive pčele u košnicama, med (u saću, topljen i cedjen), sirov vosak od pčela (čist i mešan), veštački spravljena pića, vosak od pčela pomešan sa drugim materijalima, sveće (lojane, od voska, parafina, stearina...). Odgovor na taj upit nažalost nije sačuvan.⁵

Par godina kasnije iz arhivskih dokumenata saznajemo za održavanje „pčelarskog sleta“ koji se pripremljivao 26.08.1925. god. na Paliću u organizaciji Bačkog poljoprivrednog udruženja iz Sombora. To je trebao biti skup pčelara kojima su se održavala predavanja na Paliću, a u Subotici, u velikoj dvorani Gimnazije održan je „slet poljoprivrednika“. Učitelj iz Velikog Bečkereka Milivoj Bugarski je govorio o „čelijama“, umetnik i pčelar iz Novog Sada Andrija Mundroch o tome „Kako pčelarimo i kako bi trebalo da pčelarimo“, paroh iz Martonoša Mihajlo Verner je govorio „O

modernoj matici“, Danilo Sabo Os iz Sente „O pokretnim košnicama i o veštačkoj rojenju“. Na „sletu poljoprivrednika“ predavanja su održali glavni veterinar Mladen Mladenović o „Zdravstvenom stanju životinja“, sreski ekonom iz Sombora „O štetočinjama biljaka i o zaštiti“ i nadzornik vinogradarstva i vinarstva iz Subotice Stanko Šneider „O bolesti groždja i o štetočinama groždja“.⁶

Kraljevska banska uprava Dunavske banovine iz Novog Sada i Odbor za priredjivanje Sveslovenske pčelarske izložbe iz Beograda obavestili su Subotičane o održavanju Sveslovenskog pčelarskog kongresa u Beogradu u zgradi Univerziteta od 26-31.08.1934. god., a pratila ga je i izložba. Novosadjani su poslali i obrazac prijave (pisan latinicom i ćirilicom) i brošuru⁷, a Beogradjani su tražili da se na kongres iz svakog sreza pošalje 30-tak izlagača⁸. To je bio VI sveslovenski pčelarski kongres uz prateću izložbu, a održavao se pod pokroviteljstvom kralja Jugoslavije Aleksandra I. Takvi kongresi su ranije održani u: Sofiji (1910), Beogradu (1911), Moskvi (1912), Pragu (1927) i Poznanju (1929). Donet je program kongresa koji je obuhvatao: doček i rasporedjivanje učesnika po stanovima, sastanak, otvaranje kongresa, predavanja i diskusija, donošenje rezolucije i izbor nove uprave, te izlete. U programu izložbe je bilo: prikazivanje košnice, pčela i pčelinjih proizvoda-meda, saća, preradjevina od meda, vosak, izradjevina od voska; potom su tu pčelarske sprave, medonosno bilje, literatura o pčelama... Dodat je i Pravilnik Sveslovenske pčelarske izložbe.

Dok još 1919. god. ne znamo šta su Subotičani odgovorili Ministarstvu poljoprivrede o stanju pčelarstva u svome kraju, 1934. god. gradski savetnik Poljaković šalje tabelarni iskaz o prinosu meda i voska, te daje brojno stanje košnica. U subotičkom srezu je tada bilo 811 košnica, ukupno se dobijalo 11530 kg meda i 1622 kg voska.⁹

Iz dokumenata se vidi da su pčelari bili raznih zanimanja: (penzionisani) gradski šumar, (penzionisani) sudski „oficijal“, učitelj, činovnik državne železnice, gradski knjigovodja. U njihovim se molbama za smeštaj košnice u subotčke šume daje samo njihovo ime, a ponekad uz ime piše i pčelar. Dolazili su iz raznih mesta. Najviše ih je bilo iz Bačke Topole, slede Subotica, Novi Sad, Vrbas, Stari Bečej i Bošnjaci (Slavonije).

Osim pojedinaca dozvolu za „letnju pčelarsku pašu“¹⁰ tražile su pčelarske zadruge kao ona iz Starog Bečeja, koja je tražila smeštaj za 200 košnica na Majšanskom putu i Radanovcu.¹¹

Dok još 1925. god. Gradskom poglavarstvu stiže dopis iz Pčelarske podružnice iz Tuzle kojim mole da im se pošalje „sjeme od sofore“¹², u Subotici sve do 1934. god. ne nalazimo podatak o nekoj zadruzi ili udruženju pčelara. Senat odgovara Kraljevskoj banskoj upravi Dunavske banovine iz Novog Sada još 1932. god. da na teritoriji grada „nema zadruge pčelarstva“.¹³ Ali u 1934. god. već postoji Željezničarska pčelarska zadruga u Subotici.¹⁴ Senat šalje 1938. god. dopis u Novi Sad (koji nije sačuvan!) o „pčelarskim organizacijama“. Ministarstvo poljoprivrede je zanimalo koje od njih su učlanjene u Savez jugoslovenskih pčelarskih društava i zadruga i u Savez pčelarskih zadruga.¹⁵ Precizne podatke o Udruženju pčelara koje je bilo podružnica Srpskog pčelarskog društva u Beogradu saznajemo kada Gradsko poglavarstvo Subotice izdaje potvrdu o brojnom stanju košnica sa imenima pčelara. Tada je bilo popisano 77 pčelara, a broj košnice je varirao po pojedincu od 4-70 košnica. Ukupno je tada bilo 1400 košnica u subotičkom kraju.¹⁶

Zanimljiv je predlog i molba Agrarne zajednice(kao zadruge) Hajdukovo-Palić (kod Subotice) upućeno Gradskom poglavarstvu Subotice 1936. god, da dozvole

upravniku Gradske ekonomije Dragutinu Svobodi da sudjeluje u žiriju za odabiranje najboljeg odgajivača „živinarsko pčelarskog rasadnika” među članovima te agrarne zajednice.¹⁷ Teško je iz današnje perspektive sagledati kakav je to bio rasadnik, jer o tome nemamo preciznijih podataka.

Te godine Srpsko pčelarsko društvo u Beogradu je organizovalo "pčelarski tečaj" i to:

- od 21-28. maja početni za pčelare „koji nisu radili ili su radili vrlo malo sa pčelama”
- od 5-12. jula viši tečaj za starije pčelare „koji žele da se više osposobe za praktično pčelarenje”
- od 6-13. septembra viši tečaj za vodje „koji imaju mogućnosti da postanu pčelarski učitelji u svome kraju”

Svi su ti tečajevi bili besplatni, a za slušatelje iz unutrašnjosti bili su osigurani hrana i prenočište. Po mišljenju Ministarstva poljoprivrede i Kraljevske banske uprave Dunavske banovine iz Novo Sada tečaju su trebali prisustvovati i veterinari.¹⁸ O potrebi da sreski veterinari pohađaju „pčelarske tečajeve” govori i drugi dopis sa preporukom Ministarstva poljoprivrede a po molbi Saveza jugoslovenskih pčelarskih zadruga i društava.¹⁹

Za razvoj pčelarstva važni su bili voćnjaci, šume ali i drvoredi. Još 1919. god. Nandor Siladji, vlasnik vinograda Štajnic na Paliću, tražio je dozvolu da zasadi lipa sa obe strane puta prema vinogradu. Dodaje da bi se time doprinelo i razvoju pčelarstva na Paliću. Gradski baštovan Ištvan Kovač Striko mu odgovara da je sadnja lipa uz taj put moguća samo delimično i to počev od Segedinskog puta do prve raskrsnice, jer je preostali deo puta bio nesredjena zemlja jos nije bila isparcelisana. Sadnice lipa mogle su se dobiti iz gradskog rasadnika.²⁰

Ministarstvo poljoprivrede dopisom upozorava da bi trebalo podići „pčelarske gajeve” umesto livada. Time bi se, po njima, otklonila kriza pčelije paše i povećao prinos u medu i vosku, jer je pčelarstvo bila važna i unosna poljoprivredna grana u državi, a zbog sušnih godina izostao je uspeh. Upućuju ih na Jagodinu gde je bio Miloradovićev rasadnik „ukrasnog i medonosnog šiblja i drveća” koje cveta od februara do oktobra. Komesar Oblasne samouprave Bačke oblasti šalje iste godine sledeći dopis: „Ma da je pčelarstvo danas gotovo jedna od najrentabilnijih grana naše privrede, a med je vrlo zdrava ljudska hrana, to je pčelarstvo u našoj oblasti dosta slabo razvijeno. Uzrok leži u tome, što pčelice ne nadju vrlo često ni toliko hrane-meda, da bi mogle same sebe ishraniti. Uvodjenjem modernije zemljoradnje, otpada nadalje nepreorana strnjika i stime bosiljak, koji daje kod nas pčelara mnogo i dobru pasu. „Zato se preporučuje sadjenje lipa za drvored, a medonosno drveće i šiblje za parkove. To je trebalo saditi i oko škola, crkava i drugih javnih zgrada. Neplodna zemljišta trebalo je pošumljavati akacijom. Za lipu se kaže da je „lepo i korisno drvo a podnosi kresanje i formiranje”. Senat je prihvatio sugestije i u „interesu pčelarstva” naredio sadjenje lipa i medonosnog drveća. O tome su obavestili Državnu šumsku upravu i glavnog gradskog baštovana Ljudevita Domonkosa.²¹

Inače, po podatku iz 1936.god. subotičke šume su obuhvatale 4595 ha i to je bila tzv. niska suma. Najviše je bilo bagrema (78%), hrasta (6%), crnog bora (6%), topole (36%) i jasena (1%).²²

U obrazloženju dozvole koju grad daje učitelju Živku Tošiću iz Vrbsa za smeštaj njegovih košnica u subotičkim šumama pišu: „Molbi se imalo udovoljiti za to, jer smeštanje pčela u šumi ne samo da nije od štete, nego je baš od koristi, a drugo pak pruža se mogućnosti pčelarima na iskorišćavanje nektara bagremovog cveta, koji se na drugi način iskoristiti ne da.”²³ Zanimljivo je da se uz korist od pčela provlači i reč šteta ali vezano uz gradske šume gde su pčelari smeštali košnice:

- Stevana Beniša iz Subotice se obavezuje na odgovornost „za neostećenje šumskog drveća” prilikom postavljanja košnica u Hrastovačkoj šumi.²⁴
- Adama Totha se opominje da svoje pčele smesti blizu lugarskih zgrada „gde će ih dotični lugar nadzirati, da nepočine kakove štete”²⁵

Cvetanje bagrema dogadja se a junu. Subotičke šume su bile najzanimljivije za pčelare baš u tom periodu. Kada su tražili dozvolu za smeštaj svojih košnica, obično navode kao termin „u vreme cvetanja bagrema”. Samo na dva mesta nalazimo precizno određene dane:

- Stipan Beniš traži dozvolu da smesti svojih 100 košnica u Hrastovačku šumu u periodu od 30.4-30.6.1928.god.²⁶
- Godinu kasnije on traži da na istoj lokaciji smesti samo 30 košnica od 10.5-10.7.1929.god.²⁷

Prema sačuvanim dokumentima pčelari subotičkog kraja su tada posedovali između 26 i 200 košnica ili kako ih oni zovu „pčelinjih porodica”²⁸. U nekim se dopisima i molbama za smeštaj košnica po šumama ne precizira njihov broj. Npr. Adam Toth iz Subotice traži samo dozvolu za smeštaj svojih pčela.²⁹ Tražila se najčešće dozvola za stavljanje i premeštanje košnica po subotičkim šumama. Najpopularnija je bila Hrastovačka šuma, potom Radanovačka šuma, slede Bukvač i Majšanski put. Kako su šume bile u vlasništvu grada, dozvola za smeštaj košnica se tražila od Senata, ali je Senat odluku prepuštao šumskoj upravi:

- Inž. šumarstva Stipan Djurić moli Senat da se pčelarima odobri iznošenje i premeštanje košnica po subotičkim šumama, a poziva se na razvitak pčelarstva kao privredne grane. Senat daje načelnu dozvolu, ali poziva Šumsku upravu da označi mesta gde će stajati košnice.³⁰

Za svaku košnicu pčelari su plaćali tzv. „pristojbu” od dva dinara što je išlo na račun Šume u gradsku blagajnu. Nekada im se određuje pristojba po košnici a nekada se to čini zbirno:

- Petar Rafai i Marton Nadj iz Bačke Topole traže dozvolu za smeštaj svojih 50 košnica „u šumi Hrastovača prilikom cvetanja bagrema”. Morali su da plate dva dinara po košnici.³¹
- Adam Šade iz Novog Sada je tražio dozvolu za smeštaj svoje 72 košnice na Bukvaču. Senat traži od njega da uplati u „domaću blagajnu 144 dinara”.³²

Na adresu Senata stiglo je 1931.god. pismo iz Ministarstva poljoprivrede u kome piše: „Dugotrajna ovogodišnja suša učinila je da je paša za pčele bila siromašna te postoji opasnost da usled toga pčele nisu pripremile dovoljno hrane za zimu usled čega bi ih trebalo veštački prihranjivati. Pošto su žalbe pčelara o slaboj paši i opasnosti koja preči prezimljavanju pčela usled nedovoljne hrane učestale, da bi se tačno znalo stanje stvari po pojedinim banovinama, molite se, da što hitnije dostavite Ministarstvu sledeći izveštaj:

1. Kako su pčele napredovale a toku ovog leta
2. Da li su odnosno da li će do kraja ovog leta sakupiti dovoljno hrane za prezimljavanje

3. Da li će i koliko šećera po košnici biti potrebno za prihranjivanje u toku zime
4. Kolikih će košnica doći u obzir za prehranjivanje u toku zime
5. Kolika je ukupna količina šećera koja će biti potrebna za prehranjivanje na teritoriji te banovine”.

Senat im odgovara:

„Ad1) U toku leta usled suše na području grada Subotice pčele su vrlo hrdjavo napredovale i na mnogim mestima trebalo ih je veštački hraniti

Ad2) Do kraja ovoga leta ni na koji način ne mogu sakupiti za prezimljavanje potrebnu hranu

Ad3) U toku zime za prihranjivanje potrebno je 5-6 kg šećera po košnici

Ad4) U toku zime doći će u obzir za prehranjivanje 8-900 košnica

Ad5) Ukupna količina šećera, koja će biti potrebna za prehranjivanje na teritoriji ovoga grada biće 5600-6000 kg.”³³

Pčelari su za prihranu pčela koristili tzv. „denaturisani šećer”. Ministarstvo poljoprivrede je bilo odobrilo uvoz šećera, a pčelari su ga mogli kupovati bez plaćanja tzv. trošarine. O sadržaju dopisa Senat je obavestio Pučku kasinu i Srpsku čitaonicu.³⁴

Znamo da je 1934.god. bila sušna. Željezničarska pčelarska zadruga Subotica tada javlja da je već u avgustu prestao „doprinos kod pčela” i traži od Poljoprivrednog odseka da im se izda uverenje za nabavku denaturisanog šećera zbog prihrane „oskudnih pčelaca”. Poljoprivredni referent izdaje to uverenje koje glasi ovako: „Potpisani, kao poljoprivredni referent pri gr. poglavarstvu u Subotici zvanično predočavam da je koncem meseca augusta 1934 godine prestao svaki doprinos za pčele usled jake žege u ovim krajevima i zbog dugoga držanja legla znatno utrošili pčelari svoj rezervni med... Ovo uverenje se izdaje Željezničarskoj Pčelarskoj Zadrugi a Subotici u svrhu nabavke denaturisanog šećera u svrhu prehrane oškudnih pčela.”³⁵

U 1934.godini Ministarstvo poljoprivrede je preduzimalo mere za suzbijanje bolesti koje napadaju pčele u saradnji sa Centralnim higijenskim zavodom iz Beograda. Oni su obavljali „bakteriološko-parazitološko ispitivanje bolesti pčela i ispitivanje meda i voska”. Vrhovni nadzor nad projektom obavljale su Veterinarsko-bakteriološke ustanove u državi koje su bile u: Beogradu, Zagrebu, Križevcima, Ljubljani, Splitu i Banja Luci. Oni su ispitivali zaraženi materijal, izlazili su na teren radi ispitivanja i suzbijanja bolesti.³⁶ O tome su obavestili: Udruženje gornjobačkih voćara i vinogradara u Subotici, Srpsku čitaonicu, Pučki krug i Pučku kasinu.³⁷

U julu 1934.god. Savez jugoslovenskih pčelarskih društava u Beogradu je obavestio Ministarstvo poljoprivrede da se pojavila bolest zvana pčelinja kuga. Zato je naredjeno da se zabrani prenošenje pčela na pašu dok se ne dokaze da u pčelinjaku nema bolesti. Ali gradski savetnik Poljaković odgovara na dopis da na teritoriji Subotice nema te bolesti.³⁸

Ipak, naredne godine na adresu Senata stiže 10 primeraka brosure pod nazivom : Pravilnik o suzbijanju i ugušivanju zaraznih bolesti kod pčela (Beograd, 1934). Tekst brosure sadrži: Pravilnik o suzbijanju i ugušivanju zaraznih bolesti kod pčela, Uputstvo o raspoznavanju i uzrocima zaraznih bolesti kod pčela i Uputstvo za uzimanje i otpremu materijala u bakteriološki zavod na istraživanje u slučajevima zaraznih bolesti pčela.³⁹

A gradski dobošar je po naredbi Ministarstva poljoprivrede 1937. god. čitao okupljenim gradjanima sledeći tekst : „Upozoravaju se voćari, da a buduće ne vrše prskanje voćaka i za vreme njihovog cvetanja, jer time postoji opasnost da se potruju pčele, koje obilaze takve voćke. Prskanje voćaka za vreme cvetanja voćkama ne donosi nikakvu korist, nego naprotiv samo ometa pravilan tok oprašivanja i oplodjavanja cvetanja.”⁴⁰

I to je poslednji dokument koji govori o pčelarstvu u medjuratnom periodu. Naišle su neke druge brige, a kroz arhivsku gradju počinje da se naslućuje nadolazeći rat. Zanimanje za pčelarstvo se potiskuje i pada a drugi plan.

Prodanović Smilja

Napomena:

1. F : 2. Magistrat slobodnog kraljevskog grada Subotice	XV	53/1910.
2. ibid.	XV	119/1910.
3. F: 47. Senat grada Subotice	1410 III	1463/1936.
(Gradsko poglavarstvo)- Ekonom. odeljenje		
4. ibid.	1410 III	2005/1936.
5. ibid.	1365 XV	205/1919.
6. ibid.	1381 XV	288/1925.
7. ibid.	1406 III	2303/1934.
8. ibid.	1406 III	2371/1934
9. ibid.	1405 III	1376/1934.
10. ibid.	1402 III	1195/1932.
11. ibid.	1404 III	1084/1933
12. ibid.	1381 XV	111/1925.
13. ibid.	1402 III	1274/1932.
14. ibid.	1407 III	599/1935.
15. ibid.	1416 III	1505/1938.
16. ibid.	1415 III	287/1938.
17. ibid.	1410 III	2133/1936.
18. ibid.	1410 III	2275/1936.
19. ibid.	1410 III	3553/1936.
20. ibid.	1366 XVIII	8/1919.
21. ibid.	1390 XV	44/1929.
22. ibid.	1409 III	740/1936.
23. ibid.	1404 III	1300/1933.
24. ibid.	1391 XV	177/1929.
25. ibid.	1403 III	814/1933.
26. ibid.	1387 XV	140/1928.
27. ibid.	1391 XV	177/1929.

28.	ibid.	1404	III	1016/1933.
29.	ibid.	1403	III	814/1933
30.	ibid.	1383	XV	10/1926.
31.	ibid.	1404	III	1139/1933.
32.	ibid.	1404	VIII	1338/1933.
33.	ibid.	1399	XV	354/1931.
34.	ibid.	1405	III	797/1934.
35.	ibid.	1407	III	599/1935.
36.	ibid.	1406	III	2372/1934.
37.	ibid.	1406	III	1994/1934.
38.	ibid.	1406	III	2123/1934.
39.	ibid.	1407	III	256/1935.
40.	ibid.	1412	III	1718/1937.

Зоран Вукелић, архивист

Писма председнику Титу

Још је око 400. године пре наше ере Платон, грчки филозоф и мислилац, смислио реч митологија и из ње извео појам мит, како би разлучио божанско и стварно. Иако је живео у времену у којем је научно добивало битку са свакаким веровањима везаним за надљудско, божанско и нестварно, Платон је схватио моћ митова и митологије и упозорио је своје следбенике да "се пазе како не би ум пореметили". Они који су стремили или поседовали моћ управљања над другима, разумели су Платонова страховања и користили спознају о миту и људској празновери доводећи је до савршенства. Људске обмане постале су незаобилазни делови технологије власти. Такав је случај и са властима и властодршцима који су управљали животима грађана на нашим просторима, од почетака живота у суботичкој пешчари па до модерних времена. Срећом по савремене генерације, они који су производили митове и они којима су митови служили како би се одржали на власти, те "умотворине" су и записивали, свесно или несвесно, и неретко су их "уденули" као делове правних прописа, наредби, записника, одлука... и то редом, од хијерархијски највишег до најнижих органа власти.

Тако је у Југославији после Другог светског рата озакоњен мит о непогрешивости и свемоћи Партије, посебно њеног првог човека - друга Тита.

Иако је социјалистичка Југославија себе представљала као правну државу, становништво је знало где су центри моћи и одлучивања. Често су право и правни путеви "прескакани" како би поданици остварили чак и основна, уставима федерације и федералних јединица загарантована права. Грађани, очито не верујући у непристраност и одлуке надлежних на општинском нивоу, често су своје проблеме "причали" Титу, пишући му писма и очекујући да он као "први међу

једнакима" преломи у њихову корист. Често, како је видљиво из докумената које чувамо у нашем Архиву, без правих основа.

Тако, комадићи мита о свемоћи "највољенијег", постоје у грађи Историјског архива Суботица коју чувамо у управним фондovima (фондови који су настали радом органа управе – срески, општински). Примерице, у предмету број 10020 из 1955. године, који је део фонда 138. Народни одбор среза Суботица, малолетни М.М. из Бајмока, на школовању у Светозареву (данашњој Јагодини), обраћа се Јосипу Брозу Титу, председнику Федеративне Народне Републике Југославије, молећи га да му помогне *"ради даљег школовања"*. У писму које је датирано 6.10.1955. године, он пише: *"Друже Тито! Решио сам се више пута да Вам напишем писмо, али за све то нисам имао некако доста смелости. Можда ће Вам бити изненађење кад видите да Вам се ученик јавља. Просто ме је натерала неправда која је учињена према мени. Сећам се само на прошле дане из рата када сам заједно са својим друговима преносио партизанску пошту ... Сећам се и Вас кад сте били у Јаворници (Горски котар). Тих дана много пута су ми казали другови из одреда да ће се постарати за мене кад се ослободи. Ја сам чекао све до данас и тражио неку помоћ у школовању, али је нисам добио."* У наставку писма М.М. износи породичну ситуацију и прецизније наводи разлоге који су га *"навели"* да писменим путем од свог *"ратног команданта"* тражи помоћ, коју, *"ако је добијем моћи ћу и да оправдам јер сам некако опет изабрао позив где ћу моћи помоћи своје народу."*

Педантне бирократе из Бироа за притужбе Савезног извршног већа проследиле су писмо и представку "на решавање" Народном одбору општине Светозарево, а ови Народном одбору општине Суботица . Предмет М.М. решен је готово седам месеци касније, о чему су одговорни у Секретаријату за просвету Народног одбора среза Суботица, дописом од 17.04.1956. године обавестили Биро за представке и притужбе Савезног извршног већа (Историјски архив Суботица - даље ИАС, Ф:138, бр.5950/1956).

Писмо Брозу, у којем малолетни П.К. из Чантавира тражи помоћ, добар је пример како су "грађани припадници свих народа и народности Југославије" доживљавали личност Јосипа Броза, његов значај и моћ, често их и прецењујући (ИАС, Ф:425, бр. 5196/1968). Младац из Чантавира у уводу писма Председнику, које је руком писано на три странице величине мале свеске, поздравља Броза и захваљује му се на томе што *"вас задржим неколико минута са неколиком редом и питањем, и у првом редовима се можда ни не интересује вас."*, објашњава ко је, где и с ким живи. Сазнајемо његову породичну ситуацију, да му је отац преминуо пре десет година и да од пријашње дванаесторочлане породице сада *"код куће живим са мамом и има још један брат који сад иде у осми разред Основне школе и један мали сестра који иде у трећем разреду"*, да је тешко болестан и како због болести није завршио осми разред основне школе те како сада мора да плати школовање, а зато нема пара. И *"сада молим вас ако ми можете мало да ви помогнете. Већ више немам да пишем само толико да много захваљујем вама и за оно што сам вам одузео неколико секунди јер знам да ви имате много посао зато желимо сви Југословенски Народи да живе дуго Друже Тито са Броз Јованком јер и нама само докле ће бити добро. Ја желим вама и супруги Јованки да живе још сто година у здрављу и у срећу са*

миром". Кабинет председника Републике упутио је представку Комисији за представке и притужбе Скупштине АП Војводине, а ови су је проследили Скупштини општине Суботица, 15.02.1968. године. О судбини жалбе П.К. нема трага у предмету из Ф: 425, бр.5196/1968.

Јосипу Брозу грађани су се жалили и на поступак локалних органа у предметима признавања радног стажа. Тако се, Т.А, становник Бајмока, жали почетком 1960. године, на спорост бирократије у решавању његовог захтева *"за признавање посебног стажа код Комисије за признавање радног стажа при Народном одбору општине Бајмок"* (ИАС, Ф: 434, бр.01-1158/1960). У писму, од 21.03.1960. године, које потписује Бела Хеђи, секретар Народног одбора општине Бајмок, одговорни у бајмочкој локалној самоуправи обавештавају Кабинет председника Републике о краткој историји и о предузетим радњама у предмету Т.А. Слично писмо запослени у Народном одбору општине Бајмок пишу Кабинету председника Републике, 11.08.1960. године: *"У вези Вашег дописа...извештавамо да је Комисија за признавање радног и посебног стажа при НОО Бајмок решила захтев Т.А. у смислу чл. 32 ЗПО тј. признала му време проведено на активној сарадњи у НОП-у у једноструком трајању. Именовани је сматрајући да је његов захтев неправилно решен поднео жалбу Среској Комисији за признавање радног стажа и посебног стажа. Предмет именованог се налази пред Комисијом за признавање радног стажа и посебног стажа при НОС Суботица и до данас није решен"* (ИАС, Ф:434, бр.01-1158/2/1960).

Политиколозима, социолозима, филозофима, историчарима и осталим научним радницима друштвеног усмерења можда ће за одгонетање и одређивање сржи друштвеног уређења послератне Југославије бити занимљивији предмети у којима грађани пишу Брозу о одлукама локалних власти када ове одлучују о имовини и правима и обавезама које произлазе из поседовања. Или, како је то у случају М.Ј. из Бајмока, који се *"усмено обратио Кабинету* (председника Републике - оп.а) *Исти је изјавио да је бившем Народном одбору општине Ђурђин 10.04.1958. године платио на име пореза на млин Ђурђин 437.290.- динара, иако овај млин никада није био његов, нити је у истом радио. Порез је платио из разлога... Од тог времена до данас више пута се обратио разним органима да му се предњи износ врати, али у томе није успео. Молио је да му се врати уплаћени порез и да исти буде наплаћен од власника, односно корисника млина. Молимо вас да размотрите молбу именованог и да нас о оправданости и могућности удовољења истој обавестите. Смрт фашизму – Слобода народу!"*, пише у допису службе Кабинета председника Републике, од 23.03.1960. године, упућеног Народном одбору општине Бајмок (ИАС, Ф:434, бр.01-1535/1960). Председникова служба послала је још један допис бајмочким бирократама, 6. маја исте године у којем траже одговоре на предмет М.Ј. Тек, Бајмочани одговарају густо куцаним подужим дописом на две стране, од 13. јуна 1960. године, у којем Кабинет обавештавају о целом случају: *"У вези Вашег тражења ...по предмету М.Ј.из Бајмока, који се усмено обратио Вама извештавамо Вас о следећем"* и таксативно, тачку по тачку износе хронологију случаја. Заправо, службеници бајмочког НОО утврдили су , у вишегодишњим поступањима готово потпуно опречне чињенице од оних које је М.Ј. навео у жалби сарадницима Јосипа Броза. Односно, из њихове судски оверене и правно веродостојне документације видљиво

је: *"да је М.Ј. био стварни власник, а касније и сувласник млина, а Х.Ј. само привидно, потврдили су записничким изјавама Х.Ј. супруга Х.Ј. и М. нећакиња као и суботички адвокат Руски Славко. Надмлинар у истом млину Хорват Бела и машиниста истог млина Тот Јанош записнички су изјавили да из свог пословања у млину знају да је М.Ј. био стварни сувласник млина и да се као такав и понашао непрекидно се налазећи у вези са пословањем и водећи о свему рачуна."* (ИАС, Ф:434, бр.01-1535/1960).

Суботичани су свом Председнику писали и о пореским обавезама. *"Обраћам Вам се, друже Тито, с молбом да размотрите мој случај одбијене молбе за олакшицу у смањењу доприноса. Ја, В.М, поднела сам молбу ради смањења доприноса из личног дохотка од 1,5 ланца њиве с обзиром да сам стара 65 година и болесна, неспособна за рад, а живим сама у домаћинству. Одбијена сам с образложењем да су ми приходи изнад 900 Н. динара. Ако су ми приходи и изнад 900 Н динара, и то незнатно, разрезан је на њих допринос за 1967. годину: 491,83 Н. динара. Тако ми не остаје доста за живот и не знам од чега да живим. Пошто ми је речено у Управи прихода да могу да се жалим, али ће ми и та жалба бити одбијена, јасам узела смелост да се обратим на вас као највишу правду јер знам да се за много сличних случајева имали разумевања и доброте да повољно решите. Мени је кућа за време рата бомбардована, али су ме добри људи примили и дали ми мали стан и тако се никад нисам жалила ни молила одитету. Али сад сам заиста присиљена да молим и чиним то у нади да ме нећете одбити, мене, инокосну старицу, која Вас, друже Маршале, поштује и воли."* Писму написаном 25.11.1967. године у Суботици, потписаном пуним именом и презименом, М.В. је приложила додатна документа (ИАС, Ф: 425,01/5305/1968).

Радници Секретаријата за скупштинске послове Скупштине општине Суботица по примљеном допису из Кабинета председника Републике обратили су се Савету месне заједнице "Дудова шума" молбом да их обавесте о статусу М.В. и предложе евентуално поступање. Одговорни у Месној заједници "Дудова шума" предложили су отпис доприноса, а суботички Секретаријат за приходе новим решењем обавестио је М.В. о учињеном, 24.05.1971. године.

Кабинету Јосипа Броза Тита грађани су писали и када су сматрали да им је повређено право на пензију. Тако, у случају П.С. из Суботице, који је садржај архивског предмета из Ф:425, бр.6291/68, суботички берберин моли за помоћ и тражи *"ургенцију за решавање моје молбе, те и ако ми је познато да сте заузети са другим државним и друштвеним пословима али сматрам да ћете и Ви мене у потпуности схватити да се ради о човеку – лицу који нема никаквих прихода за живот осим оних које очекује да добије од Вас односно да добије факат оно што је и заслужио. У нади да ћете ме по предњем питању у потпуности разумети и по мојој молби донети позитивно решење у што скоријем року, у напред се захваљујем и остајем с другарским поздравом."* Писмо П.С. са биографским подацима и прилозима, уредно је отпослато из Кабинета председника Републике у покрајински орган надлежан за питања жалби, а одатле у Суботицу. Дописом од 17. фебруара 1971. године, запослени у Секретаријату за скупштинске послове СО Суботица замолили су колеге из Покрајинске заједнице инвалидског и пензионог осигурања самосталних занатлија и угоститеља у Новом

Саду да им појасне ситуацију П.С из Суботице. На одговор су чекали осам дана и сазнали су зашто П.С. не задовољава критеријуме за инвалидску пензију, а грађанин, који је о томе два пута писао председнику Југославије, о свему је усмено обавештен.

О пензији је Ј.К, из Бајских винограда, писао Титу 1967. године: *"Рођен сам 1899. године. Радног стажа имам 10 г и 9 месеци. Рад сам прекинуо услед немогућности примања инекција које сам примао и тако исцрпљен и изнурен покушавао да себи створим макар за хлеб, али сваким даном моје здравствено стање било је све горе. Био сам приморан да тражим мало пензије на тих 10 г. и 9 м. рад. стажа. Тражио сам и лекарско уверење моје неспособности и покушавао свакако, али сам свугде одбијен. Зато се обраћам Вама да бар упутите болници налог да ми могу издати лекарско уверење о мом здравственом стању.имам жену такође неспособну за рад. На левом оку не видим никако, нога ми је једна неправилно срасла. Тако да имам потребу за туђу помоћ. Слабо срце има брух не могуће оперишем. Зато Вас још једно молим да ми мој предмет размотрите и донесете одлуку о некој накнади за тај мој радни стаж и да упутите налог Болници да ми могу издати лекарско уверење о мојој неспособности за делатност.Са молбом више нигде не могу се обраћати, јер још ако Ви не одговорите и изађете мојој молби у сусрет, немам где више да се обраћам. Са надом да ћете мојој молби изаћи у сусрет – бележим се – учтив – молилац (потпис К.Ј – оп.а)."* (ИАС, Ф:425, бр.01/1-6292/1968). О судбини молбе Ј.К. у предмету осим нечитког рукописа о социјалној анамнези породице К. нема другог трага.

У Брозов кабинет стизала су и писма у којима су грађани подробно описивали сопствени материјални статус. Пример за то је предмет из ИАС-а који се налази у фонду 425 НОО Суботица под редним бројем 5053 из 1968. године. Пунолетна Суботичанка К.Ђ. започиње писмо Председнику класичним обрасцем *"желим Вас најсрдачније поздравити, такођер Вам желим добро здравље и дуг живот!"* Потом "прелази на ствар" и потанко описује кратку породичну биографију и невоље с којима живи, на простом језику примереном бићу које је завршило само три разреда основне школе. Из писма сазнајемо да је као млада остала без родитеља и сестара, да се млада удала како би је *"имао тко закрилити, али муж ми је све пропио и прокартао на чак и туђим женама, све што је зарадио...муж ми дошао кући нијан на ме туко да ми је опропастио руку и ногу. Распродао ми све оно што сам имала и пропио"*. На крају писма сазнајемо да је К.Ђ. на улици, без крова над главом и сама, болесна и да пише Титу *"јер нема тко да ми помогне. Друже Тито поново бих Вас лијено замолила, ако би ми моглипомочи или барем да ми посавјетујете у таковој тешкој невољи и ситуацији. Јер немам круа ни крова изнад главе. Или какова помоћ од социјалног. Јер овако немогу више да живим."*

К.Ђ. писмо завршава захвалом и другарским поздравом уз додатак *"С.Ф.С.Н."* (смрт фашизму – слобода народу). У предмету постоје и два дописа у којима Брозови чиновници обавештавају надлежне у суботичкој власти о писму и проблему К.Ђ, датираном 14. фебруара 1968. и следећем, датираном 16. априла исте године, у којем траже да их Суботичани обавесте о томе да ли су и шта

предузели у том случају. Градске бирократе брижљиво су нотирале примедбу на последњем допису из Кабинета председника: **"Представка са списима у а/а"**.

Брозу су грађани писали и писма невероватно интимним тоном, о чему сведочи предмет број 5588 из 1968. године, који је део фонда 425, у ИАС. **"Драги Куме! Драги Куме ја Вас поздрављам, желим да будете живи и здрави. Куме ја сам јако болесна, оперисана, неспособна и имам 62 године. И молим Куме мој 12 лекара потписали да сам неспособна за рад. Куме желим да ми даду помоћ или старешинску пензију. Они су рекли да ми деца дају помоћ, али неће да ми дају јер су одвојени од мене. Ја и мој човек смо болесни и стари, човек ми је инвалид има 74 година, и он исто нема ништа не добије никакви помоћ, ја желим да ми будете добри да ми пошаљете вашим кумчету и мени, мом човеку да нам могу давати помоћ, да ми пошаљете решење да можемо добити овде помоћ. Драги Куме ако можете што прије да ми пошаљете решење да ли могу мени и мом инвалидном човеку давати помоћ. Љуби и здравља Ваше Кумче М."**

Писмена Титу стизала су на језицима и писмима свих народа и народности Југославије. Таква писма преводиле су стручне службе унутар Кабинета или других одговарајућих институција система. Такав је и случај жалбе М.Л. из Бачких винограда, писаном на писму незавршеног четворогодишњег школовања, која се председнику Републике жали на понашање мужа који је **"транспортни радник са личним дохотком од 37000 динара, стално пије и све што добије остави по кафанама и приватним точионицама пића, на моли да јој се помогне да се њен муж остави пића, и да се забрани точење пића по приватним кућама, јер исте дају пиће и на кредит, што иде све на уштрб његове зараде"** којом треба да преживе они и њихово четворо деце. Л.М. је уверена да би забрана продаје пића на кредит знатно смањила потрошњу алкохола и да би тих 10000 динара кредита остало њој и деци за исхрану и одећу и обућу. Занимљиво у писму М.Л. је и то да сазнајемо да у Суботици и околини постоје илегалне точионице пића, у којима **"вино на литар продају по 300 ст. динара, а ракија по 1400 старих динара"** и њихове адресе. Представку М.Л. потписале су и Г.Х, И.Б, Р.К. и Л.Ђ, све из Бачких винограда. Представници Кабинета Јосипа Броза писали су представницима локалне власти: **"Молимо вас да ступите у контакт са социјалним радником, те уколико постоји могућност да се породици именоване помогне те о резултату обавестите именовану и Комисију за представке и притужбе Скупштине Аутономне покрајине Војводине... најкасније до 10. маја 1968. године"**. У суботичкој општинској управи предмет је уредно архивиран, уз напомену: **"Представка у а/а"** (ИАС, Ф: 425, бр. 01/1-7556/1968), али резултат жалбе није познат.

Време владавине Јосипа Броза обележиле су бројне полемике на највишим нивоима власти и живота уопште испуњене критиком и самокритиком. Ова потоња сматрана је врхунским доказом о свести управљача и радног човека. Тако, у Титов кабинет стижу и писма интонирана дозом самокритичности, коју је и сам Броз често истицао као "највишу врлину радног човека социјалистичке Југославије". Пример је писмо Б.М. са Хајдукова (ИАС, Ф:425 бр.01/1 – 8967/1968), у којем пише: **"Молим Вас, друже председниче, обично се мисли да ми данас решавамо све проблеме једноставно, добро и брзо. Међутим, моје је мишљење да то баш није све тако. Но, ипак не бавим се са тим, па можда нисам у стању да све**

сагледам, а са друге стране ми имамо за то постављено особље, тако да сам принуђен да се неком обратим. Ево о чему се ради, ја сам индивидуални пољопривредни произвођач са аграрном некретнином од 5 јутара и 1400 кв.хв. и порезом од 2.370,00 Н. Динара, то је до сада све у реду, али сад су проблеми обрадити ту земљу, па кућевни проблеми, па издражавање деце. Да видимо то мало опширније: Проблем обраде, ја сам у 65-ој години живота, могу добити од лекара уверење да болујем на брух и да ћу ускоро морати на операцију. Земља је, како сам рекао, аграрна и удаљена од места становања око 10 км, деце имам петнаест, од тога један је несрећним случајем умро, остали, неки се оженио тј. Удала, тако да сада има у кући осам, а од тога двоје малолетних, а двоје ученици основне школе, један је на одслужењу војног рока, остали раде по предузећима, они су данас код мене сутра нису, а са друге стране небих жалео да са њиховом зарадом плаћам порез. Жена 52 године окупирана са сто послова, треба да кува и једне отпрема а друге дочекује а поред тога врши и остале кућне послове кад ја нисам код куће. Ово сам само мало грубо навео неке ствари а њих има још довољно, али се из овога може извући закључак. Интересовао сам се за кооперацију, пензију. Пошто је земља удаљена не исплати им се обављати све радове, али могу дати семе, већтак уз добру цену а и ако би био неким случајем у кооперацији њихов рад и труд мора бити наплаћен, а мени шта остане. И сад ако бих ја сам радио, мени ти приходи нису довољни да подмирим основне трошкове, а ако сам по сваку цену у кооперацији неће бити не знам какви приходи па да ћу моћи подмити њихове и моје трошкове, а за пензију о томе се још ништа не зна јер се то још решава у вишим форумима.

Сада, да Вас небих замарао јер сте оптерећени и Ви лично и Кабинет са разним дужностима, ја бих Вас само замолио да учините нешто за мене лично по питању тих олакшица на опорезивању јер је досада сувише велика на основу стварне могућности, ја кажем за мене лично, но био бих себичан ако небих казао да оваквих домаћинстава има више и да би требало покренути нешто по питању тих олакшица у нашој Општини, то је у Суботици а можда и на целој територији СФРЈ, јер су оне исувише мале да би заштитили поједине индивидуалне произвођаче.

Можда је требало да ја ово пошаљем у своју Општину, али био сам информисан преко штампе са разних општинских састанака да ће се погледати те олакшице јер не заштићују довољно, међутим на једном састанку, чини ми се кад је разматран буџет Општине за 1968. годину, било речи да се порез код индивидуалних произвођача неће мењати јер су, шта ја знам, велики планови а мале могућности, но ја мислим да планове Општина може и смањити, па предвидети за идућу годину јер тако каже народна пословица: "Што не остваримо данас то ћемо сутра." А да решимо и овај проблем, ако је ?, а ја мислим да јесте. Уз срдечно поштовање..."

Писмо Б.М. из Хајдукова, писано 8. марта 1968. године, достављено је покрајинским органима, ови су га проследили у Суботицу, а ту је уредно заведено и архивирано у надлежној служби.

У понеком писму грађани су и јасније сумњали у праведност друштва и система у којем живе. Суботичанин, П.М, пише: "Кабинету Председника Републике Молим Наслов да ову моју праведну и искрену молбу узме у

разматрање и исту достави надлежнима. Пре две године моја ћерка је завршила Средњу Економску школу у Суботици. На све њене и моје молбе тражења, мољакања и обилажења разноразни предузећа и установа још ни до дан данас нисам успео да је запослим. Тражили смо да ради макар какав посао и свуже су попуњавана места путем разно-разни веза и познанстава а нама је дават одговор нема места.

Чак су попуњавана упражњена места и са петим запослених појединаца чланом из куће људи који су прилично имућни и имају поред запослења и винограде. Нисам могао да верујем да се овако нешто може дешавати у нашем Социјалистичком друштву. Ја сам од 1943. године приликом бекства из логора приступио НОП-у и када сам се демобилисао 1946. године запослио сам се а пошто нисам имао школску спрему плата ми је средња, тако да једва могу да издржавам мене и супругу. Мучио сам се да ову малу школујем и да заврши средњу школу на када сам мислио да ће ми олакшати и да ће и она негде почет да ради оно се дешава као што сам напред навео.

Молим Вас да проверите наводе моје молбе и да ургирате код надлежни у Суботици. Недозвољава ми Комунистичка част да је шаљем да ми ради по Немачкој, али верујте да ми је немогуће од мојих припадљености да је издржавам.

Остајем у нади повољног решења т.ј. да ће Наслов ургирати код надлежни." (ИАС, Ф: 425, бр. 01/1-8486/1968). О евентуалној "ургенцији" код надлежних у предмету "нема трага".

Суботичанин М.З. (ИАС, Ф:425, бр.01/1-8121/1968) изненађујуће искрено и без увијања Брозу појашњава стварност у којој живи Југославија: "Извињавам Вам се на слободи коју сам дозволио себи да Вам се обратим овим писмом. Ја Вас молим да не извучете погрешан закључак из садржаја овога писма, пошто не желим нити тражим интервенцију у моје лично име, већ Вам ово писмо више достављам к знању, пошто ми је познато Ваше интересовање за нашу стварност, да у начелу видите како се ствари решавају у пракси на терену и поред наших јасно прокламованих људских начела. Ради се о проблему запошљавања и посматрању истог."

Потом, М.З. потанко описује биографију, степен стручне спреме њега и колега (двоје са високом и једна са средњом стручном спремом)који су у суботичком Заводу за запошљавање добили отказе са образложењем "штедње средстава у борби за привредну реформу, без тога да је о томе икада раније дискутовано. У истом том Заводу нешто пре нашег отказа добио је отказ 1 радник са вишом стручном спремом и 1 учитељица, а политиком запошљавања остали су да раде: 17 лица са нижом школом, 4 лица са средњом школом, 2 лица са признатом средњом школом и једно лице са признатом високом спремом."

Своју причу М.З. наставља доживљајима са разноразним конкурсним комисијама у привредним и ванпривредним организацијама и неуспелим покушајима да добије посао и каже: "Искрен да будем уопште не верујем у наше конкурсе, пошто сматрам да су они пука формалност, пошто су верујем већ унапред намењени одређеним лицима. За запошљење сматрам да је потребно добро познанство и врхунска протекција, а посебно данас када наши закони

дозвољавају да радне организације унесу у своје Правилнике да на исто радно место може доћи лице са нижом, средњом, вишом школом и факултетском спремом.

Ја Вас молим да ме не осуђујете због овог, пошто износим лично мишљење и моје доживљаје на овом пољу. Све ово Вам износим више због тога да би Вам ове проблеме са терена предочио онако како их ја видим. Овим писмом такође не тражим да ми се конкретно помогне, пошто знам да имате важнијих и тежих проблема, а уједно сматрам да ћу ипак сам успети да решим ову моју потешкоћу. Ја Вас још једном молим да ме не разумете погрешно и да ме не осуђујете због овога што сам дозволио себи да Вам о свему овоме известим. После свега овога, са молбом да ми опростите на овоме, желим да још дуго поживите и да даље смело водите нашу заједницу у нове победе. "

У понеком предмету суботичке општинске власти постоје и трагови о предузетим мерама органа управе по примљеним дописима из Кабинета председника Републике и на нетачан поднесак грађана своје председнику. Примерице, запослени у Одељењу за скупштинске и опште послове СО Суботица, "испитали су наводе" писма суботичанке А.М, којим се она жали на тешке улове живота: *" Муж ми је отишао у ЈНА па сам остала сама без посла и немам одкуда да живим и плаћам стан немамо ништа нити земље нити куће а ништа ни не добивам никакву помоћ да би имала из чега да живим. Никако ми недају нигде запошљење да радим барем док он не дође кући и немогу више овако да живим јер ни стан не могу да платим. Па би вас замолила ако би ви некако могли да изђете у сусрет да ми дају негде посао да радим ја би вас замолила. Моја адреса је ..."* Следи: презим и име, пуна адреса и потпис. Запослени у општини отишли су на лице места и дописом од 23. септембра 1968. године обавестили Генерални секретаријат председника Републике да: *"Именована се није одазвала на наш позив. У Секретаријату унутрашњих послова проверили смо у картотеци и именована није никад становала на адреси коју је навела. Проверили смо код Завода за запошљавање радника у Суботици и именована није пријављена као незапослена."* (ИАС, Ф:425, бр.01/16733/1968)

Грађани су Титу писали о свему и свачему, тражили су помоћ око кредита за изградњу кућа, станова, социјалне помоћи, уселења, пресељења...ко зна о чему све не. Броз је за ауторе тих писама, као и за већину обичног света у његовој Југосавији био "све и свја". На таквим постулатима васпитаване су и одрасле све поратне генерације у земљи од Вардара па до Триглава, а имуни нису остали ни старији суграђани. Основа за сва писма била је и неверица у институције и установе система, сумња у објективност и поштење оних који су о њима и њиховој судбини одлучивали на микро нивоу, али и вера у Њега, првог међу једнакима, авангардног предводника државе и Партије. Вера која сама по себи заслепљује разум и која је од давнина тако типична друштвима у којима је митско превагнуло над стварним и овоземаљским, у којем је архаично испред модерног, колективно испред појединачног. Писма Брозу само су делић мозаика који су наши народи слагали готово пола века и који се распршио пред првим налетом митског противника, али овај пут оног за који су Броз и "другови" говорили да је тамо где и припада: у подземљу историје.

Olga Kovačev - Ninkov

Istoričar umetnosti, Gradski muzej Subotica

POPIS SLIKA I SKULPTURA GRADSKE
BIBLIOTEKE SUBOTICA

Na molbu upravnice Gradske biblioteke Žužane Kunkin, autor teksta izvršio je stručni popis slika i skulptura u vlasništvu biblioteke. Popis je okončan 27. XII 2004, a sada se pruža na uvid javnosti. Neka to bude još jedna dimenzija proslave 115 godina postojanja institucije, koja svoju osnovnu delatnost bazira na knjizi. Međutim, isto tako želimo da istaknemo još jedan jubilej, a to je 20 godine postojanja Galerije Gradske biblioteke. Kako se i iz priloženog vidi, umetnosti se ne razdvajaju oštro i nepovratno, likovna umetnost često prati knjigu i književnika – češće, nego obrnuto (!). Gde ima knjiga ima i slika – ako nikako drugačije onda u knjigama, u srcima čitalaca i bibliotekara. Neki od zaposlenih u biblioteci su se bavili (ili bave) likovnim stvaralaštvom, kolekcionarstvom, pa i organizovanjem likovnih dešavanja ili pisanjem tekstova o ovoj vrsti umetnosti. No, ova vrsta kreativnog čina je vezana i za istorijat same zgrade u koju je biblioteka smeštena. Naime, nekadašnja Nacionalna Kasina (između dva rata zvana Građanska kasina), građena 1895/96. po projektu **Ferenca Rajhla** (1869-1960) i sama je umetničko delo⁷². S druge strane, u njoj su se od samog početka priređivale izložbe, kao naprimer izložbe Nacionalnog salona (od 1903. godine)⁷³, izložbe Udruženja likovnih umetnika Vojvodine (1924, 1925. godine), dobrotvorna izložba Balaž G. Arpada (1931. godine), izložba subotičkih slikara povodom Privredne nedelje (1935. godine),⁷⁴ itd. Na žalost za sada nema tačan popis ovih događanja, što je slučaj i sa kasnijim periodom od 1953. kada je svoj život tu nastavila Gradska biblioteka.

Podaci nam govore da je biblioteka u ovoj zgradi osim književnih, sporadično održavala i likovne izložbe. Takva je bila odmah u godini useljenja izložba likovnih umetnika Subotice.⁷⁵ Na osnovu kataloga znamo da su od 14. do 30. juna 1953. izlagali Mihajlo Dejanović, Šandor Ivanjoš, Šandor Olah, Pal Petrik, Gabor Silađi, Imre Vinkler i Gabor Almaši.⁷⁶ Katalog navodi da je to prva zajednička izložba likovnih umetnika koji žive i rade u Subotici, što može da bude tačno ako se doda “u Gradskoj biblioteci”, jer su

⁷² O tome opširnije: Bela Duranci, Ferenc J. Rajhl vojvođanski arhitekta sa prekretnice vekova. In: 17. Zbornik zalikovne umetnosti, Novi Sad, 1981. str. 263-277; Kata Martinović Cvijin, Subotički opus Ferenc J. Rajhla. Subotica, 1985; Zgrada Gradske biblioteke. In: Sto godina Gradske biblioteke 1890-1990. Subotica, 1991, str. 145-146.

⁷³ Bácsmegyei Napló II.évf. 121.sz. 1904.május 28.

⁷⁴ Vidi spisak samostalnih i kolektivnih izložbi Arpada G. Balaža. In: Baranyi Anna, Balázs G. Árpád. Gradski muzej, Subotica 1987. str. 89-91.

⁷⁵ Vidi spisak izložbi u monografiji Oláh Sándor. Forum, Novi Sad 1986.str. 107.

⁷⁶ Pozivnica i katalog izložbe iz zbirke dokumenata umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica

subotički umetnici već imali takve prigode 1949. i 1951. u Gradskom muzeju.⁷⁷ Tadašnji upravnik biblioteke, **Blaško Vojnić Hajduk** (Subotica, 1910 – 1983) – upravnik od 1944. do 1964. godine⁷⁸, je osim starih knjiga sakupljao i slike, a imao je kontakte i sa savremenim likovnim stvaraocima. O tome svedoči i fotografija na čijoj poledini piše: “Dobrom drugu, Blašku Vojniću, kolekcionaru subotičkih slikara. 28.III 952. Stevan Jenovac”.⁷⁹ Na osnovu prepiske sa Jenovcem i drugim subotičkim slikarem Mihajlom Dejanovićem, možemo tvrditi sličo. Dejanović ga je portretisao 1952. godine, a u pozadini prikazao motiv knjige sa jedne i motiv slike sa druge strane, što kao neki atributi mogu da nas upute na interesovanja portretisanog.⁸⁰ U nešto ranije datiranom pismu upućenom slikaru, B. Vojnić Hajduk piše: “Druže Mihajlo, Pozdravljam Te i kažem da sam dobro. Napisao sam 50 g. prve izložbe slika Jelene Čović i u idućem broju će valjda izići u “Hrvatske riječi”. Hegediš Bela je pisao u “Magyar Szó-u” o izložbi na Paliću. Mnogo je pohvalio Olaha, oborio Džavića, a izdigao Kujundžića, ostalo mu je tako kao naše u “Hrv. riječi”. Znači nemamo što da pobijemo. ... Da li što radiš? Nadam se da ćeš još više radova doneti sa sobom nego iz Makarske. Uradi nešto lepo.”⁸¹ Autobiografija slikara i grafičara Balaž G. Arpada iznosi, da je zahvaljujući navedenom upravniku dobio jednu od prostorija biblioteke za atelje⁸². Zbilo se to sredinom 1959, a trajalo je do 1960. kada je Balaž sa grupom umetnika dobio novi atelje⁸³. Balaž je portretisao svog dobrotvora i to zabeležio na fotografiji, a na poledinu je zapisao: “Blaško Vojnić direktor Gradske biblioteke na otvaranju izložbe sa portretom načinjenim o njemu. 11. III 1961. Subotica. Balaž G.”⁸⁴ Na osnovu sačuvane pozivnice znamo, da je 1960. godine u prostorijama biblioteke samostalnu izložbu povodom četrdesetogodišnjice rada imao i Andrija Kulunčić.⁸⁵ Neki od tekstova Blaška V. Hajduka o slikarima i arhitektama su objedinjeno publikovani 1971. u “Moj grad u davnini – Subotica 1391-1941” i u “Senke graditelja Subotice u prošlosti”. Gledajući ga iz tog aspekta, najveća zasluga mu je što je spasio od zaborava neke od podataka vezane za Jelenu Čović, prvu akademsku slikarku grada, čiji je i nekrolog napisao.

Drugi po redu posleratni upravnik Gradske biblioteke **Radovan Ždrale** (Baljci, 1929) – upravnik od 1964. do 1968. godine, osim pripovedaka i romana, stvara skulpture u kamenu i drvetu.⁸⁶ Interesantno je spomenuti da je korice njegove prve knjige “Nemirni” 1962. izradio istoričar umetnosti Bela Duranci, te da je predavao književnost

⁷⁷ Vidi popis izložbi u “Likovno stvaralaštvo – Képzőművészeti alkotások Subotica 1945 – 1970”, Gradski muzej, Subotica 1970, str. 79.

⁷⁸ Upravnike Gradske biblioteke od 1944. do 1989. vidi u Sto godina Gradske biblioteke, Subotica 1991, str 103.

⁷⁹ Na fotografiji je autoportret Stevana Jenovca a čuva se među dokumentima umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica. Original autoportreta je u vlasništvu naslednika slikara.

⁸⁰ Sliku je otkupila za muzej kustos Branislava Šadi prilikom rada na retrospektivnoj izložbi svog oca Mihajla Dejanovića. Inventarski broj Y-1711.

⁸¹ Pismo je pisano u Subotici 6. IX 1951., upućeno je na Jezersko. Dokumentacija umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica.

⁸² Balázs G. Árpád, Bolyongó paletta. Életjel miniatűrök 5. Szabadka 1969.

⁸³ Karikatura Balaž G. Arpada: Szubotica művészek a kakasülön. In: 7 Nap, 1960. VIII, str. 32.

⁸⁴ Fotografija se čuva među dokumentima umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica.

⁸⁵ Pozivnica se čuva među dokumentima umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica.

⁸⁶ Jedna se nalazi u kolekciji biblioteke, a druga na korici njegove knjige o Nikoli Tesli: Ždrale Radovan, Gospodar munja, Novi Sad 1994.

na Višoj pedagoškoj školi u Subotici Slavku Matkoviću, kasnijoj ključnoj figuri likovnog života biblioteke.

U katalogu pregleda likovnog stvaralaštva Subotice 1944-1984, Bela Duranci navodi da su se u Gradskoj biblioteci održale četiri likovne izložbe: Izložba portreta i kartikatura vajara Gabora Almašija (1977), dokumenti o radu kolonije “Čurgo” (1978), izložba i razgovor o vizuelnoj poeziji kroz recital (1979), izložba vizuelne poezije vojvođanskih autora (1983)⁸⁷. Bile su to manifestacije priređene u čitaonici, dok se galerija sa ulazom iz dvorišta otvorila 1985. u vreme mandata **Miodraga Tomića** (Gornje Dobrovo, 1941) – upravnik biblioteke od 1984. do 1988. godine. U godini otvaranja galerije je zaživelo i dvorište sa akcijom “Čitalište u dvorištu”. Gosti su bili književnici i po koji stvaralac drugog profila, a kao zaštitni znak je na postament uvek bila postavljena skulptura Gabora Almašija “Devojčica nad knjigom”, koja se danas nalazi na dečijem odeljenju biblioteke. Idejni i praktičan podsticaj osnivanju galerije je umnogome mogao dati multimedijalni umentik i bibliotekar **Slavko Matković** (Subotica, 1948-1994), koji je u Gradskoj biblioteci radio od 1976. do svoje smrti. Matković je do trenutka zapošljavanja u ovoj instituciji već imao reputaciju ličnosti vojvođanske, pa i šire literarno – likovne alternativne scene na kojoj je Subotica važila za jedno od prvih centara, a Matković za njen spiritus movens. Bio je osnivač grupe Bosch+Bosch (1969-1976), od 1970. se bavio vizuelnom i konkretno signalističkom poezijom, intervencijama u prosotru, umetničkom knjigom i sličnim, bio saradnik časopisa Signal, objavljivao poeziju i druge tekstove u Rukoveti, Rasponu itd, od 1972. uređivao samisdat andergarund izdanja; sa bošovscima izlagao na mestima kao što su Salon UPIDIV-a u Novom Sadu, galerija Kapolna u Balatonboglaru, Likovni susret u Subotici, Studentski centar u Zagrebu, Muzej savremen umetnosti u Beogradu, itd. Svoju prvu samostalnu izložbu je priredio 1968. u subotičkom Klubu ljubitelja umetnosti, nastavio da izlaže 1971. u Novom Sadu u Galeriji Tribine mladih, 1973 u Parizu i Milanu, itd. Prvu knjigu je publikovao sa Laslom Salmom 1971, da bi nakon toga svake godine izdao još po jednu ili dve u svom izdanju, a 1974. u ediciji Osvit iz Subotici knjigu poezije “Mi smo šašavi mali potrošači”. Njegova vizuelna-poetska istraživanja objedinjeno pod nazivom “Knjiga”, je 1979. izdala subotička Gradska biblioteka.⁸⁸ Nije znači slučajno, što su izložbe u Gradskoj biblioteci 1979. i 1983. godine bile vezane za oblast vizulene poezije. Kako smo spomenuli, posebna galerija u biblioteci se otvorila 1985. (po dosadašnjim podacima je prva izložba u njoj bila priređena 16. aprila). Od tada se itenzivira likovna delatnost, a glavni organizator likovnih postavki postaje Matković. Osim što se tu izlažu knjige, naročito one retke i stare, časopisi, te etnološki materijal, galerija prerasta u stecište umetnika i publike. Zahvaljujući Matkovićevoj orijentaciji, ona poprima predznak alternativnog, multimedijalnog, avangradnog – iako su u njoj izlagali i predstvanici drugih likovnih profila i nivoa stvaralaštva. Matkovićeva likovna delatnost je u galeriji biblioteke prikazana sa četiri samostalne izložbe (1985,1987,1990,1996), ali su i drugi zaposleni saradnici ustanove imali šanse prikazati svoju ovakvu delatnost. Tako su tu

⁸⁷ Likovno stvaralaštvo – Képzőművészeti alkotások, Subotica 1944-1984. Likovni susret, Subotica 1984.str. 31.

⁸⁸ Spisak izložbi, publikacija, biografija i stručno vrednovanje Matkovićevog stvaralaštva objavljeno je u monografiji o njemu “Ich bin Künstler Slavko Matković”, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad 2005. Autor projekta Nebojša Milenković. Autori tekstova i bibliografije: Nebojša Milenković, Balint Sombati, Ješa Denegri, Olga Kovačev Ninkov.

izlagali svoje fotografije i književnik **Lazar Francišković**⁸⁹ (zaposlen u Gradskoj biblioteci od 1980.), te **Jovan Mirić** (zaposlen u Gradskoj biblioteci od 1982.) član Foto kino saveza Vojvodine.⁹⁰ Nakon smrti Slavka Matkovića odgovornost za likovni deo i instalaciju eksponata u galeriji je pripala **Miletu Tasiću** (zaposlen u Gradskoj biblioteci od 1987.), koji je još kao sekretar ustanove leta 1989. u saradnji sa video klubom Kazablanka, pokrenuo Video klub umetničkih fimova.⁹¹ Njegova interesovanja su se ispoljila u vidu pisanja tekstova o izložbama, te u vidu vizuelnog stvaralaštva obeleženog signalizmom i konceptualističkim stavom. Kao organizator izložbi se istakao “Prolećnom izložbom”, s kojom nastavlja imidž bibliotečke galerije na likovnom planu.

Osim upoznavanja istorijata i ličnosti biblioteke koji su mogli imati uticaj na oblikovanje kolekcije, u interesu njenog potpunijeg sagledavanja i razumevanja, moramo sagledati i popis izložbi u biblioteci. Naime, kolekcija čuva dela stvaraoaca sa kojima se saradivalo na ovaj ili drugi način, što može biti biografski podatak i iz aspekta zavičajne istorije umetnosti. S druge strane, iz popisa izložbi se vidi da su se u galeriji biblioteke samo delom dešavale likovne, a drugim delom književne, etnološke i druge izložbe. Radi se znači o specifičnom izlagačkom mestu, na čiju aktivnost i intenzitet su uticali razlozi unutar ustanove ali i spoljašnji činioci. Treba reći da je ovo prvi popis i da je rađen tek kao dopuna ovog teksta o pomenutoj bibliotečkoj kolekciji, te još nije potpun⁹². Podaci su integrisani iz letopisa Gradske biblioteke za period 1984-1989. godine, iz popisa izložbi u galeriji za period 1989-1998. Judite Plankoš, iz evidencije rada Kulturne tribine za period 1994-2005. koje je vodila i vodi Verica Dimitrijević, sekretar biblioteke; te na osnovu lične dokumentacije autora teksta. Širi popis, koji bi sadržao opširnije podatke i možda još neke izložbe, te analizu svega toga, može se očekivati u publikaciji posebnog kataloga koji bi pratio izložbu – prikaz kolekcije, te u kojoj bi bile i biografije autora izloženih dela. U popisu se nalazi i ciklus susreta u čitaonici sa umetnicima 1989. godine, koji smo tu naveli kao poduhvat vredan pažnje.

Izložbe u galeriji Gradske biblioteke⁹³

1985: Ivica Bešlin (16. IV), Mail art dokumentacija – Dobrica Kamperelić, Jaroslav Supek, Andrej Tišma, Slavko Matković (29. IV), Dokumetni i radovi o arhitekturi Subotice – diplomski rad Viktorije Vujković Lamić Aladžić (29. X),

1986: Robert Tili (21. I), Stevan Pfeiffer (25. IX), Crteži Imrea Šafranja (3. XII), Prodajna izložba iz zbirke subotičkog pesnika Jožefa Guljaša (17. XII)

1987: Naslovne strane 7 Nap-a Lasla Salme (10. II), Performans Lasla Lantoša „In memoriam Ian Palach“ (?), Miroslav Mandić (21. III), Ferenc Kalmar (17. III), Unikatne knjige (28. IV), Slike Viktora Škrabanja iz Bečeja (2. V), Karlo Boršik (15. IX), Grafike Šandora Toroka (13. X), Skulpture i slike Lajoša Đurčija (8. XII), Mail art (18. XII) Slavko Matković, Deautorizacija umetničkog dela (?)

1988: Slike u tehnici slame „Raspevana ravnica“ – slamarke Tavankuta i Đurđina (I), Akvareli Hunora Đurkovića (II), Jovan Dević (IV), Karikature Slobodana Ivkova (21. X), Karlo Šegec (15. XI). Crteži Andraša Šifliša (16. XII)

⁸⁹ O nastanku izložbe fotografija Lazara Franciškovića vidi: Milovian Miković, Život i smrt u gradu. Subotica, 1999. str. 209.

⁹⁰ Leksikon umetnika Vojvodine 1. Vega media 2001. Novi Sad, str. 181.

⁹¹ Á.I: Szakembert és filmet a Casablanca kölcsönöz. In: Magyar Szó, 2. VIII. 1989.

⁹² Prilikom popisa jednog dela slika skulptura, kao i dopune određenih podataka iz kataloga biblioteke pomoć je pružio Mile Tasić.

⁹³ Ovo je prvi objedinjeni i publikovani popis izložbi navedene galerije i rađen je tek kao dopuna popisa kolekcije dela, smatra se nepotpunim.

1989: Ilustra-mix. Izložba radova na papiru Lasla Kerekeša (V), Knjige i slike povodom 600 godina od Kosovskog boja (2. VI), Reprodukcijske Ex librisa sa kraja IX i početka XX veka (11. IX), Katalin Baric umetnički fotograf iz Mađarske (24. XI), Izložba knjiga Dositeja Obradovića posvećena 250. godišnjici rođenja velikog prosvetitelja (?) /

U čitaonici "Susreti petkom" sa književnicima koji su kao gosti zvali jednog muzičkog i jednog likovnog umetnika: Ištvan Konc Petra Šadija (27. I), Ladislav Kovačić Antala Dudaša (24. II), Milovan Miković Anu Bukvić (28. IV), Janoš Urban Gabora Almašija (26. V), Rajko Balaban Sibirski Ištvana Sajkoa (30. VI), Karolj Brindza Eržebet Vajl (19. X), Marija Šimoković Ištvana Franzera (20. X), Vojislav Sekelj Lasla Juhasa fotografa (24. IX) /

1990: Tibor Čikoš, izložba grafika (9. II), Izložba Ivana Pančića (27. IV), Izložba knjiga slovenačke i makedonske književnosti (5. X), Izložba knjiga poklona dobijenih iz Mađarske (26. X), Antal Dudaš (3. XII), Peter Feneši iz Rumenke (10. XII), Izložba knjiga vezanih za 300. godišnjicu seobe Srba (13. XII), Izložba članova subotičke foto – sekcije – tema: jesen (24. XII), Slavko Matković - Selotejp tekstovi i vizuelni roman (?)

1991: Slike Ivica Baláževića i promocija knjige "Pet više pet" Save Babića (15. I), Umetnička kolonija "Čurgo" (25. I), Fotografije na temu jesen subotičkog foto-kluba "Lifka Šandor" (12. II), Umetnička kolonija "Čurgo" (5. IV), Knjige dobijene od ambasade SR Nemačke i plakata dobijenih od Nemačkog kulturnog centra (23. IV), Pal Petrik "Razbijene iluzije" 1975-1985. (14-24. X)

1992: Knjige izdavačke kuće "Srpska književna zadruga" povodom 100 godina od postojanja izdavačke kuće (22. IV), Akvareli sa Dana slikanja akvarela Likovne kolonije u Senti (4. IX), Andrej Tišma "Staza uspona" (13-23. X), Retrospektiva crno-belih fotografija Jovana Mirića (X), Slike Đure Maravića (9. IX), Crteži Laure Peić (25. XI)

1993: 100 godina od rođenja Miroslava Krleže – knjige, pozorišni plakati i programske sveske (19. IV), Reprodukcijske crteže i vinjeta slikara i scenografa Mihajla Dejanovića objavljenih u časopisu Rukovet 1955-1974 (25. V)

1994: Slike Milana Dvornića iz Belog Manastira (11. III), 10 godina od smrti Branka Čopića – knjige, plakati i pozorišne programske sveske (29. III), Poetske fotografije Lazara Franciškovića sa zavičajnim motivima (voda, šume, zelenilo, zemlja) (30. VIII), Radovan Ždrale, skulpture u kamenu (?), 50 godina izlaženja Subotičkih novina (14. X), "Antologija u boji" pesnikinje Valerije Burkuš (18. XI), Gubičak Ana, Berec Rita (1. XII)

1995: Doroslovačka šlingovana košulja (27. I), Sava Stojkov "Pod nebom ravangradskim" (17. II), Jasna Melvinger (3. III), 25. Godina postojanja "Bunjevačkog kola" (17. III), Knjige romske književnosti (29. III), Izložba amatera iz Čantavira (3. IV), Akvareli Đure Maravića (28. IV), 50 godina izlaženja časopisa Képes Ifjúság (26. VI), Jožef Feze (25. VIII), Knjige "Izdavačke knjižarnice" Zorana Stojanovića - Sremski Karlovci – Novi Sad (18. X), Folklorna baština groblja. Autor Valerija Devavari (4. XI), Izložba knjiga Mihalja Verešmartija (14. XII)

1996: Slike Ištvana Tereka (5. II), Šarlota Najbauer uz svoju knjigu "Kameni cvet" (II), Romske periodične i monografske publikacije (26. II), Etnologija slame, pruća i rogozine. Autori Agneš Nađ Abonji i Valerija Besedeš (19. III), Slike Šandora Šlajfa iz Bečeja (12. IV), Knjige književnika rusinske i ukrajinske književnosti (24. V), Ilona Perčić Čuvik (7. VI), Vlado Njaradi (20. IX), Izložba uz knjigu Lica sto lica (20. IX), 100

godina zgrade Gradske biblioteke (18. X), Omaž Slavku Matkoviću (31. X), Publikacije povodom 1100 godina ulaska Mađara u Panonsku niziju (22. XI)

1997: Képes Ifjúság (28. II), Slike Nešić Dragana iz Kruševca (8. V), D. Kecman “Kad dunja zamiriše” (16. V), Izložba o Palu Jamboru (10. IX), 100 godina Subotičatransa (25. IX), Samoizdata vizuelna poezija (2. X), Izložba posvećena 150. godišnjici pobeđe Vukove reforme (22. X), Muzej Dečijih knjiga (13. XI)

1998: Vojvođanski folkorni centar. Autor Rozalija Raj (3. III), Petefi u starim i retkim izdanjima (13. III), Borislav Ulić (11. V), Osam vekova manastira Hilandar (11. VI)

1999: Izložbe slamarki (28. IX, 10. XII), Šandor Kerekeš (18. XII)

2000: Aleksandra Prčić (14. I), Izložba plaketa magrade dr F. Bodrogvari (2. III), Vratite nam naše proleće (11. IV), Tragovi – Bogdan Kovačević (9. VI)

2001: Cecilija Milanković (12. II), Cila Bajić (III)

2002: Ilustracije Atila Černika za knjigu Marije Lovrić (14. XII), Šandor Kerekeš (20. XII)

2003: Slike Marije Rafai Kremer iz Sombora (7-20. III), Prolećna izložba – Nevenka Bukvić Grković, Edita Kadirić, Laura Peić, Zvonko Sarić, Robert Tili, Đula Bela, Mile Tasić (21. III), Radovi Čabe Hirmana (13. VI), Dečiji radovi ustanove Naša radost (6. X), Signalistički tekst 3. – Zvonko Sarić, Ilija Bakić, Mile Tasić (27. X) Cecilija Milanković (20. XI)

2004: Kljun (25. III), Izložba ilustracija pesama D. Kostolanjija - dečiji radovi povodom Dana D. Kostolanjija (1. IX), Izložba slika Romskog naroda (22. VI), Slikari Matice Hrvatske (3. VIII), Radovi OŠ “Žarko Zrenjanin” (24. XI), Edita Nemeš Fekete “Ilustracije u keramici na tekstove Kornela Sentelekija i Imrea Čepea” (3. XII)

2005: Prolećna izložba – Danijela Mamužić, Sergej Radulović, Čaba Hirman, Damir Rijović, gosti iz Nemačke (21. III), Dečiji radovi ustanove Naša radost (8. IV), Sekcija amatera penzionera Slap (20. IV), Ljuba Vujošević (14. VI), Fotografije Edvarda Kirbusa i Nikole Tumbasa (22. VII)

Od navedenih izložbi su do sada u pregledima vezanim za istorijat biblioteke bile navedene samo neke, kao naprimer u knjizi “Sto godina Gradske biblioteke u Subotici 1890-1990” sledećim fotografijama: samostalna izložba Roberta Tilija,⁹⁴ modne kreacije Ištvana Franzera,⁹⁵ izložba Tibora Čikoša,⁹⁶ scenografije Pala Petrika,⁹⁷ fotografije Aleksandra Sedlaka,⁹⁸ modne fotografije Katalin Baric iz Budimpešte.⁹⁹ Nije bio jedinstven slučaj da posle izložbe autor pokloni sliku biblioteci, ili da to učini iz nekog drugog razloga. Na osnovu popisa, vidimo međutim da tu ima i dela koja su dospela drugim putem. Judita Plankoš, 1991. godine u pregledu istorije biblioteke perioda 1974-1990. konstatuje “da biblioteka poseduje po veličini skroman, ali lep i funkcionalan izložbeni prostor u kojem pored knjiga, sve češće dobijaju mesto i umetničke slike ili fotografije”, te dodaje: “Zahvaljujući tome, fond ovih eksponata se povećava iz dana u dan i može se reći da institucija već raspolaže zavidnom zbirkom likovnih ostvarenja”. O

⁹⁴ Sto godina Gradske biblioteke, Subotica 1991, str 116.

⁹⁵ isto, str 121.

⁹⁶ isto, str 124.

⁹⁷ isto, str 125.

⁹⁸ isto, str 128.

⁹⁹ Isto, str 135.

tome kako se stvorila ova mala i specifična javna kolekcija postoje šturi podaci, ponekad na poledini samog dela. Mi smo se potrudili da uvodnim tekstom i popisom izložbi ponudimo moguće odgovore i na ovo pitanje. Činjenica je međutim, da u gradu pored javnih gradskih likovnih kolekcija Gradskog muzeja, Likovnog susreta i Zavičajne galerije dr Vinko Perčić, postoji i ova, kolekcija Gradske biblioteke, čije parametre sad nudimo na uvid po prvi put. Od 68 autora, čija imena se navode u popisu, ima akademski i samoobrazovanih stvaralaca, isto tako i naivnih slikara, te stvaralaca čija dela ne govore mnogo, ulaze u oblast kiča – treba međutim priznati, svaka zbirka poseduje takva dela, samo treba paziti da se njihov broj ne ugrozi značaj zbirke. Potpuna analiza kolekcije je moguća kada se spisak bude upotpunio biografijama autora. Ono što sada možemo utvrditi je da kolekcija nosi obeležja zavičajne zbirke, kako iz aspekta autora, tako i po sadržaju. Poseban tematski segment čine portreti i slike sa delovima grada i uže okoline. Neka se dela mogu posmatrati i iz ugla nekadašnjeg vlasnika, kao naprimer dva pejzaža auota Sele-a, pod rednim brojem popisa 88/1-2, za koje se zna da su “iz stana Ambrozija Šarčevića”. Od do sada popisanih 117 likovnih ostvarenja neka oplemenjuju prostor čitaonice, kancelarija i pozajamnih odeljenja, dok se druga čuvaju u depou, možda ne baš adekvatno – za njih bi trebalo napraviti posebne police i fioke. Na kraju, treba spomenuti sličnu delatnost bibliotečkog ogranka na Paliću, gde od 2003. godine takođe postoji mala galerija, te se priređuju manifestacije i kolekcija sličnog karaktera.

Kolekcija slika i skulptura Gradske biblioteke

ACZÉL HENRIK [Acel, Henrik] (Nagyvárad, 1876 – Budapest, 1946)

1/1. Pravoslavna crkva u centru Subotice, 1912.

29 x 46,5 cm; ulje-drvo; sign dl: Aczél Henrik 1912

ÁCS JÓZSEF [Ač, Jožef] (Bačka Topola, 1914 – Novi Sad, 1990)

2/1. Poljski radovi, 1955.

79 x 38,5 cm; ulje-karton; sign dd

ALMÁSI GÁBOR [Almaši, Gabor] (Totovo Selo, 1911 – Subotica, 1994)

3/1. Devojčica nad knjigom, 1948.

46 x 31 x 23 cm; gips; sign na postolju: A 48 I

4/2. Portert Vuka Karadžića

53 x 47 x 28 cm; gips; sign -

raniji inv.br: -

5/3. Portert Dežea Kostolanjija

60 x 40 x 30 cm; gips; sign sa strane:

ANDRUSKÓ KÁROLY [Andruško, Karolj] (Senta/Zenta, 1915)

7/1. Ulica Cara Dušana

42,5 x 60,5 cm; ulje-lesonit

8/2. Gradska kuća u Subotici

38 x 28 cm; kolorisana grafika, sign dl AK

9/3. Gradska kuća u Subotici sa

saobraćajnom tablom

38 x 28 cm; kolorisana grafika, sign dd AK

BAČIĆ ANTUN (Subotica, 1887 – 1977)

10/1. Portert književnika Petra Preradovića, 1908.

- 47 x 37 cm; crtež olovkom; sign dd A. Bačić Zagreb 1908; dl Preradović Hrvatski
BALÁZS G. ÁRPÁD [Balaž G. Arpad] (Felsőtökés/Višnjtejkeš, 1887 – Szeged, 1981)
- 11/1. Porodica sa belim psom
 39 x 29 cm; pastel; sign dd
- 12/2. Cvečara sa vencima
 47 x 55,5 cm; gvaž
- 13/3. Devojka u doroslovačkoj nošnji
 48,5 x 39 cm; monotipija
- 14/4. Seljanka, 1958.
 33,5 x 25 cm; monotipija; sign dl
- 15/5. Portret Blaška Rajića
 36 x 26 cm; komb.tehn.; sign dd
 raniji iv.br: 65
- 16/6. Na moru, 1954.
 31 x 41 cm; akvarel; sign dl
- 17/7. Mediteranska ulica
 19 x 25 cm; kolorisana grafika; sign dd
- BALAŽEVIĆ, IVICA (Tavankut, 1949)**
- 18/1. Ženski akt
 88 x 60,5 cm; tuš
- BAJIĆ, CILA (Subotica, 1930)**
- 19/1. Bundeve, 1996.
 38,5 x 49 cm; ulje-lesonit; sign dd Cila 96
 na poledini: U znak zahvalnosti Gradskoj biblioteci Subotica, mart 2001. Cila Bajić
- 20/2. Perunika, 1991.
 25 x 35 cm; ulje-lesonit; sign dd Cila
- BARKLJUK, LOVRO**
- 21/1. Sekelj Mijo (?)
 ...; crtež olovkom; sign dd: Barljuk Lovro, selo Očura; dl: Mijo Sekelj
- BEŠLIĆ, ANA (Bajmok, 1912)**
- 22/1. Portret**
 62 x 40 x 28 cm; gips; sign sa strane: AB
- 23/2. Portert Mije Mandića
 62 x 43 x 30 cm; gips; sign sa strane: AB
- 24/3. Portret Aksentija Marodića
 60 x 40 x 30 cm; gips; sign sa strane: AB
- 25/4. Portert Ištvana Ivanjija
 45 x 30 x 30 cm; gips
- BEŠLIĆ, IVICA**
- 26/1. Veselje, 1978.
 53 x 43,5 cm; ulje na staklu; sign dl: Ivica 78
 na poledini: Bešlić Ivica: Veseljaci. Bajmok...
 primedba: naiva
- BORŠIK KARLO (Subotica, 1943)**
- 27/1. Bez naziva, 1987.
 31 x 43,5 cm; akvarel; sign dd

primedba: imao izložbu u Biblioteci 15.09.1987.

BOLJKA, JANEZ (Subotica, 1931)

28/1. Novogodišnja čestitka za 1965., 1964.

17,5 x 9 cm; grafika; sign dd: Boljka J. 64.; dl: Srećnu 1965.

BULJOVČIĆ, PETAR (Subotica, pre 1870 – posle 1907)

29/1. Portret Ambrozija Šarčevića, 1902.

79 x 63 cm; ulje-platno; sign dd: Petar Buljovčić u Subotici 1902

CRNOGORAC ÉVA (Bačka Topola/Topolya, 1951)

30/1. Krik

78,5 x 60 cm; ulje-platno; sign sa srane desno

ČOVIĆ, JELENA (Subotica, 1879-1951)

31/1. Portret veterinara Grge Čovića, 1935

61,5 x 48,5 cm; ulje-platno; sign dd: Čović 1935

DEJANOVIĆ, MIHAJLO (Senta, 1913 – Subotica, 1982)

32/1. Slava

40 x 51 cm; ulje-karton; sign dd M Dejanović

33/2. Palić, 1956.

56 x 67,5 cm; ulje-platno; sign dl M. Дејановић 1956

34/3. Gradski park u Subotici, 1956.

66 x 76 cm; ulje-platno; sign dd: M. Dejanović 56

35/4. Čitateljka za stolom, 1955.

43,5 x 32,5 cm; ulje-lesonit; sign lg: M. Dejanović 1955

36/5. Cveće, 1945 (?)

45 x 34 cm; ulje-lesonit; sign gl M. Dejanović

37/6. Subotički pejzaž (sa tramvajem)

49 x 57,5 cm; ulje-platno; sign gd: M. Дејановић 56

na poledini: Sokolsko društvo Subotica

38/7. Portret Joce Mlinka, 1959.

66,5 x 56 cm; ulje-platno; sign gd: M. Дејановић 1959

DEVIĆ, JOVAN (Sanad, 1935 – Subotica, 1998)

39/1. Dve ptice u plavom, 1992.

48 x 68,5 cm; ulje-lesonit; sign dd: J Dević 92

40/2. Cveće u vazi, 1987.

69 x 49 cm; ulje-platno; sign dd: J. Dević 83

DVORACSKÓ LÁSZLÓ [Dvoračko, Laslo] (Čantavir/Csantavér, 1949)

41/1. Starac

58 x 23 cm; drveni reljef

ĐELMIŠ, LUKAČ (Subotica/Szabadka, 1899 – Budapest, 1979)

42/1. Park u jesen

53,5 x 44,5 cm; ulje-platno; sign –

GYERMÁN TIBOR [Đerman, Tibor] (

43/1. Dositelja Obradovića

50 x 35,5 cm; masni pastel

44/2. Portret Njegoša

50 x 35,5 cm; masni pastel

GYURCSI LAJOS [Đurči, Lajoš] (Kikinda, 1922 – Subotica, 1994)

- 45/1. Muškarac s motikom – Kapás férfi, 1983.
40 x 27,5 cm; gvaž; sign dl Gyuresi L. 1983.
- GYURKOVICS HUNOR [Đurkovič, Hunor]** (Pécs, 1941)
- 46/1. Salaš, 1987.
24 x 35,5 cm; akvarel; sign dl Hunor 87
- FARKAS BÉLA [Farkaš, Bela]** (Rijeka/Fiume, 1894 – Palić, 1941)
- 47/1. Pejzaž, oko 1940.
49 x 49 cm; ulje-karton; sign dd: Farkas
- 48/2. Dama u narandžastom, oko 1940.
58 x 47 cm; ulje-platno; sign -
- FEHÉRVÁRI GIZELLA [Fehervari, Gizela]**
- 49/1. Salaši – Tanyavilág
33,5 x 59 cm; ulje-lesonit
primedba: loše
- FOTOGRAFIJA**
- 50/1. Fotografija: Portret mlade žene (Haverda Beti)
78 x 64 cm; fotografija u oval pasparturi
- GŠ**
- 51/1.G. Š.: Tito
61 x 51 cm; ulje-platno; sign dd
- HALUGIN, SAVA (Kneževac, 1946)**
- 52/1. Kalup za portret Dežea Jakaba, 2004.
69 x 46 x 36 cm; gips
raniji iv.br: -
- 53/2. Kalup za portret Marcela Komora, 2004.
69 x 46 x 36 cm; gips
primedba: poklon autora
- HANGYA ANDRÁS**
[Handa, Andraš] (Stara Moravica/Bácskosuthfalva, 1912 – London, 1988)
- 54/1. Autoportert u belom mantilu
60,5 x 47 cm; ulje-platno; sign dd IS Hangya B
- IVANYOS SÁNDOR**
[Ivanjoš, Šandor] (Stara Moravica, 1922)
- 55/1. Mrtva priroda u ostavi, oko 1960.
50 x 36 cm; ulje-karton; sign ds: Ivanyos
- JELIĆ, DRAGICA**
- 56/1. Porteret Munk Artura, 1985.
37 x 38 x 22 cm; gips; sign sa strane: znak
- JENOVAC, STEVAN (Sanad, 1910 – Senta, 1954)**
- 57/1. Cveće u vazi
54 x 44,5 cm; ulje-lesonit; sign –
primedba: Na drugoj strani ploče nedovršena mrtva priroda sa džezvom i šoljicom
- KARLAVARIS, BOGUMIL (Perlez, 1924)**
- 58/1. Pejzaž
27,5 x 39 cm; akvarel; sign ds: B. Karlavaris
na poledini: Poklon galerije “Atrijum”, juni 2000.

KEREKES SÁNDOR - KES**[Kerekeš, Šandor – Keš]** (Subotica/Szabadka, 1945)

59/1. Cveće radosti, 1999.

30 x 50 cm; komb.tehn.

na poledini: Ovu sliku sa radošću poklanjam Gr. biblioteci 18. XII 1999.

KOJIĆ A. DROZDIK

60/1. Cveće u saksiji

46 x 29,5 cm; masni pastel; sign dd

KUBÁT JÓZSEF [Kubat, Jožef] (Subotica/Szabadka, 1907 – 1994)

61/1. Igra dece, 1956.

51,5 x 70,5 cm; karton-ulje; sign gd

KULUNDŽIĆ, ANDRIJA (Subotica, 1897 – 1972)

62/1. Meana Poljaković, 1958.

50 x 60 cm; ulje-lesonit; sign dl Kulundžić A. 1958. (?)

primedba: vidi se Muzička škola

LUKAČ NIKOLA (Novi Karlovci, 1938)

63/1. Zima na salašu, 1985.

40 x 55 cm; ulje-platno; sign dd

MAČKOVIĆ, ANGELA (Subotica, 1883 – Palić, 1966)

64/1. Pletilja

51 x 44,5 cm; ulje-lesonit; sign dd Mačković A.

MAGYARI DOMONKOS [Mađari, Domonkoš]

65/1. Mrtva priroda sa flašom, testerom i čekićem, 1947.

12 x 17 cm; akvarel; sign dd Magyari 947 (pokrivena pasparturom)

na poledini: Prema podacima Jožefa Guljaša ovo je delo Magyari Domonkosa.

Poklon od Guljaš Jožefa iz Subotice. 31. XII 1986.

Primedba: Mađari Domokoš je bio novinar "Naplo"-a

MATKOVIĆ, GUSTAV (Subotica, 1922 – 1990)

66/1. Radijalac sa Gradskom kućom, 1960.

63 x 90 cm; ulje-platno; sign dd: G. Matković 1960

67/2. Dvorište Narodnog kazališta

28 x 39 cm; ulje-karton; sign dd

68/3. Kerska crkva

63 x 88,5 cm; ulje-platno; sign dd G Matković

69/4. Krovovi Subotice

37 x 46,5 cm; ulje-platno; sign dd Matković Gustav

NAJBAUER, ŠARLOTA (Subotica, 1927)

70/1. Plavi jorgovan, 1996.

80 x 60 cm; ulje-platno; sign dd: Sarlotta 27. II 96.

na poledini: Poklon mom rodnom gradu Subotici

NEMES FEKETE EDIT [Nemeš Fekete, Edit] (Subotica/Szabadka, 1944)

71/1. Ilustracija za tekst K.

Sentelekija "Zid i kapija – Ovde sam živeo, sanjao" (Fal és kapu – Itt éltem, álmodtam), 1995.

32 x 30 x 12 cm; keramika; sign na postolju od dole

primedba: poklon autora nakon izložbe 2004.

NEPOZNATI AUTOR

72/1. Nepoznati autor: Portret Zarich Jakaba

51 x 42,5 cm; ulje-platno; sign -
na poleđini: Zarich Jakab Dietai követ 1811.

73/2. Pejzaž sa pegazom i golubom

31,5 x 46,5 cm; crtež tušem; sign dd (ćirilicom)
mesto nalaženja: Računovodstvo

74/3. Glumci

44 x 25 x 20 cm; bronza

75/4. Mrtva priroda s violinom

59,5 x 49,5 cm; ulje-karon; sign dd NP

NEŠIĆ, DRAGAN (**Kruševac, 1954.**)

76/1. Iz ciklusa Lovčeve oaze, 1996.

35 x 32 cm; komb.tehn.; sign.dd Nešić

NIKOLAJEVIĆ, MILIVOJ (**Sremska Mitrovica, 1912 – Novi Sad, 1988**)

77/1. (?) Pejzaž NS

68 x 29 cm ?; ulje-karton

78/2. Slame

26 x 44,5 cm; pastel; sign dd: M. Nikolajević (ćir.)

ODRI KATALIN, **Senta**

79/1. Kruške, 1992.

28 x 41 cm; ulje-platno; sign dd: Odri 92
na poleđini: Gradskoj biblioteci poklon od autora Odri Katalin, 97. V. 6.
primedba: izložba je bila priređena u predvorju čitaonice prilikom promocije knjige iz oblasti psihologije

OLÁH SÁNDOR

[**Olah, Šandor**] (Magyarceke/Mađarčeke, 1886 – Subotica, 1966)

80/1. Portret Tolnai Lasla

56 x 43,5 cm; ulje-platno; sign –

PETRIK PÁL [Petrik, Pal] (Subotica, 1916-1996)

81/1. Pejzaž sa salašem

29 x 68 cm; gvaž

82/2. Čitaoc

34 x 49,5 cm; akvarel

na poleđini: Ajándék a Városi Könyvtár száz éves évfordulója alkalmából. Petrik Pál

PETROVIĆ, BOŠKO (Novi Sad, 1922 – 1982)

83/1. (?) Ulica na Petrovaradinu

48,5 x 39 cm; ulje-lesonit; sign –

PFEIFFER, STEVAN (Subotica, 1939 - ?)

84/2. Bez naziva, 1986.

86,5 x 49 cm; komb.tehn.na paltnu; sign gl: Pfeiffer, sredina: 1986

PÓSA EDE [Pósa Ede] (Doline/Völgyes, kraj Kanjiže, 1947)

85/1. Obala Tise, 1992.

24 x 32 cm; akvarel

primedba: sliku je za kolekciju odabrao Slavko Matković nakon izložbe akvarela Gardskog muzeja Senta

SZAJKÓ ISTVÁN [Sajko, Ištvan] (Subotica, 1955)

86/1. Gradska Biblioteka Subotica

100 x 70 cm; pastel; sign dd

SZEDLÁR RUDOLF [Sedlar, Rudolf]

87/1. Ciganka, 1994.

32,5 x 42 cm; ulje-lesonit; sign dd: Sedlar

na poledini: Poklon autora G. bibl. 10. 4. 1995.

Primedba: veoma nevesto

SZELE [Sele]

88/1. Mesečina nad vodom

30 x 60 cm; ulje-karton; sign dd

na poledini: Iz stana Ambrozija Šarčevića, dar Karvaz

89/2. Močvarni teren

30 x 60 cm; ulje-karton; sign dd

na poledini: Iz stana Ambrozija Šarčevića, dar Karvaz

SZILÁGYI LÁSZLÓ [Siladi, Laslo] (Subotica, 1909 – 1980)

90/1. Salaš

49 x 60 cm; ulje-platno; sign gl: Szilágyi L

ŠEBEKOVIĆ, TOMISLAV (Ivangard, 1929)

91/1. Crkveni tornjevi, 1953.

48,5 x 33,5 cm; ulje-karton; sign gd: T. Šebeković 1953.

ŠEGEC KARLO (Sombor, 1928)

92/1. Naiva bez naziva, 1988

44 x 64 cm; ulje-platno; sign: dd Šegec 1988

na poledini: Na poklon Gr.bibl. decembra 1988.

SLAJF SÁNDOR [Šlajf, Šandor] (Bečej, 1951)

93/1. Portret starice, 1997.

48 x 35,5 cm; ulje-platno; sign dd

TIKVICKI, PAVLE, Subotica - Pariz

94/1. Autoportret

45 x 35,5 cm; ulje-karton; sign dd

primedba: dobar kolorista

95/2. Autoportert, 1950

38 x 26cm; crtež ugljenom; sign dd T.P.

96/3. Imre Čepe, 1950.

60,5 x 51 cm; ulje-platno; sign dl PT 1950

TIKVICKI, IVAN (Subotica, 1913 – 1990)

97/1. Pejzaž

23 x 12, 5 cm; tuš

98/2. Maksim Gorki, 1946.

70 x 47,5 cm; crtež ugljenom; sign dd: I T 946

TOLNAI LÁSZLÓ [Tolnai, Laslo], Subotica

99/1. Pijanica, 1987.

31,5 x 23 cm; olovka; sign dd Tolnay László 1987. I. 22.

100/2. Portert Šandora Olaha, april 1908 (?)

29 x 21 cm; tuš; sign dd april 1908 (?) Tolnay

- raniji inv.br. 31, 62
TÖRÖK ISTVÁN [Terek Ištvan] (Čurgo/Csurgó, 1940)
 101/1. Ženski štrand na Paliću, 1974.
 36 x 47,5 cm; akvarel; sign dd: Török 74
- URBÁN GÁBOR [Urban, Gabor]**, Palić
 102/1. Doručak risara
 47 x 68 cm; ulje-platno; sign dd Urbán Gábor
- VASS KÁLMÁN [Vaš Kalman]** (Subotica, 1881 – 1963)
 103/1. Autoportret
 41,5 x 29 cm; ulje-karton
- VINKLER IMRE (Subotica, 1918 – 1967)**
 104/1. Mrtva priroda
 49,5 x 34,5 cm; tuš
- WEIL ERZSÉBET [Vejl Eržebet]** (Subotica, 1932)
 105/1. Portert Jožefa Gintera (Günther József), 1971
 59 x 40 x 26 cm; gips; sig sa strane dole
- 106/2. Portert Adolfa Singera, 1962.
 53 x 38 x 25 cm; gips; sign sa strane
- VLAJKO, P.**
 107/1. Seljačka soba sa pećkom, 2000.
 39 x 58 cm; ulje-lesonit; sign dl: П. Влајко 2000
 primedba: autor je iz Subotice, naginje naivi
- VOJNIĆ, MARIJA, Subotica**
 108/1. Cveće u vazi
 30,5 x 21,5 cm; sign dd MARA 88
 na poleđini: Poklon galeriji Gradske biblioteke od Vojnić Marije 1988
 primedba: veoma nevesto
- VUKOVIĆ, MARKO (Subotica, 1913 – 1981)**
 109/1. Portet Lazara Stipića upravnika biblioteke
 26 x 19,5cm; crtež ugljenom, sign dd
- 110/2. Portret Ivana Milankovića predsednika NOO
 48 x 40 cm; ulje-platno; sign dd: Marko
- 111/3. Crkva i kuće u Keru, 1955.
 39,5 x 42,5 cm; pastel; sign dd M. Vuković 55
- 112/4. Ulica u Malom Bajmoku, 1954.
 46 x 64,5 cm; ulje-platno; sign dd M. Vuković 954
- 113/5. Ulica Cara Dušana, 1953.
 60 x 50 cm; ulje-platno; sign: -
 primedba: Ista slika istog autora se nalazi u predvorju čitaonice
- 114/6. Fijakeri, 1955.
 46 x 64,5 cm; ulje-platno; sign dd: M Vuković 1955
- 115/7. Cveće u vazi
 52 x 42,5 cm; ulje-lesonit; sign dd: M. Vuković
- 116/8. Oranje, 1955
 46 x 65 cm; ulje-platno; sign dd: M Vuković 1955
- 117/9. Ulica Cara Dušana, 1953.

59 x 48 cm; ulje-platno; sign: dl: M. Vuković 53
 primedba: Ista slika istog autora se nalazi u sekretarijatu
 ŽDRALE, RADOVAN (*Baljci kod Bileće, 1929*)
 118/1. Imaginacija V
 23 x 38 x 28 cm; kamen

ГРАЂА

Зоран Вељановић

ПРАВИЛА СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У СУБОТИЦИ ИЗ 1928. ГОДИНЕ

(АРХИВСКА ГРАЂА КАО ПРИЛОГ ПОВЕСНИЦИ СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У СУБОТИЦИ)

Уводно слово

Оснивање Српске читаонице у Суботици отпочело је у јануару 1861. године, да би оснивачка скупштина одржана 1862. године. За кратко време око Читаонице се окупило велики број чланова и она је постала снажан ослонац националног идентитета Срба у Суботици.

Први председник Српске читаонице био је Јован Димитријевић, адвокат, градоначелник Суботице (1850-1860). Међу оснивачима били су најугледнији представници грађанске класе учитељи, свештеници, трговци, земљопоседници: Исак Лудајић, парох, Јован Радић, парох, Ђорђе Гојковић, Никола Коњовић, Божидар Вујић, Антоније Хаџић и Јован Димитријевић.

Циљ оснивања Читаонице био је пре свега национално уједињење, културни и просветни просперитет суботичких Срба, док се делатност чланства одвијала у два основна правца:

1. анимирање чланства за активност у Друштву (редовни доласци, дружење, читање, учествовање на литерарним конкурсима, беседама са игранкама...) и
2. културни, просветни и национални рад који је имао много шири и сложенији значај од самог читања штампе и књига и који се испољавао не само у Граду него и ван њега.

На оснивање Српске читаонице у Суботици велики утицај имала је Српска читаоница у Новом Саду са својим председником др Светозарем Милетићем и најпосредније тек основано Српско народно позориште у Новом Саду. Првобитне просторије Читаонице налазиле су се у згради Српске православне цркве, а затим у два задужбинама Душана Радића и Јована Остојића.

По ослобођењу и уједињењу Барање, Бачке, Баната и Срема са матицом Краљевином Србијом, а потом стварања нове јужнословенске државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, неки од циљева Читаонице су се променили. Борба за национални опстанак била је окончана (односно, такав је био званичан став), а тежње нове државе иле су заокруживање културног простора и ширење југословенске идеје. Стварање нове државе било је проткано с једне стране, одбацавањем оних националних идеја које су важиле у бившој Хабсбуршкој Монархији, а с друге стране (осим образовно-васпитне функције) прихватањем нових циљева који су се наметали новим временом.

После Другог светског рата под налетом соцкултурних организација и прикривеног, али сталног притиска на српска друштва и Српску православну цркву као и на непревазиђене тешкоће које су током рата погодиле Читаоницу, њено обесправљено чланство се разишло а Читаоница после скоро сто година непресталног делања престала са радом 1959. године. ¹

* * *

Архивска грађа, односно оно што је до сада познато и пронађено о Српској читаоници у Суботици, систематизована је у Историјском архиву у Суботици у фонду под називом: **Српска читаоница у Суботици** са ознаком Ф: 436. ²

На основу целокупног увида у сачувану архивску грађу Српске читаонице у Суботици, можемо констатовати да је још увек непотпуна и да су од наикадашње богате заоставштине, услед више него драматичне историје, остали само фрагменти, о чему смо већ писали. ³ Ипак пронађена количина архивске грађе која је евидентирана, прикупљена и систематизована, у досадашњим истраживањима као и изван број новопронађеног архивског материјала дала нам је могућност да употпунимо сазнања о Српској читаонници. Па тако успели смо и да пронађемо и делимично реконструишемо и комплетирамо Уставе, односно Правила Српске читаонице као основних аката Друштва. Пронађени примерци покривају готово читаво столеће деловања Српске читаонице и на основу њих могу се извући низ веома вредних података о устројству и раду Српске читаонице у Суботици у периоду од средине деветнаестог до средине двадесетог столећа. ⁴

Даљи истраживачки рад биће усмерен пре свега на изналажење записника Управног одбора Читаонице као и спискови чланства кроз временске периоде, као и на проналаску Правила која су се користила после периода окупације, односно Другог светског рата. На основу њих могли би, на пример, да сазнамо како је Српска читаоница, иако изричитој забрани таквог поступка, колективно приступила Српском културном клубу и друго. ⁵

Одређена количина, односно већина, данас сачуване архивске грађе, претпостављамо, налази се и даље у приватним рукама бивших чланова Српске читаонице или чланова њихових породица. То су пре свега фотографије али и

она документа која су била везана за личности и њихова звања у оквиру Читаонице. Поучени прошлoшћу, њихови власници још увек нису спремни да своја сећања и вредна документа ставе под браву неких од установа културе или на увид јавности. ⁶

Устави и Правила

Како смо већ и напоменули на почеку рада посебну занимљивост у архивској грађи о Српској читаоници у Суботици представљају њени Устави, односно као се називају од почетка 20 столећа - Правила. Кроз њихове чланове сагледавали су се циљеви Друштва, регулисао рад, права и обавезе управе и чланства. ⁷ Отуда у Уставу Српске читаонице у Суботици већ у првом члану првог Устава се каже:

»Српска читаоница је завод ком је задатак да облагорађава нарави и унапређује опште изображење и фин укус.»

Ово место, које је уживању одличног друговања посвећено, општа је својина чланова Читаонице»... ⁸

Устав је такође одређивао чланство и нивое чланства: редовне, ванредне, помажуће, почасне, као и висину накнаде «пристојбине». Кроз овај члан, који се најчешће мењао, могу се пратити циљеви Друштва кроз временске периоде. У почетку чланом је могао постати *«сваки човек поштеног имена и неприкорног моралног владања»*, ⁹ потом под стегама хабсбуршке власти коју је спроводила крута администрација као одговор на интезивно притискање националног бића и помађаривање, да чланом Српске читаонице *«може бити сваки Србин без разлике пола, ма које вероисповести, безпрекорног моралног владања који уплати годишње 6 пенгова у друштвену благајну од 18 година старије лице које, се подвргне обавезама које прописује читаонична правила и које 1/3 чланова Управног одбора лично познаје»* ¹⁰ (за аустријски односно аустроугарски период) и на послетку, обзиром да је остварен национални и политички циљ Срба у Угарској, а то је уједињење са матицом Србијом, овај члан се поново мења како су се променили и неки од основних циљева Друштва. Борба за национални опстанак била је окончана (односно такав је био званичан став), а тежње нове државе биле су заокруживање културног простора и ширење југословенске идеје. Стварањем нове државе било је проткано с једне стране, одбацивањем оних националних идеја које су важиле у бившој Монархији, а с друге стране (осим образовне и васпитне функције) прихватањем нових циљева који су се наметали новим временом. Одтуда у члану Правила (дакле из перод Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно од 1929. године Краљевине Југославије) који одређује припадност чланству Друштва пише: *«Редован члан може бити сваки Славен држављанин Краљевине С. Х. С. без разлике пола и исправног моралног владања.*

Ванредни члан може бити сваки грађанин Краљевине С. Х. С. безразлике пола и исправног моралног владања.» ¹¹

* * *

Да би Устави или Правила били доступни свим заинтересованим часницима али и члановима умножавани су преписивањем руком – манускрипт - али и штампани као на пример у Новом Саду (1861), Панчеву (1880) и Сомбору (1908).¹² Отуда се са правом може поставити питање: да ли су и Суботичани следили своје колеге у Новом Саду, Панчеву и Сомбору и они одштампали свој примерак Правила, поготово када је од 1900. године уследио општи полет у раду Српске читаонице.¹³

Дакле, одштампана Правила Српске читаонице у Суботици до сада нисмо успели да пронађемо и њихово питање је још увек обавијено велом тајне.

У истраживањима које смо вршили и која су трајала скоро пуну декаду, успели смо да пронађемо и прикупимо пет примерака Устава-Правила Српске читаонице у Суботици, од којих ниједан није штампан, односно сви су у манускрипту (руком писани), те сазнања за постојање Правила Српске читаонице (из 1937) и «Домаћа правила» (из 1940) која до нисмо пронашли, а за која имамо, на основу одлуке Управног одбора Читаонце, сазнања да су била штампана. Навешћемо их по хронолошким редом онако како су настајали, односно онако како смо их устројили по досадашње пронађеним примерцима и сазнањима о њима,¹⁴ што не значи да се њихов редослед, уколико пронађемо још неки примерак Правила, неће изменити:

1. *Устави Српске читаонице, из 1865. године.*
2. *Устав Српске читаонице од 21. јула 1868. године (Будимпештански примерак).*
3. *Устав Српске читаонице из 1868. године (Суботички примерак).*
4. *Правила Српске читаонице у Сабадки (без датума, после 1868, а пре 1918).*
5. *Правила Српске читаонице из 1928. године*
6. *Правила Српске читаонице од 21. фебруара 1937. године, дакле из периода Краљевине Југославије која су важила од 21. фебруара 1937. године па до јуна 1940.*
- *«Домаћа правила Српске читаонице у Суботици» од 14. септембра 1940. године*

* * *

Опис правила Српске читаонице из 1928. године

Правила Српске читаонице из 1928. године, дакле из периода Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која су донета на Ванредној Скупштини Српске

читаонице 17. децембра 1928. На последњој страници Правила исписана је на истој писаћој машини белешка: Таксена марка од. Дин. 10. – и Број: 2414/1928.

В. Ж. Затим одобрење које гласи: *«на основу решења Министарства Унутрашњих Дела Д. З. број 8470/1926. ова Правила видио и одобрава»*. У следећем реду стоји са леве стране датум: *«22. децембра 1928. године»*, док десно од њега: *«Велики жупан Града Суботице Душан Манојловић с.р.»* У наредном реду у левом углу стоји *«Број:222/1929.кап.»*

Текст *Правила* садржи упола мање чланова од претходног, дакле свега 29 чланова распоређених у 5 главе са следећим насловима: *I. Име и печат, II. Циљ и средства, III. Чланови, IV. Органи а/ Скупштина б/ Управни одбор ц/ Надзорни одбор, V. Измена Правила и престанак Читаонице*. Већ на први поглед се може уочити различитост ових Правила са претходно наведеним. Свих 29 чланова су различити од претходно наведених Правила из 1865, 1868, 1865. године. Правила су исписан на 6 страница, рачунајући шесту на којој се налази белешка са решењем, писаћом машином, не баш читко, на српском (латиничним писмом) језику, на лошој, скоро провидној, хартији на којој избијају слова са претходне стране. Формат листова је стандардан то време 200 x 320 мм, али због оштећења по рубовима (услед употребе и лоших услова чувања) нешто је смањен-скупљен. У тренутку проналаска листови нису била спојени као претходни, концем, већ обичном металном спајалицом одозго, што је проузруковало цепање листа са те стране. Листови имају већа оштећења по рубовима, али она нису таква да би битније утицала на исчитавање текста. Временом поједини делови речи на рубовима листова као и поједина почетна слова су исчезла, али она не представљају проблем за тачно исчитавање недостајућих слова или речи.

Језик Правила је осавремењен, без стилизовања, шкрт, правно-технички, али у појединим речима особен за Србе у Суботици. У реченицама превладава употреба инфинитива). За циљеве Друштва, у духу новог тадашње савременог времена, ова Правила веле:

...»Циљ читаонице је образовање народа и друштвени саобраћај чланова, те у ту сврху ставља на расположење својим члановима новине и књиге, приређује забаве и држи предавања.» 15

Ово је једини сачувани примерак, односно препис који је урадио 26. априла 1932. године Душан К. Јовић, студент права и други секретар Друштва. 16 Из поменутог периода и није нам познато да ли постоји још неки примерак овог устава, као ни то у коју сврху (за личну употребу или слично) је поменути други секретар Читаонице прекуцавао текст Правила. И на то питање даће одговор наредна истраживања. Фотокопију коју смо начинили прикључили смо фонду Српска читаоница под бројем Ф:436. 17 Оригинални примерак је пронађен у Архиви Српске православне црквене општине храма Св. Вазнесења Господњег у Суботици. Без инвентарног броја је.

* * *

Од описаних шест *Устава-Правила* и једаног *Домаћег рада* до сада смо објавили текст ***Устава Српске читаонице из 1868. године*** и текст ***Правила Српске читаонице у Сабадки*** (без датума, али на основу текста и посредних података који се налазе у њему може се хронолошки уврстити у приложени редослед, а временски после 1868. године, а пре 1918. односно уједињења). 18

У овом раду смо припремили текст наведених Правила Српске читаонице у Суботици из 1928. године, која су у нашем раду у набрајању Правила под бројем 5. Текст је дат у препису, дакле онако како је у оригиналу написано без икаквих интервенција у вези правписа. Једине интервенције (недостајућих речи и слова) стављане су у заграде. Па ево тог текста:

P R A V I L A

SRPSKE ČITAONICE u SUBOTICI.

I. IME i PEČAT.

§ 1.

(Srpska č)itaonica osnovana 1868. nosi ime: Srpska Čitaonica u Subotic(i) upotrebljuje duguljast pečat sa natpisom: Srpska čitaonica u Subotici.

Poslovni jezik je srpski, ćirilicom.

II. CILJEVI I SREŠTVA.

§ 2.

Cilj čiaonice je obrazovawe naroda i društveni saobraćaj članova, te u tu svrhu stavlja na raspoloženje svojim članovima novine i knjige, priređuje zabave i drži predavanja.

§ 3.

Prihodi čitaonice su:

- 1./ članarine,
- 2./ drugi razni prihodi.

III. Č L A N O V I:

§ 4.

(Č)lanovi čitaonice su:

- a./ redovni,
- b./ vanredni.

Redovan član može biti svaki Slaven državljanin Kraljevine S.H.S. bez raliike pola i ispravnog moralnog vladanja.

Vanredni član može biti svaki građanin Kraljevine S.H.S. bez razlike pola i ispravnog moralnog vladanja.

Redovan član se obrazuje na 3 godine biti član, a vanredni i kraće vreme a najmanje na 3 meseca. Ko želi biti član Čitaonice ima se pismeno prijaviti Upravnom odboru sa p(r)erporukom jednog redovnog člana.

Upravni Odbor prima članove tajnim glasanjem bez rasprave.

Skupština određuje od vremena do vremena visinu članarine,koja je ista po veličini za obe verste članova.

§ 5.

Samo redovni članovi savetuju i odlučuju na skupštinskim sednicama i samo ovi mogu biti birani u upravni Odbor i Nadzrni Odbor i časnike.

§ 6.

Članstvo prestaje:

- 1./ Smrću,
- 2./ Istupanjem, ako to član pismeno prijavi Upravnom Odboru mesec dana pre nego isteče rok, na koji se obavezao, a inače članstvo traje na dalje za isto vreme.
- 3./ Seobom iz mesta.
- 4./ Gubljenjem političkih prava ili osudom krivičnog suda zbog običnog zločina i
- 5./ Isključenjem.

§ 7.

Skupština isključuje na predlog Upravnog Odbora većinom od $\frac{3}{4}$ članova iz zajednice onoga člana, koji radi protiv opstanka Čitaonice i njenih smerova ili ne čini zadosta obavezama svojim, prema (Č)it.

IV. ORGANI:

§ 8.

Organi (Č)itaonice su:

- 1./ Skupština,
- 2./ Upravni Odbor,
- 3./ Časnici i
- 4./ Nadzorni Odbor.

A./ SKUPŠTINA:

§ 9.

Skupština se sastaje u redovnu sednicu jedamput u godini januara meseca, a u vanrednu prema potrebi, po odluci Upravnog Odbora ili na pismeni zahtev 20. članova. Skupštinska sednica se može održati, ako je bar $\frac{1}{4}$ članova prisutno, inače se Skupština saziva ponovo najdocnije na 8 dana i održava se bez obzira na broj prisutnih, a po prvom utvženom dnevnom redu.

§ 10.

Delokrug je Skupštine:

1. / Uzima u pretres izveštaj Upravnog odbora o godišnjem radu čitaonice.
2. / Bira tajnim glasanjem Upravni i Nadzorni Odbor i časnike, kom prilikom predsedava najstariji član.
3. / (Određuje) članarinu, proračun za iduću godinu, odzaključne račune i daje razrešnicu.

4. / Pretresa predloge upravnog Odbora kao članova, koji svoje predloge pismeno prijave predsedničtvu pre skupštinske sednice na 3 dana.
5. / Isključuje članove.
6. / Preinačuje društvena pravila.
7. Rešava o prestanku Čitaonice.

§. 11.

Skupština rešava javnim glasanjem, običnom većinom prisutnih članova izuzevši naročite odredbe ovih pravila. Kad 5 članova zahtevaju, glasanje je tajno.

§. 12.

Skupštinske sednice su javne.

§. 13.

O skupštinskom radu vodi se zapisnik i overavaju ga predsednik, tajnik i 2 od Skupštine za to izabrana člana.

B./UPRAVNI ODBOR

§. 14.

U upravni odbor spadaju svi časnici i od Skupštine na 3 godine izabrani odbor, čiji se broj kreće između 12 i 24.

Svake godine istupa 1/3 biranih članova; po prvom izboru p... 2/3 određuje kocka.

§. 15.

Upravni odbor sastaje se redovno prve nedelje svakog meseca a po potrebi i više puta, kada to pretседnik, 2 odborska člana ili nazorni Odbor za nužno nađu.

§. 16.

Upravni Odbor donosi pravovaljane odluke, ako je prisutno ... pretседnika najmanje 3 odborska člana.

§. 17.

Delokrug upravnog odbora je:

1. Da izvršuje zaključke skupštinske.
2. Da zgotovljava godišnji izveštaj o radu.
3. Da priugotavlja za Skupštinu predloge, proračun, gleda završne račune i podnosi ih Skupštini.
4. Prima članove.
5. Priređuje zabave.
6. Postavlja i otpušta služitelja.
7. Otpravlja sve poslove, koji ne spadaju u delokrug Skupštine.

§. 18.

Upravni Odbor za svoj rad odgovara Skupštini.

V. Časnici.

§. 19.

Časnici su: pretsednik, potpretsednik, tajnik, blagajnik, knjižničar i domaćin, koje Skupština bira na godinu dana.

§. 20.

Pretsednik zastupa čitaonicu, potpisuje sve spise i čuva pečat, saziva pismenoo sa označenjem dnevnoga reda sednicu Skupštine unapred za 8 dana, a Upravni Odbor bar na 24 sata, pretsedava u njima, objavljujednevni red i glasa samo pri jednakoj podeli glasova i oglašuje zaključke, vlastan je mimo proračuna uputiti blagajnu na isplatu do 100. – dinara, što prijavljuje narednoj odborskoj sednici, ali na taj način ne sme se godišnje više od 2.000. – dinara izdati.

§. 21.

Potpretsednik po potrebi u svemu zamenjuje presednika.

§. 22

Tajnik obavlja sve pismene poslove, izveštava u Odborskim i Skupštinskim sednicama i čuva spise.

§. 23.

Blagajnik rukuje blagajnom pod nadzorom Upravnog i Nadzornog Odbora, isplaćuje po upustu pretsednika sve u proračunu utvrđene i po 20. § van proračuna

upućene izdatke, vodi dnevnik i glavnu knjigu, sastavlja završne račune i nacrt za proračun, novčani imetak ulaže u Štedionicu, koju mu Upravni Odbor označi, a kod sebe može imati samo oko 200. – dinara.

§. 24.

Knjižničar rukuje knjižnicom i upućuje blagajnu na isplatu u okviru svote utvrđene u proračunu za knjižnicu.

§. 25.

Domaćin se stara za sve ekonomske potrebe čitaonice.

C./ NADZORNI ODBOR.

§. 26.

Nadzorni odbor se sastoji iz 3 člana koja bira Skupština na godinu dana od članova koji nisu u Upravnom odboru.

§. 27.

Nadzorni odbor pregleda završne račune i bar dvaput godišnje blagajnu i o tome podnosi svoj izveštaj Upravnom odboru.

V. IZMENA PRAVILA I PRESTANAK ČITAONICE.

§. 28.

O izmeni ovih pravila i prestanku Čitaonice rešava po prethodnom skupštinskom zaključku toga radi sazvana Vanredna Skupština.

O izmeni bilo kojeg §-a ovih pravila odlučuju prisutni sa $\frac{3}{4}$, a na osnovi ove odluke pri gradnji novoga §-a, sa običnom većinom glasova.

Za odluku u kojoj se izriče prestanak Čitaonice moraju glasati $\frac{3}{4}$ svih članova Čitaonice.

Za ove slučajeve ne važi zadnje naređenje u drugoj alineji §-a 9.

§. 29.

Po prestanku ove Čitaonice, rukovaće njenim imanjem Čitaonice Srpska Pravoslavna Crkvena Opština, u Subotici.

Ako se u mestu vremenom osnuje nova Srpska Čitaonica, Crkvena Opština u Subotici predaće joj ovo imanje na rukovanje. Novoosnovana Čitaonica može samo prihode ovoh(g) imanja trošiti, a ima po svome prestanku taj imetak neokrnjeno Srpskoj Pravoslavnoj Crkvenoj Opštini povratiti.

U koliko se, pak, od prestanka ove Čitaonice u roku od 30 godina ne osnuje nova Srpska čitaonca, celokupno imanje ove Čitaonice, koja se bude nalazilo pod rukovanjem Srpske Pravoslavne Crkvene Opštine prelazi u svojinu iste pod imenom: «Fond Srpske Čitaonice u Subotici», čiji prihod će se moći upotrebiti isključivo na potpomaganje siromašnog i iznemoglog srpskog življa pravoslavne veroispovesti u Subotici.

Iz Vanredne Skupštine Srpske Čitaonice u Subotici.

Subotica, 17. decembra 1928. godine.

Slavko Ćićić s. r.	Đura K. Jović s. r.	Ivan Brankovan s. r. predsednik
tajnik	Petar B. Bajić s.r.	konstituirajuće skupštine
	Overači:	

Na poledini Pravila ispisano je

Taksena marka od Din. 10.-

Broj: 2414/1928. V.Ž.

Na osnovu rešenja Ministarstva Unutrašnjih Dela D:Z. Broj 8470/1926 OVA
PRAVILA VIDIO i ODOBRAVA.

Subotica, 22. decembra 1928. godine

/:M.P.:/

Veliki Župan Grada Subotice
Dušan Manojlović s.r.

Broj:222/1929.kap.

Напомене и објашњења:

1. Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862-1959)*, Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 53-54; Зоран Вељановић, *Стотину и четрдесет година од оснивања Српске читаонице у Суботици (1861 - 2001)* у: *Луча*, 1/2001, Суботица, 2001, стр. 71-79;
2. Историјски архив Суботица (у даљем тексту ИАСу) Ф: 436. Одлуком Стручног већа ИАСу формиран је фонд Српска читаоница у Суботици који је уписан у регистар фондова и збирки под бројем Ф:436.
3. Зоран Вељановић, Архивска грађа о Српској читаоници у Историјском архиву Суботица у: ЕХ PANNONIA 5-6-7/2003, стр. 9-16; ИАСу, Ф:436.1. 52. Петар Огњанов, *Извештај за Градски народни одбор Суботица о Српским културним друштвима у Суботици*, Суботица 1952. (У рукопису). Око судбине архиве Друштва, Огњанов је у рукопису написао да је целокупна архива предата окупаторској, дакле мађарској војној власти, али није навео да ли је враћена после ослобођења. Такође, Огњанов није навео каква је била њена даља судбина. Но, архива која је дакле била вођена и целокупна губи се траг.
4. Зоран Вељановић, *Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици)* у: ЕХ PANNONIA 8/2004, стр. 91-105.
5. ИАСу, Ф: 436.1.49. чл. 62: «Читаоница корпоративно не може бити члан никаквог друштва»
6. Зоран Вељановић, *Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици)* у: ЕХ PANNONIA 8/2004, стр. 91-105; Истраживачки рад на терену потврдио је изречену тврдњу. Тако смо само код пок. Богдана Гаванског (рођака по женској линији са Јованом Димитријевићем, првим председником Српске читаонице) имали прилику да видимо одређени број фотографија и докумената о разним српским друштвима па и Српској читаоници. Од пок. Гаванског смо добили породичну фотографију Јована Димитријевића. Потом смо у Архиви СПЦО пронашли још два устава Српске читаонице као и извештај број врло значајних докумената.
7. Десанка Стаматовић, *Правила старих српских читаоница* у: *Свеске*, Панчево, год. VI, (ванредни број) 6/1994, стр. 71-72;
8. ИАСу, Ф: 436.1.27. Устав Српске читаонице из 1865, чл.1.
9. ИАСу, Ф: 436.1.27. Устав Српске читаонице из 1865, чл.2.

10. ИАСу, Ф: 436.1.49. Устав Српске читаонице (после 1868-пре 1918), чл.11.
11. ИАСу, Ф: 436.1.51. Правила Српске читаонице из 1928, чл. 4.
12. *Устав за Читаоницу српску у Новом Саду* (фототипско издање), Нови Сад, 1993. (приредили Драган Којић и Владимир Јокановић); *Устав Сомборске српске читаонице* (фототипско издање), Сомбор, 1998. Приредио Радивој Стоканов.
13. Опширније видети у: Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862-1959)*, Суботица-Нови Сад, 1998.
14. Зоран Вељановић, *Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици)* у: ЕХ PANNONIA 8/2004, стр. 94-97.
15. ИАСу, Ф: 436.1.50. Правила Српске читаонице из 1928. Чл.2.
16. Исто, копија коју смо сачинили прикључили смо у Ф: 436. 1. 50. О томе сведочи кратка белешка на омоту Правила Српске читаонице. Такође, на истом омоту стоји белешка (од непознатог аутора) да су то стара правила и да су важила до 21. фебруара 1937. године. Но, и овај податак нам доноси веома важан податак, а то да је су 21. фебруара 1937. године донешена нова Правила. Дакле, у нади да се нису неповратно загубила, предстоји потрага и за овим Правилима.
17. Исто.
18. Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862-1959)*, Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 105-122; Зоран Вељановић, *Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици)* у: ЕХ PANNONIA 8/2004, стр. 97-103.

САЖЕТАК

Зоран Вељановић

ПРАВИЛА СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У СУБОТИЦИ ИЗ 1928. ГОДИНЕ

Архивска грађа Српске читаонице сачувана је фрагментарно, али и као таква сабрана је на једно место. На основу одлуке Стручног већа Историјског архива од 26. 08. 1997. године, успостављена је збирка под називом: Српска читаоница у Суботици.

Она садржи она документа која су сачувана и до сада пронађена: записници седница Управног одбора, преписака (фрагментарна), штампа, фотографије појединих челника и истакнутих чланова, чланске легитимације итд. Збирка је отвореног типа, што значи да се и надаље може допуњавати они материјалом на који се у току истраживања пронађе.

Посебну занимљивост у архивској грађи о Српској читаоници у Суботици представљају њени Устави, односно као се називају од почетка 20 столећа - Правила. Кроз њихове чланове сагледавали су се циљеви Друштва, регулисао рад, права и обавезе управе и чланства.

Да би Устави или Правила били доступни свим заинтересованим часницима али и члановима Читаонице, умножавани су преписивањем руком – манускрипт - али и печатили у штампаријама, односно штампали. Још увек немамо одговор на то да ли је и Суботичка Српска читаоница одштампала неки од својих Правила. Дакле, ово питање, и поред упорног трагања, је још увек обавијено велом тајне.

У истраживањима које смо вршили и која су трајала скоро пуну декаду, успели смо да пронађемо и прикупимо сазнања о седам различитих примерака Устава-Правила Српске читаонице у Суботици из раздобља 1865-1940. Првих пет су у манускрипту (руком писани), док о два имамо податак да су штампани у извесном броју комада. До сада смо објавили два текста Правила Српске читаонице: примерак из 1868. године и примерак недатираних Правила (после 1868- пре 1918), те публикавањем и ових Правила из 1928. године настављамо започети посао..

Прилози:

1. факсимил прве странице Правила Српске читаонце из 1928. године
2. белешка уз Правила

Iz Istorijškog Arhiva Subotica

PRIKAZI

1. Gradotvoci	Tanja
2. Industrijalci	Mesaros
3. Križevi	Zolna
4. Leksikon 3 sv.	Ljubica
5. Ilustrat	Mirko

U okviru ove rubrike predstavljamo dela koja su nastala i zahvaljujući korištenju izvora – arhivske građe iz našeg Arhiva, a koja su se pojavila u periodu između dva broja Ex Pannonie.

Slika industrije u Subotici (1918-1941)

(prikaz knjige: Stevan Mačković: Industrija i industrijalci Subotice, edicija posebna izdanja, Subotica, 2004)

Od nedavno čitaoc može da čita podeblju knjigu o industriji Subotice. Ona je značajan doprinos istorijografiji koja se bavi Suboticom. Već se na prvi pogled izdvaja velikim brojem činjenica koja su izneta u njoj, kao i mnogobrojnim ilustracijama. Povećava vrednost tih podataka i slika, da najveći deo njih još nikad nije publikovan. Knjiga proizvod direktnog istraživanja na arhivskoj građi. Autor se upoznao sa svim relevantnim fondovima koji se nalaze u Istorijškom Arhivu Subotica, a istraživao je i u Arhivu Jugoslavije i Arhivu Vojvidine, konsultovao štampu i stručnu literaturu kako je to uredno i navedeno u knjizi. Mnogobrojni se podaci, mogu posmatrati iz raznih aspekata. Mogu biti inspiracija da se još razjasne detalji, ali i da se osmisle i na osnovu njih stekne slika o gradu uopšte.

Valja naznačiti, da u knjizi dobijamo dosta detaljnu sliku o počecima industrijskog razvoja u Subotici, jer se autor pri prikazu perioda koju je izabrao obratio pažnju i na istorijat raznih preduzeća i pojedinaca. Takođe dobijamo podatke i o tome kakva je sudbina zadesila industriju u vreme komunizma. Svi ovi detalji daju dobar okvir temi i periodu koja je prikazana u knjizi. Obogaćuje knjigu, što su u njoj prikazane biografije značajnih industrijalaca. Tako ona ima tačke dodira i sa socijalnom istorijom grada, a pošto su industrijalci bili i uslovljeni političkom istorijom, a njihovo bogatstvo im je omogućilo da imaju uticaja i na kulturni život (npr. investicijom u objekte itd) vredi pročitati knjigu i tako da se ima na umu i političku a i kulturnu istoriju. Povećava

upotrebnu vrednost knjige kratki sažetak na mađarskom i nemačkom jeziku posle svakog poglavlja, mnogobrojne fusnote i objavljeni izvori na kraju knjige.

Polazna tačka, industrija Subotice pre 1914

Bez sumnje je „zlatni period” Subotice bio između 1867 i 1914. Urbanistički napredak se još i dan danas da videti. Subotica tada postaje značajan grad, sve ukazuje na to da je u nastajanju jedan nov velegrad usred ravnice i agrarnog sveta. Rast stanovništva dinamičan.¹⁰⁰ Industrijska elita se u Subotici posle 1867. god. razvijala po trendu koji je bio karakteristična za čitavu ugarsku. Veleposednici gube svoj ekonomski uticaj, a industrijska elita nepreduje¹⁰¹. Banaka je isto bilo više, čak su neke od njih imale i nacionalno obeležje (Szabadkai Szerb takarékpénztár). Škole, obdaništa se otvaraju, raznovrsna štampa izlazi, otvara se bioskop Lifka. Uvodi se osvetljenje i tamvaj. Pozorište, razni klubovi, kasina postoje i centri su kulturnog života. Simbol svega toga je izgradnja Gradske Kuće. Industrija takođe ima udela u ovom zlatnom periodu.

Prvi svetski rat je bio šok za privredu, ali posle priključivanja južnoslovenskoj državi se menjaju uslovi posolovanja što donosi nove teškoće, iako se deo građana zalagala za nju. Broj stanovništva stabilizuje oko 100 000. Grad gubi svoj povlašteni položaj, a industrija isto doživljava teške godine, naime gubi tržišta, a u novonastaloj kraljevini se dižu porezi, takse, i Subotica dospeva u neravnopravan položaj u odnosu na druge regione u zemlji. Neprilike u političkom životu zemlje su se takođe negativno odrazili na nju. Subotica takođe postaje periferija. Ipak Subotica ostaje važna u saobraćaju zbog pruge koja povezuje Beograd i Budimpeštu (U njoj funkcioniče Oblasna direkcija državnih željeznica¹⁰²). Iz knjige se da naslutiti kako su bili fleksibilni industrijalci. Snašli su se u novoj zemlji i uspeali su da i dalje posluju i opstaju, a čak neki i da napreduju.

Industrija Subotice se tradicionalno oslanjala na agrarni svet oko nje, iz nje je dobijala sirovine. Industrijalizacija se gradila na njoj, ali je i sama pokretala tokove koje su doprinele njenom razvoju. A sve veći obim trgovine je isto potpomogao te tokove.

Industrija u međuratnom periodu

U međuratnom periodu je grad podržavao neke važne segmente industrije, jer su bili svesni njihovog značaja¹⁰³ (npr. Gradska plinara, Gradska Kalnica). O njima i o preduzećima koje su bile u državnom vlasništvu ima dosta podataka pa čak i interesantnih detalja. O saobraćaju tranvaja možemo saznati, da je ona bila veoma atraktivna za strane ulagače među njima je imala i belgijskog, švedskog i vlasnika iz SAD. Ali i to kako ona premešta svoje sedište iz Subotice u Beograd

¹⁰⁰ Mačković, Stefan: Industrija i industrijalci (1918-1941), Istorijski arhiv Subotica, edicija posebna izdanja, Subotica, 2004. 33. str

¹⁰¹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 23-39. str.

¹⁰² ibid. 385. str.

¹⁰³ ibid. Mačković 374-390.

Veoma je bila značajna, ako ne i najznačajnija, prehrambena industrija.¹⁰⁴ Prirodno je bilo da se oslanja na proizvodnju namirnica oko grada. U Subotici su dakle osnovani mlinovi, klanice, konzervna industrija, proizvodnja soda-vode, slatkiša, i leda. Takođe se hemijska industrija oslanjala na iste sirovine kod proizvodnje Skroba i alkohola. Iz ove grane se izdvaja svojim značajem kompanija Hartman i Konen. Vlasnici poreklom iz zapadne Evrope su se odomacili u Subotici i držali u ruci ne samo klanice nego i trgovinu mesom, i još nekih namirnica, kao i proizvodnje leda, deo hemijske industrije, a čak i u građevinsku industriju. Njihova karijera, i manjanje imena svoje firme u zavisnosti od trenutno aktualnih političkih prilika dokazuje kako industrija ima svoje zakone i da je nezavisna od nje do neke mere, međutim njihova propast dokazuje kako politika koja to želi može da ima fatalan uticaj na ekonomski život. Posle prvog svetskog rata su doživeli teškoće, ali su uspeli da opstaju pa čak i da napreduju, ali promenu društveno-ekonomskog sistema posle 1945 nisu mogli prebroditi, jer je ta napadala suštinu dotadašnjeg načina privređivanja. Viljem Konen (Villiam Conen Jakobčić) je o tome i napisao svoja mišljenja u knjizi nehumani koji su sebe držali bogovima (Unmenschen die sich für Halbgötter hielten¹⁰⁵). Izdvaja se još iz ove oblasti Proizvodnja slarkiša koju su braća Ruf (Ruff) osnovali. Sudbina vlasnika u novoj jugoslaviji je bila slična¹⁰⁶, ali za razliku od industrije mesa, industrija slatkiša i danas postoji u Subotici.

Metaloprerađivačka industrija je bila prisutna sa više preduzeća¹⁰⁷ i sa više trgovina koje su se bavili njenim proizvodima, iako je Subotica oskudevala i sirovinom i energijom. Najznačajnije preduzeće je bio Ferrum DD. Počela se i proizvodnja elketronskih sprava.

Građevinarska, drvo prerađivačka industrija je napredovala i vukla za sobom celu industriju za vreme dualizma. Ali u međuratnom periodu se suzava (pogotovo ciglare), ali ne iščezava. Najinteresantnija ličnost iz ove grane privrede je Mačković Titus, ko je na zapadu učio „zanat” i ko je nadgledao građenje gradske kuće. Ferenc Rajhl slavni arhitekta je isto bio uključen u ovu granu privrede. Drvoprerađivačka industrija nije bila toliko značajna, ali je postojala¹⁰⁸. Kožarsko-Obučarska industrija unatoč tome što bi sirovine bilo dovoljno ipak nije bila jedna od vodeće industrije.¹⁰⁹

U međuratnom periodu je prosperirala i teška i laka hemijska industrija, kao i kozmetička industrija. Najznačajnija je bila tvornica teške hemijske industrije Klotild koja je u južnoslovenskoj državi dobila ime Zorka AS.¹¹⁰ Posle drugog svetskog rata se njeni strojevi prenose u Srbiju (u užem smislu reči).

Tekstilna industrija se veoma dobro prilagodila, pogotovo porodica Rot (Roth) novim uslovima iako je imala duboke korene. Jakob Mikl (Jákob Mickl)¹¹¹ se is Alzasa nastanio davne 1777. god. Započevši ovu granu industrije. Rotovi su izvozili svoju robu u inostranstvo. Jugoslavija je bila svesna značaja ove grane industrije i nije je optereživala visokim troškovima prevoza i taksi.

¹⁰⁴ ibid. 99-167. str.

¹⁰⁵ ibid. 117. str.

¹⁰⁶ ibid. 142-144. str.

¹⁰⁷ ibid. 271-333. str.

¹⁰⁸ ibid. 321-250. str.

¹⁰⁹ ibid. 169-189. str.

¹¹⁰ ibid. 193-198. str.

¹¹¹ ibid. 341. str.

Industrija papirne robe i grafička industrija¹¹² je bila na visokom nivou iako uslovi nisu bili najbolji. Interesantna je i bogata istorija štamparija.

Konkluzije

Nemoguće je ne zapaziti, da u Subotici što se tiče nacionalnog sastava u industriji ogromnoj većini jevreji bili zastupljeni. Preduzeća su vođena pretežno u okviru pojedinih porodica. U početku su i stručnjaci i vlasnici dolazili sa prostranstva bivše Austro-Ugarske pa čak i šire. Sve ovo se nije promenulo posle prvog svetskog rata. Istina suzilo se, Pojedine tvornice, deoničarska društva itd. su populjane, neke čak i bankrotirale, ali se nije dogodila korenita promena. Šok je bio relativno kratak. Sve ovo se odnosi i na nacionalni sastav industrijalaca. Mada postoji pomak u tom smislu da se među vlasnicima pojavi «državotvorni elemenat». Subotica je imala raznovrsnu industriju i pre i posle prvog svetskog rata.

Korenitu promenu u strukturi vlasnika je doneo drugi svetski rat. U proširenoj Mađarskoj je postojao antisemitski naboj, jevreji su odvođeni na prinudni rad. Deportovanje Jevreja izvršena pošto je Mađarska bila okupirana 1944. god. od strane nacističke Nemačke. Jevreji, među njima i industrijalci, su bili deportovani u koncentracione logore i logore smrti. Posle kraja rata komunizam je dokrajčio svačije pravo na privatno vlasništvo, pa i preživelih jevreja, dobar deo njih je emigrirao u Izrael. Industrijalci bez obzira na nacionalnu pripadnost izgubili svoj imetak. Njihove tvornice je preuzela nova vlast i organizovala proizvodnju u njima. Iako je bilo manjih razaranja u Subotici funkcionisanje industrije se mogla nastaviti iako su neke tvornice prelocirali (u nekim slučajevima su i mađarske vlasti prelocirale neku fabriku, ali je to bio izuzetak).

Dok je u Subotici – izgleda – u dualizmu proizvodnja rasla eksponencijalno, u kraljevini ujednačenijim tempom u komunističkoj Jugoslaviji je Subotica dospela u ćorsokak. Ipak današnje loše stanje nije samo proizvod komunizma nego i ludih devedesetih godina 20 veka.

Mészáros Zoltán

Treći svezak Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca

Tijekom 2005. godine iz tiska je izišao treći svezak *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*. Izdavač Leksikona je *Hrvatsko akademsko društvo* sa sjedištem u Subotici, a uredili su ga Tomislav Žigmanov, Petar Vuković i Stevan Mačković, dok se kao glavni urednik trećega sveska, kao i prva dva objavljena u 2004. godini, potpisuje dr. Slaven Bačić. Tiskanje su pomogli Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu te Pokrajinsko tajništvo za propise, upravu i nacionalne manjine. Sadržaj trećega sveska obuhvata natuknice u rasponu od **Be** (Bečki rat) pa do **Br** (Bršančevo), a ukupno broji njih stotinu. U izradi se pojavljuje 37 suradnika, lokalnih ali i iz Hrvatske i Mađarske, ali je najveći broj iz Subotice, kao središta bačkih Hrvata. To su naime lokalni poznavatelji prilika te znanstveni i stručni djelatnici izvan prostora koji je pokriven *Leksikonom podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*.

Značajno je naglasiti da *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* teritorijalno obuhvata ne samo Bunjevce i Šokce u vojvodanskom i mađarskom dijelu Bačke već u cijelom povijesnom ugarskom Podunavlju. On na jednomu mjestu objedinjuje faktografske podatke, detaljna objašnjenja i povijesni pregled uz kritičku analizu pojedinih događanja, pojava i pojedinaca hrvatskog naroda u

¹¹² ibid. 251-269. str.

ugarskom Podunavlju, i to iz povijesti, društvenoga života, politike, gospodarstva, kulturnih institucija, udruga, nakladništva, umjetnosti, etnologije, književnosti, jezikoslovlja, zemljopisa, religije, prava, filozofije, sociologije, medicine, sporta... Predmet su Leksikona događaji, pojave, toponimi, osobe, udruge i institucije hrvatskoga predznaka (Beneš Ivan, Bešlić Ana, Krunoslav Brčić Kostić, Bereg, itd). Osobito su značajne one pojedinosti koje su do sada bile manje poznate stručnoj javnosti (Antun i Tadija Bešlić, Karlo Bijelicki, Josip Benak, bikovački glasnik, itd) Također, pojedine se natuknice odnose i na osobe, pojave, događaje i institucije koji nisu primarno vezani za podunavske Bunjevce i Šokce, ali su imali ili imaju značajan utjecaj i na njih (Karl i Jozef Bittermann, list Borba, Josip Broz Tito, itd). Također, ima i sintetičkih članaka poput **bibliografija, bratovština** itd.

Izrada *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* dugoročni je, višegodišnji projekt. Izdaje se u obliku više manjih svezaka, a cjelokupni se abecedarij sastoji od oko 3.000 natuknica. Svesci nisu vezani za slova, tako da će neka slova imati više svezaka (npr. slovo B), dok u jednom svesku može biti i nekoliko slova. Obujam pojedinog sveska određuje količina materijala koji se može u određenom vremenskom periodu pripremiti za tisak. Treći svezak *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, kao rezultat značajnog istraživačkog projekta ovdašnje hrvatske zajednice, pokazuje se kao uspješno i postupno ostvarivanje zamisli inicijatora projekta dr. Slavena Bačića i brojnih suradnika. Leksikon je ocijenjen visokim ocjenama od strane profesionalnih leksikografa, napose od Leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža* iz Zagreba. Koristan je on i zanimljiv izvor informacija prezentiranih na znanstven način.

Ljubica Vuković